

ΤΟ ΕΡΓΟΝ

ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ
ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

1999

Ω

E

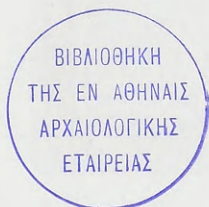
79

Τὸ Συμβούλιο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ὑπενθυμίζει ὅτι ὁ χαρακτήρας τῶν δημοσιευομένων ἐκθέσεων τῶν ἀνασκαφῶν εἶναι προσωρινός. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία διατηρεῖ τὸ δικαίωμα τῆς μελέτης καὶ τῆς ὀριστικῆς δημοσίευσης τῶν εὐρημάτων τῶν ἀνασκαφῶν τῆς.

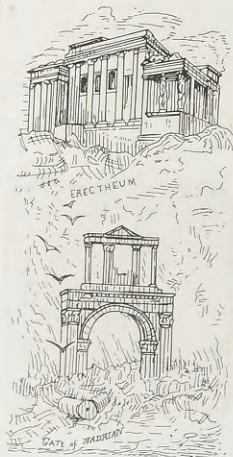
Ἀπαγορεύεται ἡ μερικὴ ἢ ὀλικὴ ἀναδημοσίευση χωρὶς τὴν ἄδεια τοῦ Συμβουλίου.

ΤΟ ΕΡΓΟΝ

ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΚΑΤΑ ΤΟ 1999

272^E

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

406:2000

ΤΟΜΟΣ 46 (1999)

© 'Η ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία
Πανεπιστημίου 22, 106 72

ISSN 0570-6211

Γενικὴ ἐπιμέλεια ἔκδοσης
'Ελευθερία Κονδυλάκη Κόντου

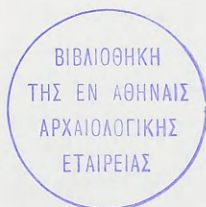
ΤΟ ΕΡΓΟΝ

ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟ 1999

ΥΠΟ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΥ

*Έφθρου τῶν Ἀρχαιοτήτων Ἀττικῆς ἐ.τ.
Γενικοῦ Γραμματέως τῆς ἐν Ἀθῆναις Ἀρχαιολογικῆς
Ἑταιρείας, Μέλους τοῦ Institut de France
Μέλους τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*

ΑΘΗΝΑΙ 2000

272^E

Προοίμιον

Τὸ 1999 ὑπῆρξε ἔτος σημαντικὸ γιὰ τὴν πληθώρα τῶν συμβάντων, μάλιστα γιὰ τοὺς Ἕλληνας καὶ τὴν Ἑλλάδα. Καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ χρόνου αὐτοῦ συνέβησαν γεγονότα τὰ ὁποῖα δὲν ἦσαν εὐχάριστα, γεγονότα ὅμως ποὺ ἀπασχόλησαν καὶ τάραξαν μέγα τμῆμα τῶν Ἑλλήνων. Τὸ 1999 ἐξάλλου θεωρήθηκε ὅτι ἦταν τὸ τελευταῖο ἔτος τῆς δεύτερης μετὰ τὴ γέννηση τοῦ Χριστοῦ χιλιετίας καὶ τελείωσε, στὴν Ἑλλάδα, μὲ πρωταγωνιστὴ τὸν Παρθενώνα στὴν ἀναπαράσταση τῆς πρὶν ἀπὸ 312 χρόνια ἀνατίναξής του ἀπὸ τίς βόμβες τοῦ Μοροζίνι (1687).

Τὸ πρῶτο μέρος τῆς ὁμιλίας μου εἶναι ἀφιερωμένο στοὺς εταίρους ποὺ χάθηκαν, τὸ δεύτερο στὴ μνημειακὴ ἀρχαιολογία καὶ τὸ τρίτο στὴν πολιτικὴ ἀρχαιολογία, δηλαδὴ τὴν ἐξέταση τῆς στάσης τῶν προσώπων πρὸς τὰ ἀρχαῖα τοῦ τόπου.

Ὁ Δημήτριος Γέροντας († 22 Ἰουνίου 1998) διετέλεσε Πρόεδρος τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας καὶ ἦταν ἄνθρωπος δραστήριος καὶ μὲ πλούσια δράση. Νομικὸς κατὰ

τὸ ἐπάγγελμα, πολέμησε στὴν Ἀλβανία ὡς ἀξιωματικός καὶ κατὰ τὴν Κατοχὴ ἦταν ἐκδότης ἐφημερίδων τῆς Ἀντίστασης (Ἀνάστασις καὶ Ἐμπρός). Ἀθηναῖος ἀπὸ γέννηση καὶ καταγωγῆ, ἦταν δισέγγονος τοῦ Ἁγγελοῦ Σωτηριανοῦ Γέροντα, δημογέροντος τῆς Ἀθήνας κατὰ τὸ 1821, διετέλεσε ἐπὶ ἔτη Πρόεδρος τοῦ Συλλόγου τῶν Ἀθηναίων καὶ στὸ συγγραφικὸ του ἔργο περιλαμβάνονται σημαντικὰ βιβλία: «Περὶ τοῦ ἐθιμικοῦ δικαίου τῶν Ἀθηναίων, τῆς Τουρκοκρατίας καὶ τῆς Ἐπαναστάσεως» (1964), «Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων» (1972), «Ἀρχαί τοῦ Ἐργατικοῦ δικαίου ἐν τῇ Ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι» (1968), «Οἱ Ἀθηναῖοι στὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821» (2 τόμοι, 1984, 1991).

Ὁ ἐπίτιμος Σύμβουλος John Chadwick (†24 Νοεμβρίου 1998) ὑπῆρξε διακεκριμένος φιλόλογος καὶ συνεργάτης τοῦ Michael Ventris στὸ ἔργο τῆς ἀναγνώρισης καὶ ἀνάγνωσης τῆς Γραμμικῆς Γραφῆς Β. Ἡ δημοσίευση, τὸ 1953, τῆς ἀπὸ κοινοῦ γραμμένης εἰκοσασέλιδης μελέτης τους μὲ τὸν τίτλο «Ἐνδείξεις ἐλληνικῆς διαλέκτου στὰ μυκηναϊκὰ ἀρχεῖα» (*Evidence for greek dialect in the Mycenaean Archives*), *Journal of Hellenic Studies* 73, 1953, 84-103) ἦταν ἡ ἀρχὴ τῆς σημερινῆς πραγματικότητος ὑπαρξῆς γραπτῆς ἐλληνικῆς γλώσσας 500-700 χρόνια πρὶν ἀπὸ τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα.

Ὁ Karl Schefold, ἐπίτιμος ἀντιπρόεδρος τοῦ συμβουλίου (†16 Ἀπριλίου 1999), ὑπῆρξε διαπρεπὴς ἐρμηνευτὴς τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς τέχνης, μέλος μιᾶς ὀλιγάριθμης ομάδας μεγάλων διανοητῶν οἱ ὅποιοι ἀνανέωσαν τὴ μελέτη τῆς ἀρχαίας καλλιτεχνικῆς δημιουργίας. Τὰ ἐνδιαφέροντά του ἦσαν εὐρύτατα καὶ οἱ συγγραφές του καλύπτουν σχεδὸν κάθε πνευματικὴ ἐκδήλωση τῶν ἀρχαίων, θρησκεία καὶ λατρεία, σχέσεις Ἑλλάδος καὶ Ἀνατολῆς, τέχνη ἀπὸ τὴς ἀρχές τῆς ἕως τὰ ρωμαϊκὰ χρόνια, ἀρχιτεκτονικὴ, μουσειολογία. Ἡ λογοτεχνία, ὅπως εἶναι φυσικό, τὸν ἀπασχολοῦσε καὶ σὲ ζητήματά της ἔχει ἀφιερῶσει σημαντικὰ κριτικὰ κείμενα.

Ὁ ἐπίτιμος ἐταῖρος μας *Hans Georg Beck* (†25 Μαΐου 1999), καθηγητῆς τῆς βυζαντινῆς φιλολογίας στὸ Μόναχο, διετέλεσε παλαιότερα ἐκδότης τῆς *Byzantinische Zeitschrift* καὶ συγγραφεὺς σπουδαίων ἔργων γιὰ τὸ Βυζάντιο, μερικὰ τῶν ὁποίων ἔχουν μεταφραστεῖ στὰ ἑλληνικά, ὅπως ἡ «Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς δημώδους λογοτεχνίας» καὶ «Ἡ Βυζαντινὴ χιλιετία». Τὸ δεῦτερο ἀποτελεῖ εἰσαγωγὴ στὰ ζητήματα τοῦ Βυζαντίου, θεσμούς, γράμματα, θεολογία.

Ὁ Ἀριστείδης Πηλαβάκης (†30 Ἰουλίου 1999), ἐταῖρος ἀπὸ τὸ 1986, ἦταν διακεκριμένο μέλος τῆς Διπλωματικῆς Ὑπηρεσίας ἀπὸ τὸ 1939. Τελευταία θέση του ἦταν τοῦ πρέσβους τῆς Ἑλλάδος στὸ Παρίσι ἀπὸ τὴν ὁποία ἀποχώρησε τὸ 1976.

Ὁ ἐταῖρος Περικλῆς Θεοχάρης (†15 Σεπτεμβρίου 1999), Ἀκαδημαϊκός, καθηγητῆς τοῦ Πολυτεχνείου στὴν ἔδρα τῆς θεωρητικῆς καὶ ἐφηρμοσμένης μηχανικῆς ὑπῆρξε γόνος στρατιωτικῆς οἰκογενείας τῶν Καλαβρύτων καὶ ἀκολούθησε ἀρχικῶς τὸ στρατιωτικὸ στάδιο. Τριτοετῆς εὐέλπιδος τὸ 1940 πολέμησε στὴν Ἀλβανία ὅπου διακρίθηκε. Μάρτυρες τὸ ἀριστεῖον ἀνδρείας καὶ τὰ παράσημα ποῦ τοῦ ἀπονεμήθηκαν. Κατὰ τὴν Κατοχὴ σπούδασε μηχανολόγος - ἠλεκτρολόγος καὶ ἠ κατόπιν, ἀπὸ τὸ 1948, ἀκαδημαϊκὴ σταδιοδρομία του εἶναι γεμάτη ἐπιστημονικὴ καὶ διδακτικὴ δράση στὸ Μετσόβιο Πολυτεχνεῖο καὶ σὲ ἀνώτατες σχολὲς τοῦ ἐξωτερικοῦ, στὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες καὶ τὴν Εὐρώπη. Ἡ δράση του καὶ ἡ συμβολὴ του στὴν πρόοδο τῆς ἔρευνας ἔτυχε τῆς ἀναγνώρισης ποῦ ἄρμοζε, ὅπως γίνεται φανερὸ ἀπὸ βραβεῖα ἑλληνικὰ καὶ ξένα καὶ τὴν ἐκλογή του σὲ ἐπιστημονικὲς ἐταιρεῖες καὶ Ἀκαδημίες. Τὸ 1971 ἔγινε μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τὸ 1983 Πρόεδρος της καὶ τὸ 1989 Γενικὸς Γραμματεὺς της. Ἐταῖρος μας ἀπὸ τὸ 1982 ἀπέδειξε τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὴν ἀρχαιότητα μὲ ἐιδικὲς μελέτες στὶς ὁποῖες εἶναι ἐκδηλῆ ἡ εὐρύτητα τῶν ἐνδιαφερόντων του καὶ τὸ βάθος των γνώσεών του.

Ὁ ἀπὸ τὸ 1986 ἑταῖρος μας Διονύσιος Ἀραβαντινός († 14 Δεκεμβρίου 1999), διετέλεσε καθηγητὴς τῆς ἱατρικῆς στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν καὶ σὲ Πανεπιστήμια τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν. Τὰ ἐνδιαφέροντά του γιὰ τὸν ἀρχαῖο κόσμον ἦσαν ἰσχυρά καὶ αὐτὸ τὸν ὥθησε, σὲ ὄριμη ἡλικία, νὰ ἀναλάβει ἐκπόνηση διδακτορικῆς διατριβῆς μὲ θέμα «Αἰ θεϊκαὶ παρεμβάσεις στὴ γέννηση θεῶν, ἡρώων καὶ ἀνθρώπων στὴν ἀρχαία Ἑλληνικὴ μυθολογία καὶ τέχνη».

Τὴν τέταρτη ἡμέρα τῆς χρονιάς τούτης ἀπεβίωσε ὁ Σπυρίδων Μαρκεζίνης, ἑταῖρος μας ἀπὸ τὸ 1942, ἓνας ἀπὸ τοὺς παλαιότερους. Γιὰ τὴν ἰσχυρὴ προσωπικότητά του καὶ τὴν ταραχώδη πολιτικὴ σταδιοδρομία του μίλησαν πολλοὶ καὶ θὰ μιλήσουν καὶ ἄλλοι, γιατί αὐτὴ συνδέεται μὲ μεγάλα γεγονότα τῆς ἱστορίας μας τὰ ὁποῖα προκάλεσαν μεταβολὲς στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία καὶ εἶχαν συνέπειες στὴ ζωὴ ὅλων τῶν Ἑλλήνων.

Τὰ λίγα πού θὰ εἰπῶ γιὰ τὸν παλαιὸ ἑταῖρο μας ἀφοροῦν τὴν ἀρχαιολογία, ἂν καὶ δὲν εἶναι εὐκόλο πάντοτε νὰ ξεχωρίζει κανεὶς τὸ ἐπιστημονικὸ ἀπὸ τὸ πολιτικὸ καὶ τὸ κοινωνικὸ. Ἡ προσωπικότητα τοῦ Σπυρίδωνος Μαρκεζίνη παρουσιάζει αὐτὴ τὴ δυσκολία. Θὰ σταθῶ σὲ ἓνα ἔργο του, τὴν «Πολιτικὴ ἱστορία τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος» πού ἐκδόθηκε τὸ 1966 σὲ τέσσερις μεγάλους τόμους. Καὶ ἐδῶ θὰ κάμω μιὰ ἰσχυρὴ ἀφαίρεση. Ἀπὸ τὴ μεγάλη σὲ ἔκταση καὶ σημαντικὴ ἐπιστημονικὴ ἱστορία του θὰ σταθῶ σὲ ἓνα μόνο σημεῖο. Στὴ γνώση ἀπὸ τὸν Σπυρίδωνα Μαρκεζίνη τῶν ἀρχαιολογικῶν πραγμάτων, μάλιστα τῶν μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Κατὰ τὴν ἐξιστόρηση πού κάνει τῆς προόδου τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιολογίας, συχνὲς εἶναι οἱ ἀκριβεῖς καὶ ἐμβριθεῖς ἀναδρομὲς του στὴν ἀρχαία ἱστορία καὶ τέχνη καὶ μὲ σεβασμὸ μνημονεύει πάντοτε τὴν Ἑταιρεία καὶ τὸ ἀπὸ τοῦ 1837 ἔργο της. Ὅπως δείχνουν τὰ φαινόμενα, ὑπῆρξε ὁ μόνος ἀπὸ τοὺς πολιτικούς πού ἐγνώριζε τὴ σημασία τῆς Ἑταιρείας καὶ ἡ κρί-

ση του γι' αὐτήν, δίκαιη καὶ ἀμερόληπτη, βρίσκεται σὲ ἐκ διαμέτρου ἀντίθεση πρὸς τὴν στάση τῶν νεωτέρων του πολιτικῶν.

Στις 6 Μαρτίου ἀπεβίωσε, πλήρης ἡμερῶν, ὁ ἐπίτιμος ἑταῖρος μας *Ulf Jantzen*, καθηγητῆς τῆς ἀρχαιολογίας καὶ ἐπίτιμος Διευθυντῆς τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου. Ὑπῆρξε διαπρεπῆς μελετητῆς τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς τέχνης καὶ ἡ σχέση του μετὰ τὴν Ἑλλάδα ἀνάγεται στὰ πρὸ τοῦ πολέμου χρόνια. Ἄρχισε τὴν ἐδῶ μελέτην του ἀπὸ τὴν Ὀλυμπία τὸ 1941, ὑπηρέτησε στὴν Κρήτη ὡς μέλος τῆς Ὑπηρεσίας Προστασίας τῆς Τέχνης, μετὰ τὸν πόλεμον ἐδίδαξε στὸ Πανεπιστήμιον καὶ τὸ 1967 τοποθετήθηκε ὡς Διευθυντῆς τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου, στὴν πρόοδον τοῦ ὁποίου ἐξαιρετικὰ συνέβαλε. Παλαιοὶ συνεργάται καὶ φίλοι ὁμολογοῦν ὅτι ἡ Ἑλλάδα ὑπῆρξε δεύτηρη πατρίδα του καὶ τὰ ἐλληνικὰ ἢ δεύτηρη γλῶσσα του.

Εικ. 38. Ἡ ὁδὸς ἀπὸ τῆς νότια πύλης πρὸς τὴν ἀγορὰ - θέατρο. Ἐμπρὸς ὁ στρογγυλὸς πύργος τοῦ νότιου παλαιρίου, πῶς τὸ πρόπυλο καὶ μέρος τοῦ κάτω στρασιπέδου. Δεξιὰ ἐκτείνεται ἡ ΝΑ. συνοικία.

νέων. Ὑπῆρχαν λοιπὸν μικρὰ οἰκήματα μὲ στενοὺς δρόμους, μὲ διόδους ποὺ δημιουργοῦσαν τὴν εἰκόνα τοῦ πολυδαίδαλου, ὅπως συνοπτικὰ περιγράφει ὁ Ἀριστοτέλης:¹⁹² ἡ δὲ τῶν ἰδίων οἰκήσεων διάθεσις ἡδίων μὲν νομίζεται καὶ χρησιμωτέρα πρὸς τὰς ἄλλας πράξεις, ἂν εὐτομος ἦ καὶ κατὰ τὸν νεώτερον καὶ τὸν Ἰπποδάμειον τρόπον, πρὸς δὲ τὰς πολεμικὰς ἀσφαλείας τοῦναντίον ὡς εἶχον κατὰ τὸν ἀρχαῖον χρόνον· δυσείσοδος γὰρ ἔκεινη τοῖς ξενικοῖς καὶ δυσεξερευνητος [τοῖς] ἐπιτιθεμένοις. (Ἡ λογικὴ καὶ ὀργανωμένη διάταξις τῶν

192. Πολιτ. Η' 1330 b. Ἐκτενὴς ἀνάλυσις τοῦ θέσις εἰς τὸν Ἰπποδάμειον τρόπον, ΑΕ 1953/54, 255-267.
 χωρίου ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Δ. Κοντῆ, Ἡ εὐτομος διά-

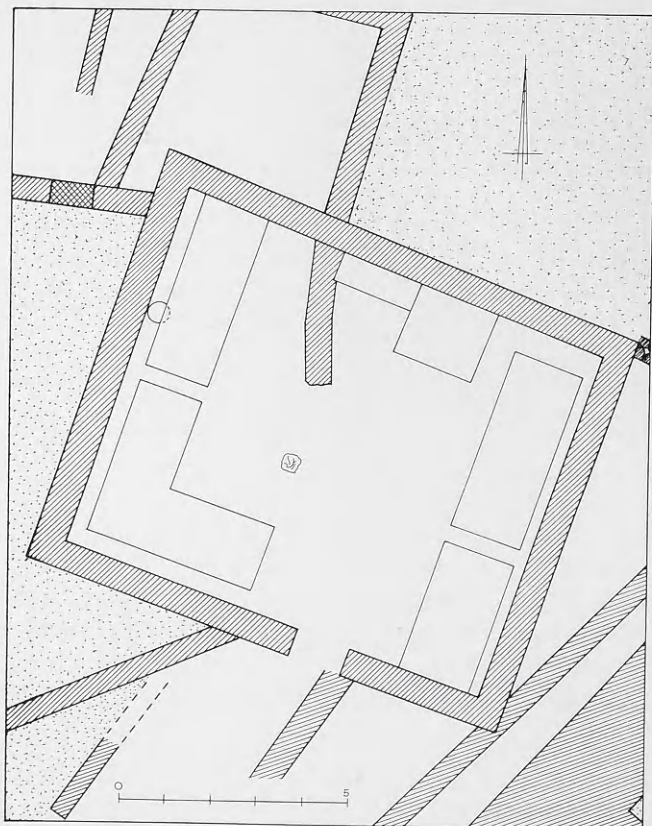
Ἀνασκαφές

Στὸ φρούριο τοῦ Ραμνοῦντος, ἐσωτερικὰ τῆς ἀνατολικῆς πύλης, ἔγινε ἔρευνα ἀπὸ τὸν Γενικὸ Γραμματέα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κ. Βασίλειο Χ. Πετράκο. Ἀνασκάφηκε ὀρθογώνιο οἶκημα ἐσωτερικῶν διαστάσεων 8.30×10.20 μ., σχεδὸν κατεστραμμένο, τὸ ὁποῖο ἀπὸ τὰ εὐρήματα χρονολογεῖται ἀπὸ τοῦ 2ου μ.Χ. αἰ. (εἰκ. 1-2). Φέρει ἐσωτερικῶς καὶ περιμετρικῶς τέσσερις κλίνες, οἱ ὁποῖες σώθηκαν μέχρις ὕψους 0.65 μ., κατασκευασμένες ἀπὸ κοινοὺς λίθους καὶ λάσπη. Ἡ κλίνη τῆς ΝΔ γωνίας ἔχει τὸ σχῆμα τοῦ Γ. Τὸ πάχος τῶν τειχῶν τοῦ οἰκήματος εἶναι ± 0.65 μ. Δὲν παρουσιάζουν καμία ἰδιωτυπία· εἶναι κατασκευασμένοι ἀπὸ ἀκατέργαστους λίθους χωρὶς χρῆση ὑλικοῦ ἀπὸ παλαιότερα κτίρια ἢ μνημεῖα, χαρακτηριστικὸ μόνιμο τῶν κατασκευῶν στὸν Ραμνούντα.

Κεραμίδια στέγης δὲν βρέθηκαν στὸ ἐσωτερικόν· τοῦτο σημαίνει ὅτι τὸ οἶκημα ἐγκαταλείφθηκε ὁμαλά, ὅτι οἱ τελευταῖοι κάτοικοι τοῦ φρουρίου, ἢ οἱ κύριοι τοῦ οἰκήματος, ἀφαίρεσαν ἀπὸ αὐτὸ κάθε χρήσιμο στοιχεῖο, τὴν ξύλωση, τὴ θύρα, τὰ κεραμίδια καὶ τὴν ἐπίπλωση.

1. ΡΑΜΝΟΥΣ

φρούριο

1 Αἴθουσα ἐστιατορίου παρὰ τὸ ἀνατολικὸ τείχος τοῦ φρουρίου.

Στὴ Β πλευρὰ βρίσκονται δύο κτιστὰ βάθρα. Ἐμπρὸς ἀπὸ αὐτὰ βρέθηκαν δύο ἀγάλματα: τὸ ἄνω μέρος τοῦ ἀγάλματος τοῦ Πανός, τοῦ ὁποίου τὸ κάτω τμήμα εἶχε βρεθεῖ τὸ 1998 στὸ ἴδιο περίπου σημεῖο ἀλλὰ σὲ ὑψηλότερο στρώμα (Ἔργον

2 Αἴθουσα ἐσπιατορίου στό φρούριο μέ ἀποκατεστημένους μερικῶς τοὺς τοίχους καί τίς κλίνες.

1998, 17 εἰκ. 3) (εἰκ. 3) καί σχεδὸν ἀκέραιο ἄγαλμα Ἄρτέμιδος ἣ ὁποία κρατεῖ μέ τὸ δεξιὸ λαμπάδα καί μέ τὸ ἀριστερὸ μεσόμφαλη φιάλη.

Τὰ δύο ἀγάλματα ἦσαν, προφανῶς, ἰδρυμένα στὰ κτιστὰ βάθρα. Δύο λύχνοι ποὺ βρέθηκαν ἐπάνω στὰ βάθρα χρονολογοῦνται στὰ μέσα τοῦ 3ου καί στὸν πρῶμο 4ο μ.Χ. αἰ. Αὐτοὶ δίνουν καί τὸ ὄριο τῆς χρήσης τοῦ οἰκήματος. Κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ τὸ ἱερὸ τῆς Νεμέσεως ἔχει ἐγκαταλειφθεῖ, διότι, ὅπως γνωρίζουμε ἀπὸ τίς ἀνασκαφές τῆς Σκάλας Ὁρωποῦ, ἤδη ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 3ου μ.Χ. αἰ. ἔχει ἀρχίσει ἡ λεηλασία, ἀπὸ τοὺς Ὁρωπίους, τῶν μαρμάρων τοῦ ἱεροῦ τῆς Νεμέσεως καί τοῦ φρουρίου. Τὰ δύο ἀγάλματα, τῆς Ἄρτέμιδος ποὺ χρονολογεῖται στὸν 4ο π.Χ. αἰ., καί τοῦ Πανός στὸν 2ο μ.Χ. αἰ., δὲν ἔχουν σχέση μέ τὸ οἰκοδόμημα μέ τίς κλίνες, τὸ ὁποῖο χρησίμευε ὡς αἴθουσα συμποσίων καί ἐστίασεων. Εἶχαν τοποθετηθεῖ ἐκεῖ ὡς διακοσμητικὰ στοιχεῖα.

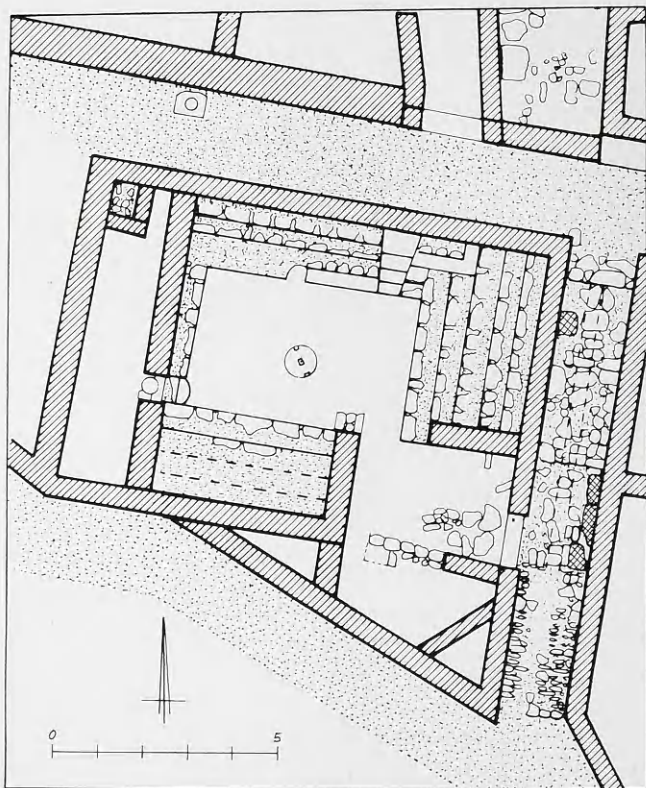
3 Ἄγαλμα Πανός ποῦ κοσμοῦσε τὴν αἴθουσα ἐστιατορίου τοῦ φρουρίου.

Σὲ μία ἀπὸ τὶς κλίνες, τῆ ΒΑ, βρέθηκε ἐνεκτισμένο τὸ μεγαλύτερο μέρος στήλης μὲ ψήφισμα ἑνὸς κοινοῦ νέου γιὰ τὸν

Ραμνούντα, τῶν Σαραπιαστῶν. Τῆς στήλης αὐτῆς εἶχαν βρεθεῖ παλαιότερα θραύσματα (ΠΑΕ 1990, 31-32 ἀρ. 15). Τὸ ψήφισμα προτείνει ὁ Ραμνούσιος Ἀφθόνητος Ἀφθονήτου ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ κοινοῦ τῶν Σαραπιαστῶν, καὶ μὲ αὐτὸ τιμᾶται ὁ στρατηγὸς τῆς παραλίας Ἀπολλόδωρος Σωγένου Ὁτρυνεύς, γιὰτὶ χάρισε στὸ κοινὸν τῶν Σαραπιαστῶν οἰκόπεδο γιὰ τὴν κατασκευὴ ἱεροῦ τῆς Ἴσιδος καὶ τοῦ Σαράπιδος. Μεταξὺ τῶν Σαραπιαστῶν, Ἀθηναίων ὄλων, συγκαταλέγονται πρόσωπα πολὺ γνωστὰ ἀπὸ τίς ἐπιγραφές τοῦ Ραμνούντος, ὁ Δημοκλῆς Εὐπυρίδης, ὁ Ἀντιφάνης ἐξ Οἴου, ὁ Κλεοδωρίδης Ραμνούσιος καὶ ὁ Βίων Φρεάρριος. Τὸ ψήφισμα χρονολογεῖται στὰ μετὰ τὸ 216/5 π.Χ. χρόνια καὶ ἔχει ἤδη δημοσιευθεῖ (*Ὁ δῆμος τοῦ Ραμνούντος*, II, 59).

Μέσα στὸ οἶκημα βρέθηκε ἐνεπίγραφη βάση λαμπάδων μορφῆς ἐπικράνου παραστάδος (εἰκ. 6). Ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴ τῆς βάσης μαθαίνουμε ὅτι τίς λαμπάδες ἀφιέρωσε ὁ στρατηγὸς τῆς παραλίας Ξάνθιππος Φαντοκρίτου Σουნიεύς, κατὰ τὴ δευτέρη στρατηγία του, γιὰ νὰ τιμήσει τὴ νίκη, στὸ ἀγώνισμα τῆς λαμπαδηδρομίας στὰ Διογένεια καὶ τὰ Πτολεμαῖα τῆς Ἀθήνας, τριῶν ἀνδρῶν τῆς φρουρᾶς, ἐνὸς πολίτου ἀπὸ τὸν δῆμο τῆς Εἰτέας, ἐνὸς ἐκ τῶν στρατευομένων ἀπὸ τὸν δῆμο τῶν Λαμπτρῶν καὶ ἐνὸς παροίκου Μιλησίου. Ἄξιο μνείας εἶναι, ὅτι οἱ νικητὲς ἀναγράφονται στὸ ὑπόβαθρο, τὸ ὁποῖο βρέθηκε ὡς κάλυμμα τάφου στὴ Σκάλα Ὠρωποῦ.

Σημαντικὴ εἶναι ἡ εὕρεση δεξιοῦ τμήματος βάθρου, τὸ ὁποῖο κατὰ τὸ λείψανο τῆς ἐπιγραφῆς ποὺ σώζει ἀποτελοῦσε τὸ βάθρο τοῦ ἀναθήματος ποὺ ἔκαμε στὴν Ἀφροδίτῃ Ἡγεμόνῃ τὸ 222/1 π.Χ. ὁ στρατηγὸς τῆς παραλίας Νικόμαχος Αἰνιάδου Παιανιεύς καὶ τὸ ὁποῖο μνημονεύεται στὸ τιμητικὸ ψήφισμα γιὰ τὸν στρατηγὸ (*Ὁ δῆμος τοῦ Ραμνούντος*, II, 32). Γιὰ τὴν ἴδρυση τοῦ ἀναθήματος κάποιου λίθινου καλλιτεχνήματος χρησιμοποιήθηκε βάση παλαιότερου ἀναθήματος.

4 Κάτοψη μικροῦ τελεστηρίου δυτικῶς τοῦ θεάτρου τοῦ φρουρίου.

Δυτικῶς τοῦ θεάτρου καὶ τοῦ σκιβιδείου ἐρευνήθηκε κτίριο τοῦ ὁποίου εἶχε ἀποκαλύψει τὸν ἀνατολικὸ καὶ τὸν βόρειο τοῖχο ὁ Βαλέριος Στάης (εἰχ. 4-5). Ἡ ὀλοκληρωτικὴ ἀνασκαφὴ του ἀποκάλυψε αἴθουσα ἐσωτερικῶν διαστάσεων περίπου $6,50 \times 8$ μ.

5 Ἡ ἀνατολική πλευρά τοῦ ἐσωτερικοῦ μικροῦ τελεστήριου στό φρούριο.

στις τέσσερις πλευρές τῆς ὁποίας ὑπάρχουν σειρές κτιστῶν θρανίων τὰ ὁποῖα ἔφεραν λευκὸ κονίαμα. Τὰ θρανία αὐτὰ περιβάλλουν τὸν ὀρθογώνιο κεντρικὸ χῶρο 3.20×5 μ., στό μέσον τοῦ ὁποίου εἶναι τοποθετημένος, ὡς τράπεζα, σπόνδυλος ἐλαιοπιεστηρίου. Στό μέσον τῶν θρανίων τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς ἦταν στημένο μεγάλο λίθινο γουδί.

Μικρὸ δωμάτιο 1.40×6.70 μ. προσιτὸ μὲ στενή θύρα ὑπάρχει δυτικά τῆς αἴθουσας. Τὸ ὄλο συγκρότημα ἔχει εἴσοδο ἀπὸ τὴν ἀνατολική πλευρά ἐμπρὸς ἀπὸ τὴν ὁποία ὑπάρχει στενή λιθοστρωτὴ ἀνωφερῆς ὁδὸς ἣ ὁποία χωρίζει τὸ νέο κτίριο ἀπὸ τὸ ἀνατολικά κείμενο καὶ θεωρούμενο ὡς στιβάδειο.

Τὸ νέο κτίριο, τελεστήριο ἢ ἄλλο τι συναφές, δὲν γνωρίζουμε ἀκόμη μὲ βεβαιότητα σὲ ποιά θεότητα ἦταν ἀφιερωμένο. Στὸ ἐσωτερικὸ του βρέθηκαν δύο ἀναθηματικὲς ἐπιγραφές στὴ Μητέρα τῶν θεῶν Κυβέλη πού λατρευόταν στὸν Ραμνούντα μὲ τὸ μικρασιατικὸ τῆς ὄνομα ἸΑγδιστις. Ἡ λα-

τρεία της στὸν Ραμνούντα μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸ 83/2 π.Χ. (Ὁ δῆμος τοῦ Ραμνούντος, II, 179), πίστευαν ὅμως ὅτι κατὰ τὰ χρόνια ἐκεῖνα περίπου ἔπαψε νὰ ἀσκειῖται, ἕξαιτίας τῆς ἀντίδρασης τῶν Ραμνουσίων πρὸς τὴ θεὰ μὲ τὸ ἀσυνήθιστο ὄνομα. Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἀνακριβές, γιατί οἱ ἀναθηματικὲς ἐπιγραφές εἶναι τοῦ 2ου μ.Χ. αἰ., καὶ σὲ αὐτὲς μνημονεύονται Ἀθηναῖες ἱέρειες τῆς Ἀγδίστεως. Βρέθηκε ἐπίσης τμῆμα στήλης μὲ τὸ τέλος καταλόγου ὀνομάτων γυναικῶν Ἀθηναίων καὶ ξένων, πιθανῶς ὀπαδῶν ἢ λειτουργῶν τῆς θεᾶς. Ἡ χρῆση τῆς αἴθουσας, ἀπὸ τὰ λυχνάρια ποῦ βρέθηκαν, ἐκτείνεται μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου μ.Χ. αἰῶνα.

Σημαντικὴ εἶναι ἡ εὕρεση στὴν αἴθουσα μικρῆς ἀναθηματικῆς ἐπιγραφῆς στὴν Ἰσιδα. Εἶναι τολμηρὸ νὰ ὑποτεθεῖ ὅτι στεγάζονταν στὸν ἴδιο χῶρο καὶ οἱ αἰγυπτιακοὶ θεοὶ οἱ ὁποῖοι εἶχαν δικό τους ναὸ ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 3ου αἰ. π.Χ., ὅπως εἶδαμε στὸ ψήφισμα τῶν Σαραπιαστῶν.

Ἐξίσου σημαντικὸ εἶναι, ὅτι στὴν ἴδια αἴθουσα βρέθηκαν καὶ δύο ἀνάγλυφα μὲ παράσταση ἢ ὅποια δὲν ἔχει ἐρμηνευθεῖ. Ὅμοια ἀνάγλυφα εἶναι γνωστὰ ἀπὸ τὴν Ἀττικὴ δύο ἀκόμη καὶ σύμφωνα μὲ τίς ἐπιγραφές τους εἶχαν ἀφιερωθεῖ στίς θεές τῆς Ἐλευσίνος, τὴν Δήμητρα καὶ τὴν Κόρη.

Εἶναι λοιπὸν περισσότερες οἱ θεότητες στὴ λατρεία τῶν ὁποίων μπορεῖ νὰ ἀποδοθεῖ ὁ χῶρος. Μὲ τὴν ἔρευνα τοῦ γύρω χώρου ἴσως διευκρινιστεῖ ἐὰν ὀρισμένα ἀπὸ τὰ μάρμαρα ποῦ μνημόνευσα κύλησαν ἀπὸ ὑψηλότερα σημεῖα.

Στὴν αἴθουσα βρέθηκαν ἀκόμη ἐπιγραφές καὶ γλυπτὰ παλαιότερων ἐποχῶν. Πρῶτο τμῆμα στήλης μὲ τὴ στεφάνωση τοῦ ἀγνώστου ἕως τῶρα στρατηγοῦ τῆς παραλίας τοῦ 3ου π.Χ. αἰ. Φοξίου Λεωσθένου Περιθοίδου καθὼς καὶ βάθρο λιθίνου ἀναθήματος, πιθανῶς τετραγώνου Ἐρμού, τὸ ὁποῖο ἀφιερώνουν σὲ ἀγνωστὴ θεότητα οἱ στρατιῶται, οἱ κρυπτοὶ καὶ οἱ ἄνδρες τρίτου, μισθοφορικοῦ, σώματος πρὸς τιμὴν τοῦ στρα-

τηγοῦ Φοξίου. Στήλη καὶ βάθρο θὰ κύλησαν ἀπὸ τὸν βορείως τῆς αἰθούσης δρόμο ὅπου εἶχαν ἰδρυθεῖ.

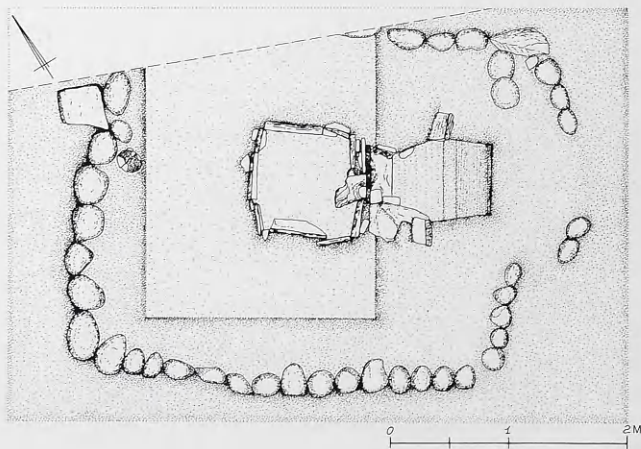
Ἐκ τῶν γλυπτῶν ποὺ βρέθηκαν στὴν αἴθουσα μνημονεύονται ἑλλιπῆς κεφαλὴ ἑκαταίου τοῦ τέλους τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. καὶ κεφαλὴ ἐρμαιϊκῆς στήλης ἀναθήματος ἐφήβων ποὺ ὑπηρετοῦσαν τὴ θητεία τους στὸ φρούριο τοῦ Ραμνούντος κατὰ τὴν περίοδο 333-323 π.Χ.

6 Βάθρο λαμπάδων με τὸ ἐνεπίγραφο ὑπόβαθρο. Τὸ βάθρο βρέθηκε στὸ ἐστιατόριο τοῦ φρουρίου καὶ τὸ ὑπόβαθρο ὡς κάλυμμα τάφου στὴ Σιάλα Ὁρωπού.

Κατά τήν τρίτη περίοδο τῆς νέας ἐρεύνης τοῦ κυκλαδικοῦ νεκροταφείου στή θέση Τσέπι τοῦ Μαραθῶνος, ἀπό τήν καθηγήτρια καί σύμβουλο κυρία Μαρία Παντελίδου Γκόφα ἀνεσκάφησαν δύο τάφοι καί μερικῶς ἀποθέτης πηλίνων ἀγγείων.

Ἡ ἀνασκαφή τοῦ ἑνός τάφου, τοῦ 3, ἔδειξε ὅτι ἡ κατασκευή του ἔγινε σέ δύο περιόδους. Κατά τήν πρώτη του μορφή ἦταν μικρός κιβωτιόσχημος, εἶχε δηλαδή τήν ἀπλούστερη μορφή καί ἦταν καλυμμένος μέ μία πολύ μεγάλη πλάκα. Ἀργότερα, μέ τήν εὐκαιρία ἄλλης ταφῆς, ἡ κατασκευή του τροποποιήθηκε σύμφωνα μέ τίς συνήθειες πού ἐπικρατοῦσαν ἐκείνη τή στιγμή· κατασκευάστηκε πρόθυρο καί πλευρική εἴσοδος ἀπό τήν ὁποία γινόταν προσιτό τὸ ἐσωτερικό τοῦ τάφου καί δυνατή ἡ εἰσαγωγή τοῦ νεκροῦ σέ αὐτόν (εἰκ. 7-9).

7 Ὁ τάφος 3 (σχ. Ἄ. Γούναρη).

8 Τάφος 3 από ανατολικά. Ἄδρες πέτρες κλείνουν καὶ πλαισιώνουν τὸ ἄνοιγμα τῆς εἰσόδου καὶ λείες σχιστολιθικές ἐπενδύουν τὸν λάκκο.

9 Ὁ τάφος 3 μὲ τὸν ἐξωτερικὸ περίβολο καὶ τὴν καλυπτήρια πλάκα ἀνασηκωμένη, ἀπὸ ἀνατολικά.

10 Ὑπέργειο τμήμα τάφου 33 ἀπὸ ἀνατολικά.

11 Ὁ τάφος 33 ἀπὸ βορρᾶ μετὰ τὸ ὑπέργειο τμήμα καὶ τὶς καλυπτῆριες πλάκες
στὴ θέσῃ τους.

Ὁ δεύτερος τάφος, ὁ 33 (εἰκ. 10-11), εἶχε ἤδη ἀποκαλυφθεῖ μερικῶς ἀπὸ τὸν Σπυριδῶνα Μαρινᾶτο καὶ ἡ λίθινη τραπεζοειδῆς κατασκευὴ πάνω ἀπὸ τὸ μνημα ἦταν ὀρατῆ. Τὸ ἄνω μέρος τοῦ τάφου βρισκόταν στὸ ἀρχαῖο ἐπίπεδο τοῦ ἐδάφους πάνω στὸ ὁποῖο ἐδράζονταν καὶ οἱ πλάκες πού τὸν κάλυπταν. Στὸ πρόθυρο τοῦ τάφου εἶχε ταφεῖ νέο ἄτομο καὶ ἡ εἴσοδος δὲν ἦταν φραγμένη μὲ λίθο. Ἡ μεγάλη πλάκα τοῦ ἀνωφλίου βρέθηκε σπασμένη καὶ εἶχε κλίση πρὸς τὰ κάτω. Τοῦτο φαίνεται πὼς ἦταν ἡ αἰτία γιὰ τὴν ὁποία ἔπαψε ἡ χρῆση τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ τάφου, ὁ ὁποῖος ὅμως πρὸ τῆς βλάβης εἶχε προετοιμαστῆ γιὰ νέα ταφή. Τὰ ὀστά καὶ τὰ κρανία τῶν παιδιῶν νεκρῶν εἶχαν παραμεριστῆ στὸ δυτικὸ μέρος τοῦ τάφου ἐνῶ τὸ λοιπὸ ἦταν καθαρὸ. Ἡ ἀνασκαφεὺς διεπίστωσε ὅτι τὸ ἔργο τῆς τακτοποιήσεως τοῦ τάφου δὲν γινόταν ὅταν παρουσιαζόταν ἀνάγκη νέας ταφῆς ἀλλὰ ἐνωρίτερα. Ἐδῶ λοιπὸν ὁ

12 Πρόθυρο τάφου 33 ἀπὸ ἀνατολικά καὶ ἡ τελευταία ταφή κατὰ χῶραν.

13 Ὁ τάφος 33 ἀπὸ δυτικά. Κάτω ἀπὸ τὸ κτιστὸ ὑπέργειο τμήμα του ἡ σπασμένη πλάκα τοῦ ἀνωφλίου.

14 Λάκκος τοῦ τάφου 33 ἀπὸ βορρά. Κρανία καὶ ὀστά συγκεντρωμένα στὸ δυτικὸ τμήμα.

τάφος έτοιμάστηκε όταν τὸ ἀνώφλι ἦταν ἀκέραιο. Ἡ θραύση κατέστησε τὴν εἴσοδο σὲ αὐτὸν ἐπικίνδυνη καὶ ἐμπόδισε τὸν τελευταῖο ἐνταφιασμό, ὁ ὁποῖος ἔγινε στὸ πρόθυρο (εἰκ. 12, 13,14).

Ὁ ἀποθέτης (εἰκ. 15-16), γιὰ τὸν ὁποῖο ἔγινε λόγος στὴν ἀρχή, εἶχε ἐρευνηθεῖ κατὰ τὸ ἀνώτατο ἐπιφανειακὸ στρώμα του τὸ 1970. Κατὰ τὴ νέα του ἔρευνα ἀνασκάφηκε ἕως τὸν πυθμένα του ὁ μισὸς περίπου, ἐκτάσεως 1.50x2.80 μ. Τὸ περιεχόμενό του ἀποτελοῦσαν ἀπειράριθμα θραύσματα ἀγγείων, πολλὰ βότσαλα τοῦ ποταμοῦ, λίγες πέτρες καὶ ἐλάχιστο γῶμα. Ἀπὸ τίς πρῶτες παρατηρήσεις πού ἔγιναν πρὶν ἀπὸ τὴ συγκόλληση τῶν θραυσμάτων, προκύπτει ὅτι τὰ ἀγγεῖα δὲν προέρχονται ἀπὸ καθαρισμοὺς ἢ ἀνακομιδὴ τάφων, γιατί στὸν ἀποθέτη δὲν βρέθηκαν ὀστά. Τὰ σπασμένα ἀγγεῖα ἀνήκουν

15 Ἀγγεῖα ριγμένα στὸν λάκκο 39. Ἄνω δεξιὰ θρυμματισμένα ζωϊκὰ ὀστά.

16 Τὸ γέμισμα τοῦ λάκκου 39. Τομή ἀπὸ Ν.

στὴν ΠΕ I καὶ ΠΚ I περιόδους. Ἡ συνύπαρξη κεραμεικῆς τῶν δύο αὐτῶν περιόδων στὰ ἴδια στρώματα, ἐπιτρέπει πλέον συγχρονισμοὺς πὺ βεβαιώνονται ἀνασκαφικά. Ἀπὸ τὸν μεγάλο ἀριθμὸ ἐξάλλου τῶν ἀγγείων πὺ θὰ προκύψουν μετὰ τὴ συγκόλληση τῶν θραυσμάτων θὰ ἀυξηθεῖ ὁ ἀριθμὸς τῶν σχημάτων καὶ οἱ τύποι τους, καὶ θὰ ἐπεκταθοῦν οἱ γνώσεις μας ὡς πρὸς τὶς ἀντιλήψεις τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ τὶς ταφικὲς τελετουργίες πὺ σχετίζονται μὲ τὶς δοξασίες τους γιὰ τὰ πέραν τοῦ ὕλικου κόσμου.

Ἡ ἔρευνα τοῦ ἱεροῦ τῆς Βραυρῶνος καὶ τῶν γύρω ἀπὸ αὐτὸ προϊστορικῶν λειψάνων ἀποτελέσασε ἓνα ἀπὸ τὰ μεγάλα ἔργα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀπὸ τὸ 1948 μέχρι τοῦ 1963, ἔτος κατὰ τὸ ὁποῖο ἀπεβίωσε ὁ ἀνασκαφεὺς τοῦ ἱεροῦ Ἰωάννης Κ. Παπαδημητρίου. Συμπληρωματικὲς παρατηρήσεις ἔγιναν τὸ 1996 ὡς πρὸς τὴ μορφή τῆς κλασικῆς γέφυρας τοῦ Ἱεροῦ (*Ἔργον* 1996, 8), τοῦ ὁποίου ἡ δημοσίευση ἀποτελεῖ μόνιμη φροντίδα τοῦ Συμβουλίου, φροντίδα πού συναντᾶ δυσχέρειες. Ἡ νέα ἔρευνα τῶν προϊστορικῶν λειψάνων τῆς Βραυρῶνος (εἰκ. 17) ἐπάνω στὴ βραχίωδη ἀκρόπολη ἢ ὁποία δεσπόζει τοῦ Ἱεροῦ ἐντάσσεται στὸ πρόγραμμα τῆς δημοσίευσης τῆς παλαιᾶς ἀνασκαφῆς. Γι' αὐτὸ τὸ Συμβούλιο ἀνέθεσε στὴν ἀρχαιολόγο κυρία Κλαίρη Εὐστρατίου τὴν ἐκ νέου ἔρευνα τῆς προϊστορικῆς ἀκρόπολης, δηλαδὴ τὴν εὕρεση, τὸν καθαρισμὸ καὶ τὴ σχεδίαση τῶν παλαιῶν ἀνασκαφῶν.

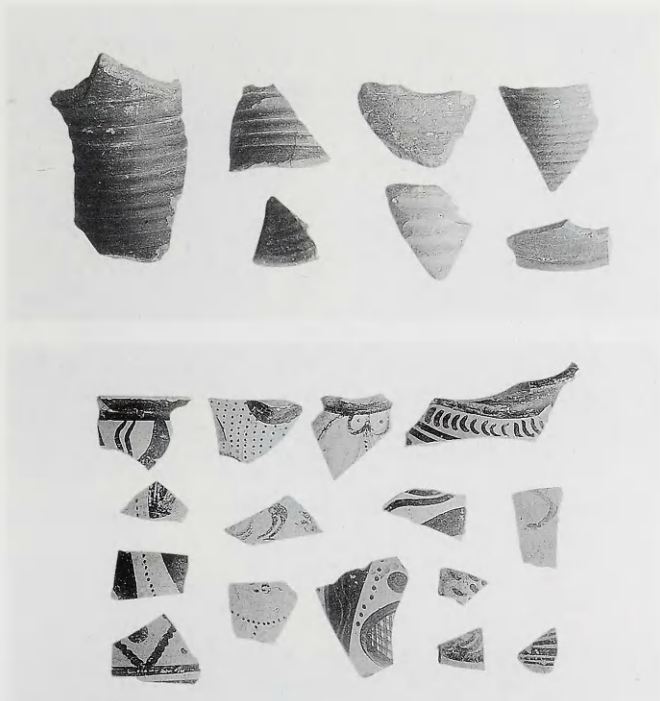
17 Βραυρῶν, ἡ προϊστορικὴ ἀκρόπολη.

18 Λείψανα σπιτιού μεσοελλαδικής εποχής.

19 Κατάλοιπα στρογγυλής έστίας.

20-21 Κεραμεική μεσοελλαδικής και πρώιμης μυκηναϊκής περιόδου.

Ἀπὸ τὴν κεραμεικὴ τῆς παλαιᾶς αὐτῆς ἀνασκαφῆς εἶχαν διαπιστωθεῖ σχέσεις καὶ ἐπικοινωνία τῆς παραλιακῆς Βραυρωνῶνος μὲ μυκηναϊκοὺς τόπους τῆς Πελοποννήσου καὶ κυρίως μὲ νησιὰ τοῦ Σαρωνικοῦ, τῶν Κυκλάδων καὶ τοῦ Βορείου Αἰγαίου καὶ εἶχαν βρεθεῖ τὰ λείψανα σπιτιοῦ τῆς μεσοελλαδικῆς ἐποχῆς τοῦ ὁποίου ὁ καθαρισμὸς βελτίωσε τὴν εἰκόνα του (εἰκ. 18). Σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ δωμάτια τοῦ σπιτιοῦ αὐτοῦ ἀποκαλύφθησαν κατάλοιπα στρογγυλῆς ἐστίας (εἰκ. 19). Πλούσια εἶναι καὶ ἡ κεραμεικὴ τῆς μεσοελλαδικῆς καὶ τῆς πρώιμης

μυκηναϊκῆς περιόδου καὶ πολλὰ καὶ ποικίλα τὰ σχήματα τῶν ἀγγείων, κύλικες, κυάθια, κύπελλα, κρατῆρες, ἀμφορεῖς (εἰκ. 20-21).

Ἡ Βραυρών, γνωστὴ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα γιὰ τὴν ὀμορφίαν τοῦ τοπίου τῆς, ἣ ὁποία διατηρήθηκε μὲ συνεχεῖ ἀγώνα, περιβάλλεται σήμερα ἀπὸ σύγχρονες δραστηριότητες, καὶ κυρίως πλευροκοπεῖται ἀπὸ τὸ ἀεροδρόμιο τῶν Σπάτων, γείτονα ἐπικίνδυνον ὁ ὁποῖος, ἀναποφεύκτως, θὰ ἐπεκτείνεται ἀενάως. Ἦδη ἔχει ἀποφασιστεῖ ὅτι ὁ ἀγωγὸς τῶν ἀποβλήτων τοῦ ἀεροδρομίου θὰ ἀκολουθήσει μίαν πανάρχαιαν φυσικὴν ὁδόν, τὸν Ἐρασίνον ποταμὸν ποὺ κυλᾷ μέσα στὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος καὶ καταλήγει στὴ θάλασσα.

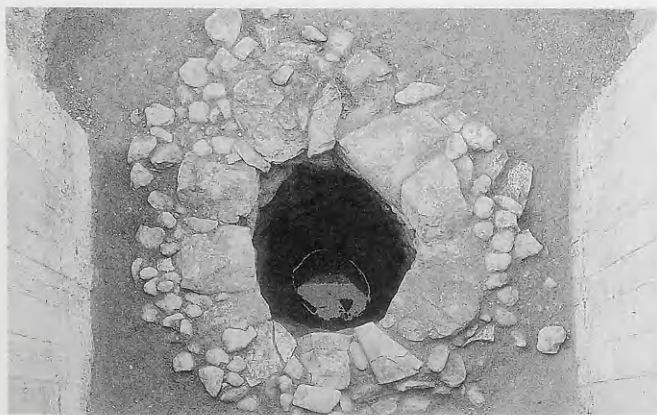
Τὴ δαπάνη γιὰ τὴ νέα ἔρευνα τῆς ἀκρόπολης τῆς Βραυρῶνος κατέβαλε τὸ Ἰδρυμα Σαμούρκα, χάρις στὸ ἐνδιαφέρον τοῦ προέδρου του κ. Θεοδώρου Σαμούρκα.

4. ΣΚΑΛΑ ΩΡΩΠΟΥ

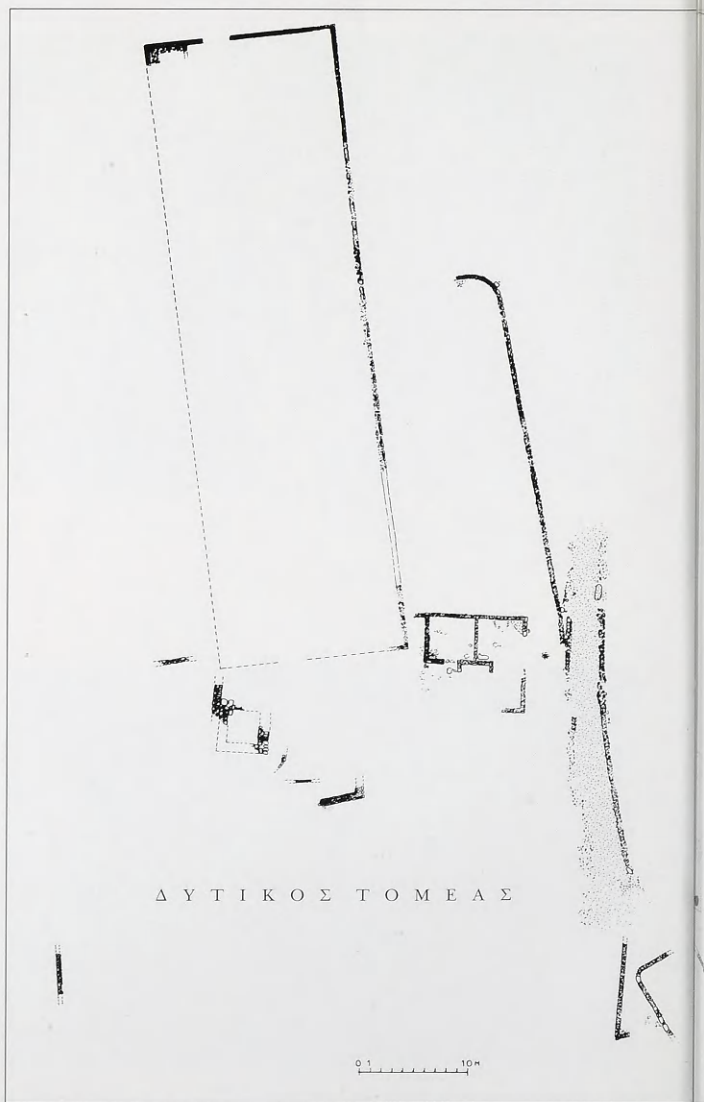
Ἡ ἔρευνα τοῦ γεωμετρικοῦ καὶ ἀρχαϊκοῦ Ὠρωποῦ, τὴν ὁποία διευθύνει ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου κ. Ἀλέξανδρος Μαζαράκης Αἰνιάν, συνεχίστηκε στὸν κεντρικόν, ἀρχικόν, τομέα τῶν ἀνασκαφῶν (εἰκ. 24), ὅπου δυτικὰ τοῦ περιβόλου βρέθηκε τμήμα ἄλλου παλαιότερου (εἰκ. 22), ὁ ὁποῖος σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν σχεδὸν ὀρθογώνιον ποὺ περικλείει τὰ σημαντικότερα κτίρια τοῦ κεντρικοῦ τομέως, εἶχε ἀκανόνιστο σχῆμα, ὅπως συμπεραίνει ὁ ἀνασκαφεὺς ἀπὸ ἄλλα τμήματα αὐτοῦ τοῦ παλαιότερου περιβόλου.

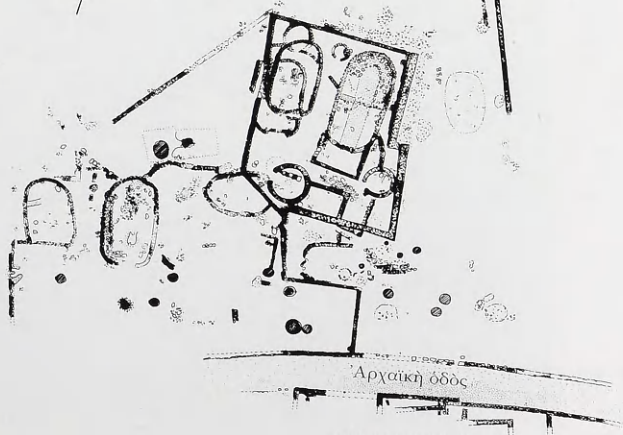
22 Πρώιμος περίβολος, από Ν.

23 Πηγάδι μπροστά από το κτίριο ΒΓ, άποψη από ψηλά.

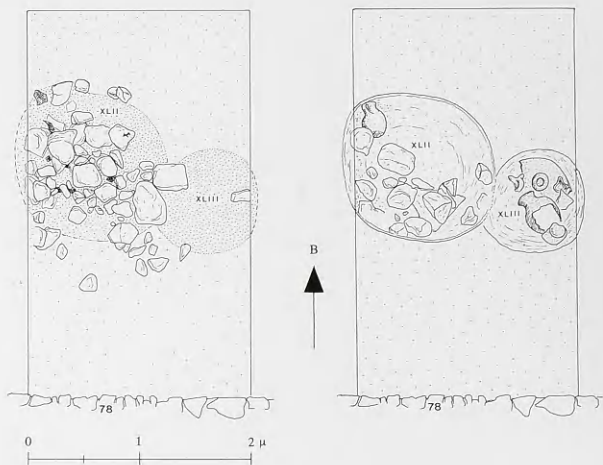

ΚΕΝΤΡΙΚΟΣ ΤΟΜΕΑΣ

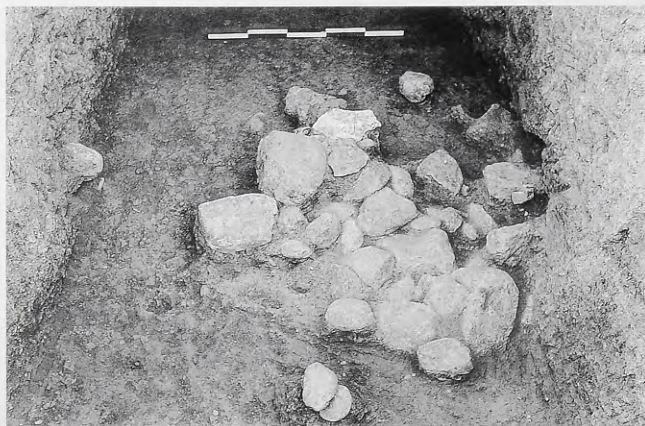

ΝΟΤΙΟΣ ΤΟΜΕΑΣ

(αλλιωντζή).

25 Τομή 2. Κάτοψη λάκκων XLII και XLIII (α) πριν την ξρενά τους, (β) τὸ ἐσωτερικὸ τῶν λάκκων XLII και XLIII (σχ. Ἀ. Μαζαράκη - Αἰνιᾶνος).

26 Τομή 2. Ἀποψη τοῦ τύμβου τοῦ κάλυπτε τὸν λάκκο XLII, ἀπὸ Β.

27 Τομή 2. Άποψη λάκκου XLII κατά τήν έρευνά του, με τή χύτρα κατά χώραν. Λήψη από ΝΑ.

Τò έλλειψοειδές κτίριο ΒΓ (βλ. ΠΑΕ 1996, εικ. 8) με τή νέα έρευνα αποδείχθηκε, ότι κατασκευασμένο στο δεύτερο μισό του 8ου π.Χ. αϊ., ύπέστη μεταβολή μέσα στον ίδιο αϊώνα, και άλλη κατά τις αρχές του επόμενου 7ου αϊ. Τò πηγάδι (εικ. 23) πού βρίσκεται νότια του κτιρίου ΒΓ έρευνήθηκε, βρέθηκαν θραύσματα από άγγεϊα πού είχαν σπάσει, μάλιστα από μία οϊνοχόη τής πρώιμης αρχαϊκής περιόδου χρονολογείται τò τελευταίο όριο τής χρήσης του.

Στο νότιο άκρο του κεντρικού τομέως βρέθηκαν δύο λάκκοι σχήματος κολούρου κώνου βάθους 1.50 μ. (εικ. 25-27). Ο ένας λάκκος ήταν σκεπασμένος με πέτρες ανάμεσα στις όποιες υπήρχαν θραύσματα γεωμετρικων άγγεϊων και ειδώλια, σκουριές, κόκαλα ζώων και θαλασσινά. Στο βάθος του λάκκου βρέθηκε ακέραιη χύτρα (εικ. 28) και κομμάτια από άλλα γεωμετρικά άγγεϊα.

28-29 Χυτροειδή αγγεία από τους λάκκους XLII και XLIII.

Ο δεύτερος λάκκος περιείχε και αυτός χύτρα (εἰκ. 29) και κομμάτια από οίνοχόες τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς. Σὲ μεγάλο κομμάτι πίθου ποῦ χρησίμευε ὡς δάπεδο τοῦ λάκκου βρέθηκαν λίγα λείψανα ὀστῶν, ἴσως νηπίου. Ὁ ἀνασκαφεὺς πιστεύει, εὐλόγως, ὅτι οἱ λάκκοι ποῦ ἐρευνήθηκαν ἦσαν παιδικοὶ τάφοι μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἔφεραν ὡς σῆμα μικρὸ τύμβο ἀπὸ πέτρες (βλ. εἰκ. 26). Ὅμοιοι λάκκοι εἶχαν βρεθεῖ και παλαιότερα χωρὶς νὰ ἐρμηνευθοῦν.

Μὲ τὴν ἐπέκταση τῆς ἀνασκαφῆς πρὸς Ν τοῦ κεντρικοῦ τομέως ἀποκαλύφθηκε, ἓνα μέτρο ὑψηλότερα, δρόμος τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς πλάτους 3 μ. ὁ ὁποῖος ὀρίζεται μὲ ἀναλήμματα. Νότια τοῦ δρόμου ὑπάρχουν μικρὰ οἰκήματα, πιθανῶς καταστήματα, στὰ ὁποῖα βρέθηκαν σὲ θραύσματα, μελανόμορφη κεραμεικὴ (εἰκ. 30) και λύχνοι. Παρὰ τὶς πλημμύρες ποῦ προκάλεσαν τὴν κατάχωση ἀπὸ τὴ λάσπη τοῦ κεντρικοῦ τομέως κατὰ τὰ τέλη τοῦ 7ου αἰ. π.Χ., ἡ δραστηριότητα τῶν Ὀρωπίων μετατοπίστηκε κατὰ τὸν 6ο αἰ. λίγο νοτιότερα και ἐκεῖ συνεχίστηκε ἡ ζωὴ τῆς πόλης μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου αἰ.

30 Θραῦσμα μελανόμορφου κλειστοῦ ἀγγείου ἀπὸ τὸν ἀρχαῖκὸ τομέα.

π.Χ. Νέα μεγάλη πλημμύρα καὶ κατεβασιῆς ἀργίλου, κροκαλῶν καὶ ποταμίσιας ἄμμου σκέπασαν τὴν ὁδὸ καὶ ὅ,τι θρισκόταν νοτιότερα. Ὁ χῶρος ἐγκαταλείφθηκε καὶ οἱ κάτοικοι ἐγκαταστάθηκαν ἀνατολικότερα. Τότε, κατὰ τὸν 5ο π.Χ. αἰ., δίνουσι στὴν πόλιν τους, τὴν Γραῖα, τὸ ὄνομα Ὡρωπὸς τὸ ὁποῖο μαρτυρεῖται γιὰ πρώτη φορά στὴν ἱστορία τοῦ Ἡροδότου, κατὰ τὴ διήγηση συμβάντων τοῦ 490 π.Χ.

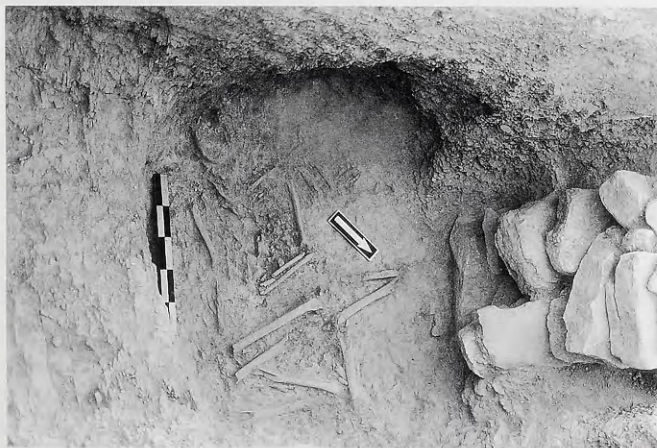
Ἐρευνα ἐγίνε καὶ πρὸς Δυσμᾶς τοῦ κεντρικοῦ τομέως, ὅπου τὸ 1985 εἶχαν βρεθεῖ οἰκοδομήματα τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων (βλ. εἰκ. 24). Φαίνεται ὅτι ἡ περιοχὴ ἦταν οἰκοδομημένη σὲ ἕκταση, γιὰτι βρέθηκαν καὶ νέα λείψανα κτιρίων. Παρὰ τὸ ὅτι εἶναι πρόωρον νὰ μιλήσει κανεὶς μὲ βεβαιότητα, φαίνεται ὅτι τὸ δυτικότερο τμῆμα τοῦ δυτικοῦ τομέως καταλαμβάνει ὀρθογώνιον κτίριον πλάτους 18 μέτρων καὶ μήκους 60 μ. Ἀπὸ τὸ μέγεθος καὶ μόνο τὸ κτίριον εἶναι μνημειακόν. Ἐὰν ἦταν ἐνιαῖον ἢ περιελάμβανε δύο ἀντιμέτωπες στοῆς ἢ σειρὰς μικρότερων χώρων κατὰ μῆκος τῶν μακρῶν τοίχων, θὰ τὸ μάθουμε ὅταν τὸ κτίριον ἀποκαλυφθεῖ πλήρως.

Στὴν Καλλιθέα Πατρῶν ἐρευνήθηκαν, ἀπὸ τὸν καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου κ. Ἀθανάσιο Παπαδόπουλο, τέσσερις νέοι θαλαμοειδεῖς μυκηναϊκοὶ τάφοι (XV-XVIII), ὅμοιοι κατὰ τὴν κατασκευὴν μὲ τοὺς παλαιότερα ἐρευνημένους, δηλαδή μὲ βραχεῖς κατωφερεῖς δρόμους, χαμηλὲς εἰσόδους χτισμένες μὲ ξεροτοίχους καὶ μετρίων διαστάσεων θαλάμους, ὀρθογώνιους ἢ ἀψιδωτοὺς τῶν ὁποίων οἱ χωμάτινοι θόλοι εἶχαν καταβυθιστεῖ (εἰκ. 31).

31 Τάφος XVII.

Ἀπὸ τοὺς τέσσερεις τάφους οἱ δύο (XV, XVI) περιεῖχαν ταφῆς σὲ ἐπάλληλα στρώματα. Ὁ πρῶτος (XV) εἶχε ἕξι νεκροὺς ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἕνας σὲ κοιλότητα τοῦ δαπέδου, ἀκτέριστος καὶ οἱ ἄλλοι πέντε σὲ τρία ἐπάλληλα στρώματα κτερισμένοι μὲ λίγα ἀγγεῖα, σφονδύλια καὶ περιδέραια τῶν ὁποίων σώθηκαν χάντρες ἀπὸ γυαλί, ἀπὸ φαγεντιανή καὶ ἀπὸ χαλκό. Μεταγενεστέρως τάφηκαν ἑπτὰ ἀκόμη νεκροὶ τῶν ὁποίων τὰ ὅσα βρέθηκαν παραμερισμένα, χωρὶς προσοχή, στὰ πλάγια τοῦ τάφου. Καὶ αὐτοὶ εἶχαν κτεριστεῖ μὲ ἀγγεῖα, σφονδύλια, ἕνα σφραγιδόλιθο καὶ χάντρες περιδεραίου (εἰκ. 32-33).

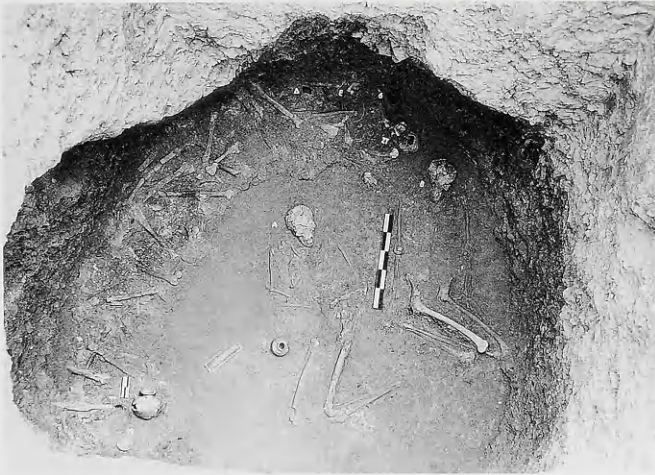

32 Τάφος XV.

Στὸν δεύτερο τάφο (XVI) (εἰκ. 34) εἶχε ταφεῖ ἀρχικὰ ἓνα ζευγάρι τὸ ὁποῖο ὡς κτερίσμα ἔφερε κυλινδρικό ἀλάβαστρο. Ἀργότερα τάφηκαν ἀκόμη ἑννέα ἄτομα τῶν ὁποίων τὰ ὅσα βρέθηκαν παραμερισμένα καὶ ἀνάμεσά τους τὰ κτερίσματα: ὀκτὼ ἀγγεῖα, μία λόγχη, ἓνα μαχαίρι, δύο σφονδύλια καὶ χάντρες.

Ὁ τρίτος τάφος (XVII), ὁ μεγαλύτερος, περιεῖχε μόνο δύο νεκροὺς κτερισμένους μὲ δύο πιθαμοφορεῖς καὶ ἓνα σφονδύλι (εἰκ. 35). Ἡ μικρὴ χρῆση τοῦ τάφου δηλώνει ὅτι ἐνωρὶς εἶχε καταπέσει ἡ ὀροφή του καὶ εἶχε ἀχρηστευθεῖ.

34 Τάφος XVI.

35 Τάφος XVII.

36 Τάφος XVIII.

Τέλος, ὁ τέταρτος τάφος (XVIII), ὁ μικρότερος, περιεῖχε μόνον δύο νεκρούς καὶ ὡς κτερίσματα ἔξι ἀγγεῖα, ἓνα σφραγιδόλιθο καὶ δύο σφονδύλια (εἰκ. 36). Ὅλα τὰ κτερίσματα πού μνημονεύτηκαν, τὰ ὁποῖα ἀνήκουν σὲ 28 νεκρούς, χρονολογοῦνται στὴν ἸΕ ΠΒ-ΠΙΓ περίοδο. Ὁ ἀνασκαφεὺς μᾶς πληροφοροεῖ ὅτι ἀνατολικά τοῦ νεκροταφείου πού ἐρευνᾶται ἐντοπίστηκε μυκηναϊκὸς οἰκισμὸς, στὸν ὁποῖο ἀναμφιβόλως ζοῦσαν οἱ ἐνταφιασμένοι.

Στή Μεσσήνη, τὴν ἀνασκαφὴ τῆς ὁποίας διευθύνει ὁ καθηγητὴς κ. Πέτρος Θέμελης, ἔγιναν ἔρευνες στὴν ἀγορὰ, στὸ θέατρο, στὴ βασιλική, στὸ στάδιο καὶ σὲ ἔπαυλη τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων (εἰκ. 49).

Στὸν χῶρο τῆς ἀγορᾶς βρέθηκαν δύο ἀκόμη λιθόπλινθοι ἀρχαίου κτιρίου μὲ μέρη τιμητικῶν ἐπιγραφῶν· ἡ πρώτη (εἰκ. 37) φέρει τὴ φράση ἁ πόλις, ἡ δεύτερη φέρει πεντάστιχη ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή ἢ ὁποία συνόδευε τὸ ἄγαλμα τῆς συζύγου τοῦ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ Σαβίνας αὐγούστας, τὸ ὁποῖο ἱδρυσε Μεσσηνίων πόλις κατὰ τὸ ψήφισμα τῶν Ἀχαιῶν. Τὸν χῶρο αὐτὸν λοιπὸν ὅπου κατὰ τὸν 1ο π.Χ. αἰ. οἱ Μεσσηνιοὶ ἱδρυσαν ἀγάλματα ρωμαίων πρωταγωνιστῶν τοῦ πολέμου κατὰ τοῦ Μιθριδάτη (*Ἔργον* 1998, 39) τὸν χρησιμοποίησαν καὶ κατὰ τὸν 2ο μ.Χ. αἰ. γιὰ τὴν ἱδρυση ἀγαλμάτων τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας.

ἀγορὰ

37 Λιθόπλινθος μὲ ἡμιτελὴ ἐπιγραφή.

38 Μερική άποψη τῆς ὀρχήστρας τοῦ θεάτρου.

39 Νότιο κλίτος βασιλικῆς.

Στὸ θέατρο ἀποκαλύφθηκαν τὰ κατώτερα μέρη τῶν κλιμάκων του (εἰκ. 38) καὶ λίγες πλάκες τῆς εὐθυντηρίας τῶν ἐδωλίων. Στὴν ἀνατολική πάροδο βρέθηκαν δύο βάθρα ἀγαλμάτων. Τὸ ἓνα ἀγαλμα, κατὰ τὴν ἐπιγραφή τοῦ βάθρου, εἰκόνιζε τὸν νεαρὸ Μεσσήνιο Παγκράτη Παγκράτεος, ὁ ὁποῖος εἶχε νικήσει στοὺς Δελφούς, στὰ Πύθια παῖδας στάδιον καὶ διαυλον. Τὸ ἀγαλμα ἦταν ἔργο δύο γλυπτῶν, τοῦ ἀγνώστου μέχρι τώρα Δαμοχάρους καὶ τοῦ Μεσσηνίου Ἀγίου, γλύπτου τοῦ 2ου π.Χ. αἰ., ὁ ὁποῖος ἀσχοῦσε τὸ οἰκογενειακὸ ἐπάγγελμα. Ὁ πατέρας του Ἀριστομένης καὶ ὁ γιὸς του Πυριλάμπης εἰδικεύονταν, στὴν Ὀλυμπία, στὴν κατασκευὴ ἀνδριάντων ἀθλητῶν (InO 397-400). Τὸν γιὸ Πυριλάμπη ἀναφέρει ὁ περιηγητὴς Πausanias τρεῖς φορές (VI, 3, 13· VI,15, 1· VI,16,5), μάλιστα κατὰ τὴν πρώτη μνεία τονίζει τὴν καταγωγή του: γένος δὲ οὐ Σικυώνιος, ἀλλὰ ἐκ Μεσσηνίας τῆς ὑπὸ τῆ Ἰθώμῃ.

θέατρο

Στὸ νότιο κλίτος τῆς βασιλικῆς, κάτω ἀπὸ τὸ πλακόστρωτο, βρέθηκαν τάφοι τοῦ 7ου καὶ 8ου αἰ. μ.Χ. (εἰκ. 39). Εἶχε λοιπὸν μεταβληθεῖ ἡ βασιλικὴ σὲ κοιμητηριακὴ, ὅπου θάπτονταν οἱ κάτοικοι τοῦ συγχρόνου τῆς οἰκισμοῦ. Αὐτὸς βρισκόταν γύρω ἀπὸ τὸ θέατρο, τὴν ἀγορὰ καὶ τὸν χώρο τῆς κρήνης Ἀρσινόης. Στὸ πλακόστρωτο τοῦ κλίτους βρέθηκε καὶ στήλη μὲ κατάλογο ἀτόμων διαφόρων τόπων, τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων.

βασιλική

Ἡ συνέχιση τῆς ἔρευνας στὸ στάδιο ἔδειξε ὅτι κατὰ τὸν 4ο μ.Χ. αἰ., καὶ ἐνῶ τὸ μνημεῖο εἶχε ὑποστῆ σημαντικὴ φθορά, ἔγινε ἡ τελευταία διευθέτησή του· στὸ κάτω μέρος τῆς σφενδόνης κατασκευάστηκε χαμηλὸς τοῖχος μὲ λίθους σὲ δεύτερη χρήση, χρησιμοποιήθηκαν ἀκόμη καὶ ἐδώλια τοῦ ἴδιου τοῦ σταδίου. Ὁ τοῖχος εἶχε προορισμὸ τὴν προστασία τῶν θεατῶν κατὰ τοὺς ἀγῶνες καὶ κυρίως κατὰ τὶς θηριομαχίες, κατασκευὴ πού βλέπουμε καὶ σὲ ἄλλα ὁμοίου σκοποῦ μνημεῖα τῆν ἐποχῆ αὐτῆ. Στὴ δεύτερη σειρά τῶν ἐδωλίων τῆς σφενδόνης βρέθηκαν σὲ κανονικὲς ἀποστάσεις, ὁπὲς γιὰ στύλους φράκτου,

στάδιο

γυμνάσιο

40 Το ἐνεπίγραφο βάθρο του Κλεοφάτου.

41 Μαρμάρινο ἄγαλμα Σατυρίσκου.

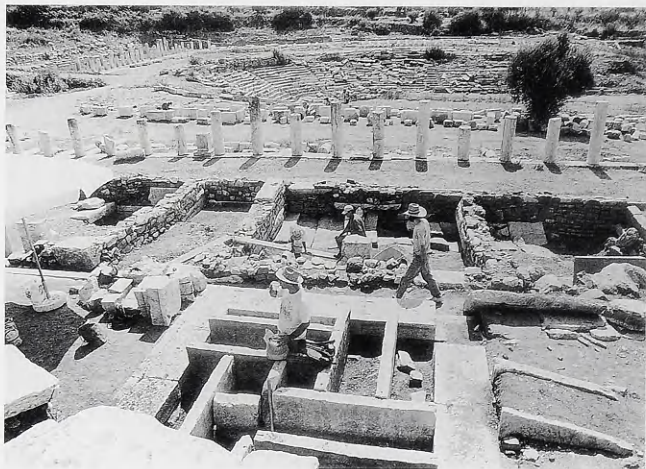

42 Στήριγμα ἀγάλματος.

ὁ ὁποῖος προστάτευε ἀκόμη περισσότερο τοὺς θεατές. Ἐπειδὴ τὰ μέτρα προστασίας περιορίζονται στὴ σφενδόνη φαίνεται ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν θεατῶν εἶχε, κατὰ τὴν προχωρημένη ἐκείνη ἐποχὴ, περιοριστῆ σημαντικὰ σὲ σχέση μὲ τὴν ἐποχὴ κατασκευῆς τοῦ σταδίου. Κατὰ τὴν ὕστερη αὐτὴ περίοδο τῶν διευθετήσεων τοῦ σταδίου, πολλοὶ χάραξαν, μὲ μεγάλα γράμματα, τὰ ὀνόματά τους πάνω στὰ ἐδῶλια ἐξασφαλίζοντας ἔτσι μόνιμη κατοχὴ τῆς θέσης, μὲ κάποιο ἀντίτιμο φυσικά. Ἀνάμεσα στὰ ἀρχαῖα ποὺ βρέθηκαν στὸ στάδιο, στὸν ἄνθρωπο ποὺ σήμερον ὀνομάζουμε στίβο, κυρίως ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τοῦ μνημείου, μνημονεύεται βᾶθρο ἀνδριάντος (εἰκ. 40) μὲ τὴν ἐπιγραφή Τ(ίτου) Φλαβίου Κλεοφά[του] / ἥρωος ἀπὸ Ἡρακλείους. Ὁ Κλεόφατος ποὺ τιμᾶται μεταθανατίως φαίνεται, ὅπως εὐλόγως πιστεύει ὁ ἀνασκαφεύς, ὅτι εἶναι ἀπόγονος ὁμωνύμου ἱερέως τοῦ αὐτοκράτορος Νέρωνος καὶ τῆς θεᾶς Ρώμης, σημαντικοῦ προσώπου τοῦ 1ου μ.Χ. αἰ., ὁ ὁποῖος σὲ ἐπιγραφή ὀνομάζεται φιλοκαῖσαρ, καὶ εἶναι γραμματεὺς τῶν συνέδρων καὶ ἀγορανόμος (IG V, 1, 1449).

Πίσω ἀπὸ τὴ βόρεια στοὰ τοῦ σταδίου βρέθηκε, χτισμένος σὲ τοῖχο, μαρμάρινος κορμὸς Σατυρίσκου, δηλαδὴ Σατύρου μικρῆς ἡλικίας (εἰκ. 41), ὅπως εἶναι φανερό ἀπὸ τὴν δορὰ πάνθηρος ποὺ πέφτει στὸν ἀριστερὸ ὦμο. Τὸ ἄγαλμα, τοῦ 2ου π.Χ. αἰ., στηριζόταν σὲ κορμὸ δένδρου (εἰκ. 42) γύρω ἀπὸ τὸν ὁποῖο ὑπάρχουν κληματίδες, σύμβολο τοῦ Διονύσου, γιὰ τὸν ὁποῖο δὲν ὑπάρχουν ἀκόμη μαρτυρίες ὅτι λατρευόταν ἐπισήμως στὴ Μεσσήνη.

Σὲ δωμάτιο τῆς δυτικῆς στοᾶς, τοῦ γυμνασίου (XI) (εἰκ. 43), ὅπου εἶχε βρεθῆ ἐπιτύμβιο μαρμάρينو ἄγαλμα τοῦ Διονυσίου Ἀριστομένους καὶ στὸ παρακείμενόν του (X) (Ἔργον 1997, 41, εἰκ. 30), βρέθηκαν θαύσματα τοῦ ἀγάλματος, ἢ πλίνθος μὲ τὰ πόδια (εἰκ. 44). Ὁ ἀνασκαφεύς θεωρεῖ τὸ ἄγαλμα παρὰ λαγῆ τοῦ γνωστοῦ Ἑρμοῦ τῆς Ἄνδρου, διασήμεου ἀγάλ-

43 Δυτική στοά Γυμνασίου. Μνημείο K3 και δωμάτιο XI.

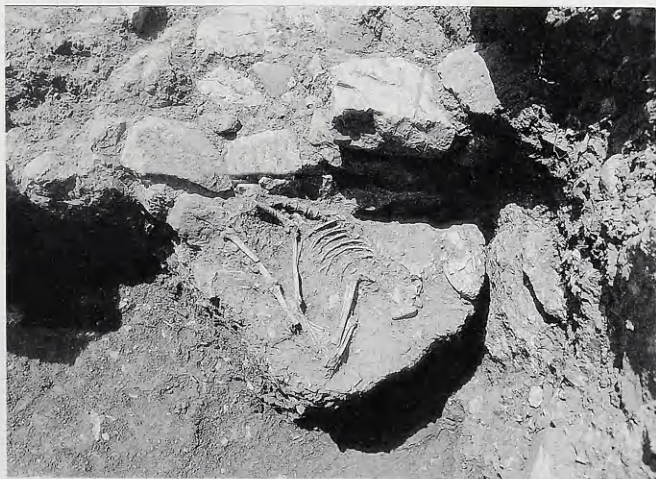
44 Πόδια μαρμάρινου αγάλματος Ἑρμοῦ.

45 Κορμός αγάλματος.

ματικού τύπου. Στο έργο αυτό αποδίδεται, με πιθανότητα, τμήμα κορμού μαρμάρινου αγάλματος (εἰκ. 45) πού βρέθηκε χτισμένο ἐκεῖ κοντά. Ὁ εἰκονιζόμενος ἀνήκε σὲ σημαντικὴ οἰκογένεια τῆς Μεσσηνίας. Γιὰ τὸν γιό του Τιβέριο Κλαύδιο Ἀριστομένη γνωρίζουμε ἀπὸ ἐπιγραφή (IG V, 1, 1450) ὅτι εἶχε διατελέσει καὶ αὐτός, ὅπως προηγουμένως ὁ Κλεόφατος, ἱερεὺς τοῦ αυτοκράτορος Νέρωνος καὶ τῆς θεᾶς Ρώμης καὶ ἀγορανόμος.

Μὲ τὸν Διονύσιο Ἀριστομένους καὶ τὴν οἰκογένειά του σχετίζεται καὶ τὸ γνωστὸ μνημεῖο μὲ τοὺς στροβιλητὸν διατεταγμένους τάφους, γιὰ τὸ ὁποῖο σᾶς μίλησα τὸ 1998 (*Ἔργον* 1997, 41, εἰκ. 30). Κατὰ μῆκος τοῦ δυτικῆ ἀναλημματικῆ τοίχου ἀποκαλύφθηκαν ἔνδεκα ταφές νηπίων σὲ ἀγγεῖα. Πλάι σὲ μερικὲς ἀπὸ τίς ταφές, πού χρονολογοῦνται στὸν 2ο ἢ τὸν

1ο π.Χ. αἰ., βρέθηκαν θαμμένα καὶ μικρὰ σκυλιά (εἰκ. 46) τὰ ὁποῖα, ὅπως φαίνεται, ἦσαν σύντροφοι τῶν παιδιῶν στὰ παιγνίδια τους. Θανατώθηκαν λοιπὸν καὶ τὰ ζῶα γιὰ νὰ ἀποτελοῦν τὴ μόνιμη συντροφιά τῶν κοιμισμένων νηπίων.

Ἱερὸ ἥρωος

Στὴ ΒΔ γωνία τοῦ γυμνασίου, πίσω ἀπὸ τὴ βόρεια στοά, ἔχει ἀποκαλυφθεῖ ἱερὸ ἥρωος τὸ ὁποῖο πιθανῶς ἀνήκει στὸν γνωστὸ Μεσσήνιο Ἀριστομένη, ὁ ὁποῖος εἶχε τιμηθεῖ ὡς ἥρωος (Παυσ. IV, 32, 6· Ἔργον 1998, 4, εἰκ. 36). Κατὰ τὴ συνέχισή τῆς ἔρευνας βρέθηκαν λείψανα κτισμάτων (εἰκ. 47), λεκάνη μὲ ὀπὴ στὸν πυθμένα καὶ ἀποθέτης πού ὀρίζεται ἀπὸ λίθινο κύκλο. Ἀπὸ τὸν ἀποθέτη προέρχονται μικρότατα ἀγγεῖα, προσφορά στὸν ἥρωα, καὶ ἀκόμη θυμιατήρια, εἰδώλια καὶ πῆλινι πίνακες (εἰκ. 48) στοὺς ὁποῖους εἰκονίζονται σικηγές συμποσίου.

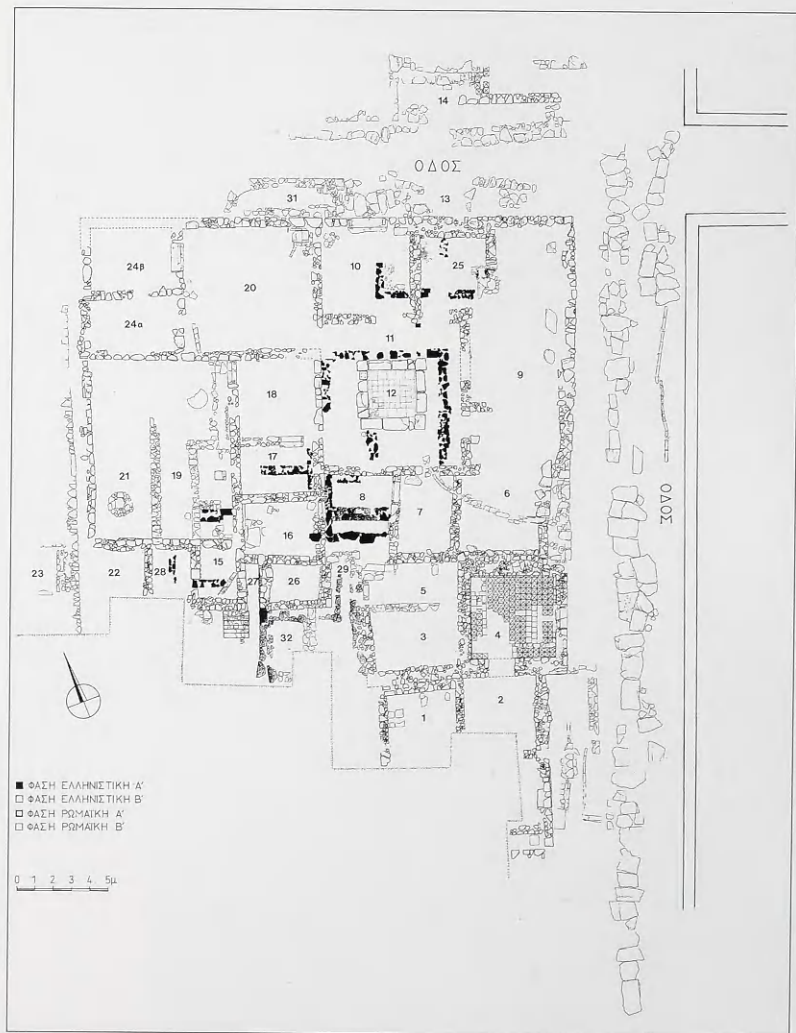
47 Ἀποψη τοῦ τεμένους ἥρωος (Κ4).

48 Πήλινος πίνακας συμποσιαστού.

Στή δυτική πλευρά του δρόμου ο οποίος, από την αγορά και το θέατρο, καταλήγει στο πρόθυλο του γυμνασίου της Μεσσήνης, έρευνήθηκε έπαυλη (25x30 μ.), οικόδομημένη κατά τον 3ο ή τον 4ο μ.Χ. αι. (είκ. 49). Στήν ίδια θέση υπήρχε παλαιότερο οικόδομημα, τα λείψανα του οποίου βρίσκονται ενσωματωμένα στο νέο κτίριο. Η είσοδος της έπαυλης βρίσκεται στή βόρεια πλευρά του οικόδομήματος το οποίο, όπως φαίνεται, αποτελεί μέρος οικοδομικού τετραγώνου, ιπποδαμείου τρόπου. Η αστική αυτή έπαυλη, αρχοντικό θα την λέγαμε σήμερα, έχει πολλούς χώρους κατά την τυπική διάταξη της εποχής, στους οποίους ο ανασκαφεύς αναγνωρίζει τα γνωστά μέρη, όπως τήν αυλή (vestibulum-10), διαδρόμους (fauces), δεξαμενή (impluvium-12), αίθουσα (atrium-11), πινακοθήκη (tablinum-20), αποθήκες (6,9), δύο αίθρια με πηγάδια (21), μύλο και ληνό. Τα δωμάτια για τή διαμονή των ιδιοκτητών είναι πολυτελή.

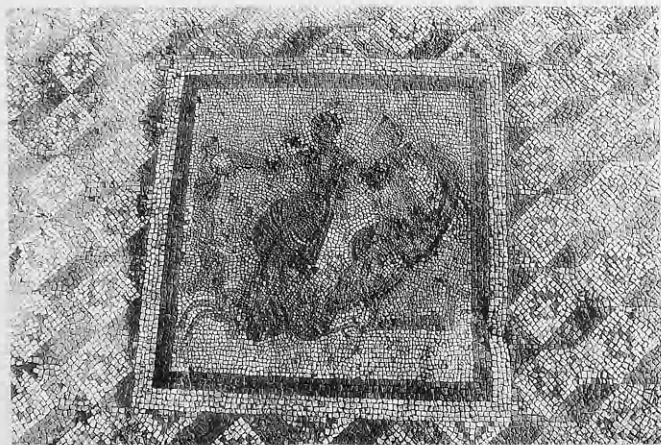
έπαυλη

49 Κάτοψη ρωμαϊκής έπαυλης (σχ. Ά. Παπαδόγκωνα).

50 Ψηφιδωτό δάπεδο αΐθουσας 20.

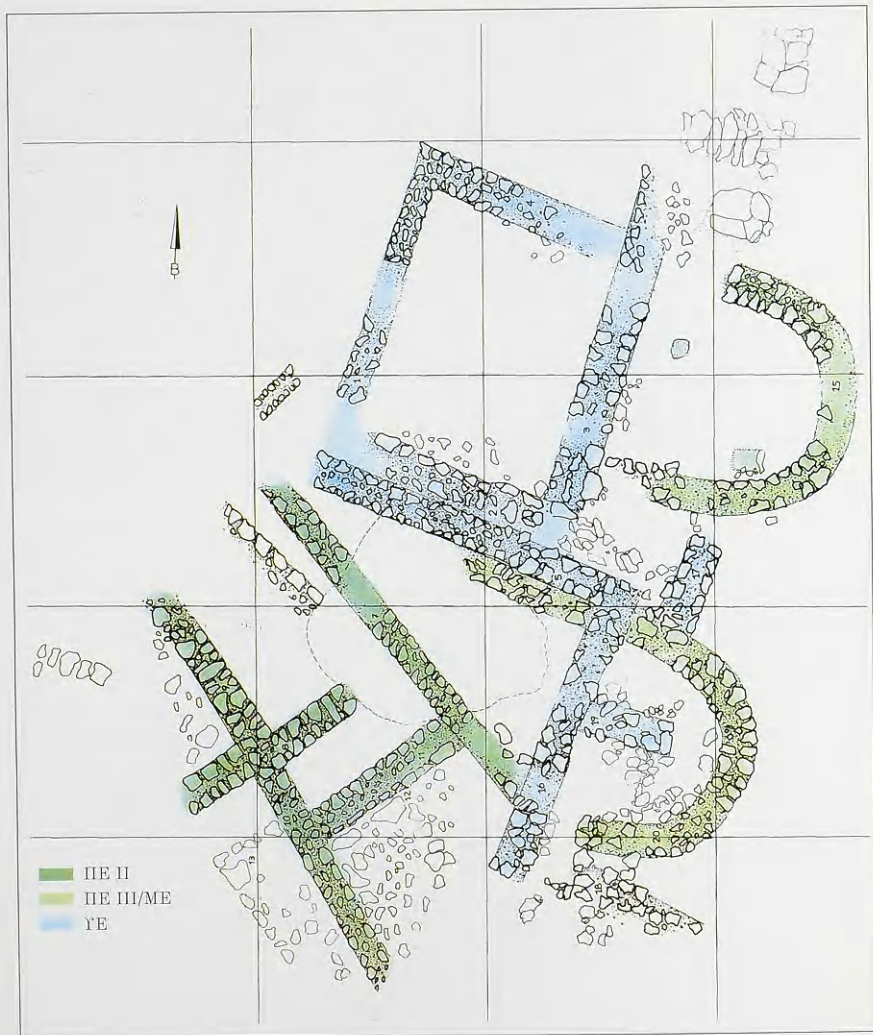
51 Ψηφιδωτό δάπεδο ἀνδρῶνος (18).

Ἐνα ἔχει δάπεδο μὲ ψηφιδωτὰ γεωμετρικὰ σχέδια (εἰκ. 50) ἐνῶ τὸ δάπεδο τοῦ ἀνδρῶνος φέρει παράσταση μέσα σὲ πλαίσιο (εἰκ. 51). Εἰκονίζονται καθισμένοι δύο θεοί, Διόνυσος καὶ Ἀριάδνη κατὰ ὑπόθεση τοῦ ἀνασκαφέως, κάτω ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὑπάρχει ἀντιστοιχῶς ἡμίτομο κάπρου καὶ τιμόνι καραβιοῦ. Ἀριστερὰ τοῦ Διονύσου ἓνας θνητός, μικρότερος σὲ μέγεθος, ἀσπάζεται τὸ δεξιὸ χέρι τοῦ θεοῦ. Πρόκειται γιὰ παράσταση μὲ εἰδικὰ στοιχεῖα ποὺ ἀφοροῦν τὸν ἰδιοκτήτη τῆς ἔπαυλης, τὸν θνητό, τὰ ὁποῖα εἰκονίστηκαν σύμφωνα μὲ τὶς δὲδηγίες του.

7. ΕΠΙΔΑΥΡΟΣ
Ἱερὸν Ἀπόλλωνος
Μαλεάτα

Στὸ ἱερὸ τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτα στὴν Ἐπίδαυρο, ὑπὸ τῆ διεύθυνση τοῦ καθηγητοῦ κ. Βασιλείου Λαμπρινουδάκη, συνηχίστηκαν ἡ μελέτη ἀποκατάστασης τοῦ ἀναλήμματος τοῦ ἱεροῦ καὶ ἔγινε ἡ μέχρι τῆς εὐθυντηρίας ἀναστήλωση τοῦ μεγάλου βωμοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος (Ἔργον 1997, 60-61).

Συμπληρωματικὴ ἀνασκαφὴ ἔγινε στὰ προϊστορικὰ κτίσματα τοῦ λόφου. Ἀποκαλύφθηκαν τὰ θεμέλια δύο ἀψιδωτῶν κτισμάτων (εἰκ. 53) τὰ ὁποῖα χρονολογοῦνται, ἀπὸ τῆ διάταξη καὶ τὴν κεραμεικὴ ποὺ βρέθηκε σὲ αὐτά, στὴν ΠΕ III ἐποχὴ ἢ στὴν ἀρχὴ τῆς ΜΕ. Τὰ κτίσματα αὐτὰ διαδέχθηκαν στὴν ἴδια θέση, ἄλλα παλαιότερα ὀρθογώνια τῆς ΠΕ II ἐποχῆς

52 Σχεδιογράφημα τῶν προϊστορικῶν λειψάνων στὸν λόφο τοῦ Ἱεροῦ τοῦ Ἁγίου Μαλεάτα.

53 Λείψανα προϊστορικῶν ἀψιδωτῶν κτιρίων στὴν κορυφὴ τοῦ λόφου.

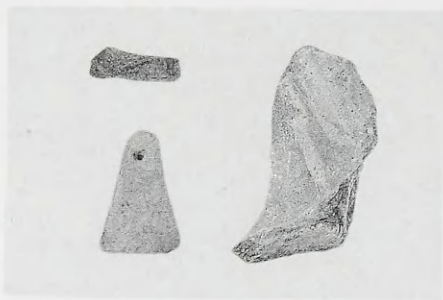
(ΠΑΕ 1978, 111-113) (εἰκ. 52). Ἡ μεταξύ τῶν κτισμάτων τῶν δύο ἐποχῶν σκληρὴ ἐπίχωση δείχνει, κατὰ τὸν ἀνασκαφέα, μακρὸ χρονικὸ διάστημα ἐρήμωσης τοῦ χώρου. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ παρατήρηση, ὅτι τὰ κτίσματα τῆς τελευταίας χρήσης τοῦ χώρου, τῆς μυκηναϊκῆς, εἶχαν περίπου τὸν ἴδιο προσανατολισμὸ μὲ τὰ ἀψιδωτὰ κτίσματα τῆς ΠΕ III ἢ ΜΕ περιόδου.

Ἐπιφανειακή ἔρευνα ἔγινε, ἀπὸ τὸν καθηγητὴ κ. Μιχαήλ Κοσμόπουλο, στὴν περιοχὴ τῆς Ἰκλαϊνας Μεσσηνίας, ὅπου ἤδη ἀπὸ τὸ 1954 ὁ Σπυρίδων Μαρινάτος κατὰ δοκιμαστικὰς ἀνασκαφὰς εἶχε ἀποκαλύψει κυκλώπεια κτίσματα (ΠΑΕ 1954, 308-310). Κατὰ τὸ 1999 ἐρευνήθηκε μεγάλη ἔκταση καὶ μελετήθηκαν τὰ διασκορπισμένα θραύσματα ἀγγείων. Τὰ περισσότερα βρέθηκαν στὴν περιοχὴ τῆς ἀνασκαφῆς Μαρινάτου καὶ εἶναι τῆς ΠΕ, ΜΕ καὶ κυρίως ΥΕ ΠΙΑ1-Β2 περιόδου (εἰκ. 54). Σὲ ἄλλη περιοχὴ βρέθηκε κεραμεικὴ τῆς ΥΕ ΙΙΙ περιόδου καὶ κεραμίδες καὶ κεραμεικὴ τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων. Μικροεὐρήματα (εἰκ. 55), ἀντικείμενα τῆς καθημερινῆς

8. ΙΚΛΑΙΝΑ
ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ

54 Κεραμεικὴ ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς ἀνασκαφῆς Μαρινάτου.

55-56 Εύρηματα από την Ίκλαινα Μεσσηνίας.

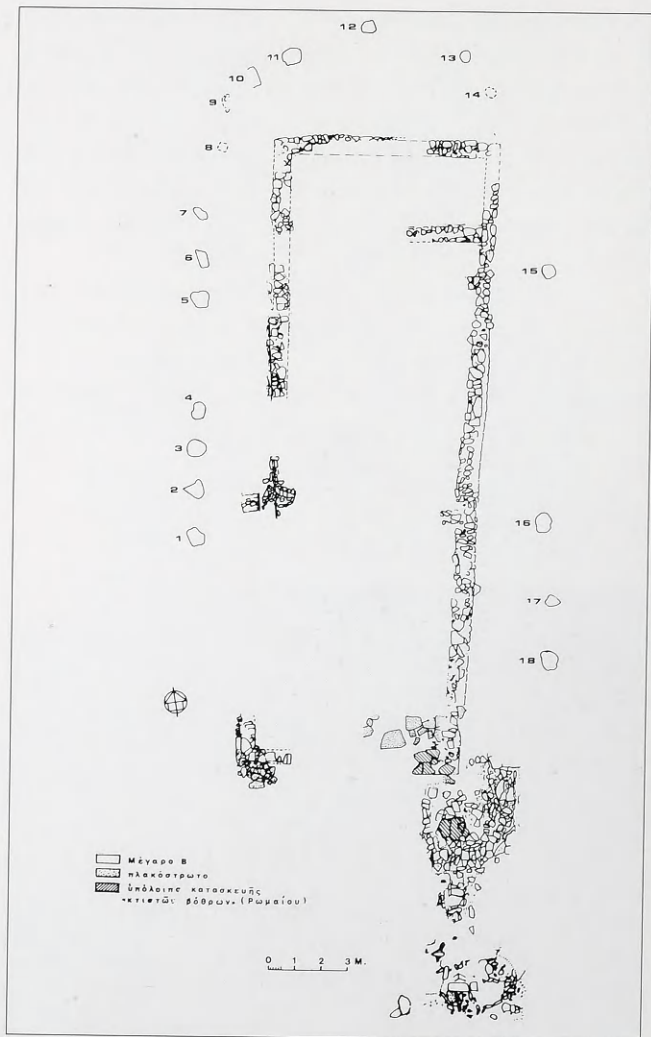
ζωής, μυκηναϊκά, όπως λίθινα εργαλεία και θραύσματα από όψιανό και πυριτόλιθο, λαβές λιθίνου αγγείου (είκ. 56) και θραύσματα πηλίνων ειδωλίων, βεβαιώνουν για τη δραστηριότητα τῶν ἀνθρώπων στην περιοχή κατά τὰ μυκηναϊκά και τὰ ιστορικά χρόνια.

Ἡ ἀνασκαφή τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος στὸν Θέρμο (εἰκ. 57), ἡ ὁποία διευθύνεται ἀπὸ τὸν καθηγητὴ κ. Ἰωάννη Παπαποστόλου, ἔχει δλοκληρωθεῖ καὶ ἡ συνεχιζόμενη ἔρευνα τοῦ μνημείου σκοπὸ ἔχει τὴ διευκρίνηση τῶν χρονολογικῶν ζητημάτων πού τίθενται ὡς πρὸς τὴ σχέση τοῦ μεγάρου Β μετὰ τὴ λεγόμενη ἑλλειπτικὴ περίσπαση καὶ ὅσων προκύπτουν ἀπὸ τὴν κατόπιν χρῆση τοῦ ἴδιου χώρου, μέχρι τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς (εἰκ. 58).

Ὁ κ. Παπαποστόλου διεπίστωσε ὅτι ὁ μικρὸς οἰκισμὸς πού ὑπῆρχε στὸν χώρο κατὰ τὴ μυκηναϊκὴ ἐποχὴ καταστράφηκε τὸν 12ο π.Χ. αἰ. Οἱ κάτοικοι τοῦ οἰκισμοῦ δὲν τὸν ἐγκατέλειψαν ἀλλὰ ἀντίθετα ἰσοπέδωσαν τὸν χώρο καὶ τὸν ἔστρωσαν μετὰ καθαρὰ χῶματα τῆς περιοχῆς, τὰ ὁποῖα διακρίνονται ἀπὸ

57 Ἀποψη τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος Θερμίου, ἀπὸ Β.

58 Το μέγαρο Β του Θέρμου.

τὸ κίτρινο χρώμα τους. Πάνω στὴν ἔκταση αὐτὴ οἰκοδομήθηκε τὸ μέγαρο Β (εἰκ. 59-60) καὶ ἡ κατὰ μῆκος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ἔκταση πλακοστρώθηκε. Τῆς πλακόστρωσης αὐτῆς σώζονται σποραδικές πλάκες.

Ἡ καταστροφὴ τοῦ μεγάρου Β ἔγινε κατὰ τὴ γεωμετρικὴ ἐποχὴ. Ἀκολούθησε ἐπίχωση τμήματος τοῦ δυτικοῦ τοίχου του μὲ καθαρά χώματα ἀλλὰ καὶ χώματα ποὺ ἀνήκουν στὴν περίοδο τῆς λειτουργίας τοῦ οἰκισμοῦ τοῦ μεγάρου Β. Στὰ χώματα αὐτὰ ὑπάρχουν ὄστρακα ντόπιων μονοχρώμων χειροποίητων ἀγγείων τῆς πρώιμης ἐποχῆς τοῦ Σιδῆρου τῆς περιοχῆς, ἡ

59 Ἀποψη τοῦ δυτικοῦ μέρους τοῦ μεγάρου Β ἀπὸ Ν: 1. β. τοῖχος μεγάρου Β, 2. δ. τοῖχος μεγάρου Β, 3. δ. τοῖχος σηκοῦ τοῦ ναοῦ.

ὅποια ἀντιστοιχεῖ μὲ τὴν πρωτογεωμετρικὴ καὶ πρόιμη γεωμετρικὴ τῆς Ἀττικῆς, τῆς Πελοποννήσου καὶ ἄλλων περιοχῶν.

Μετὰ τίς ἐργασίες τῆς ἰσοπέδωσης τοῦ χώρου τοποθετήθηκαν οἱ πλάκες, οἱ ὅποιες θεωρήθηκαν στὸ παρελθὸν ὡς βάσεις ἑλλειπτικῆς περιστάσης ἀπὸ ξύλινους στύλους. Ἀπὸ τὴν ἐκεῖ δραστηριότητα τὸ ἔδαφος, ὅπως διαπιστώνεται, ἔγινε ἐπίπεδο καὶ σκληρὸ καὶ καλύφθηκε βαθμηδὸν ἀπὸ μελανὰ χρώματα. Τὸ χρῶμα καὶ ἡ σύνθεσή τους ὀφείλεται στὶς πολλὰς ὀργανικὰς οὐσίες πού περιέχουν καὶ κυρίως στὰ αἵματα τῶν

60 Ἀποψη τοῦ ἀνατολικοῦ μέρους τῆς ἀνασκαφῆς: 1. β. τοῖχος μεγάρου Β, 2. χωριστικὸς τοῖχος βορείου δωματίου, 3. ἀν. τοῖχος μεγάρου Β, 4. ἀν. τοῖχος σηκοῦ, 5. ἀν. στυλοβάτης τοῦ ναοῦ.

θυσιῶν. Μέσα σὸ μελανό αὐτὸ στρώμα κατασκευάστηκε, κατὰ τὴν πρώιμη ἀρχαϊκὴ περίοδο, τὸ δυτικὸ μέρος τοῦ σηκοῦ (εἰκ. 61) τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος κάτω ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἀποκαλύφθηκε καὶ νέο τμήμα τοῦ μεγάρου Β. Ὁ ἀνασκαφεὺς πιστεύει ὅτι εἶναι τὸ δυτικὸ ἄκρο τοῦ ἐγκαρσίου τοῖχου τοῦ κυρίως χώρου τοῦ μεγάρου.

Ἡ ἔρευνα τοῦ Θέρμου ἔγινε, τὰ παλαιότερα χρόνια, ἀπὸ τὸν Γεώργιο Σωτηριάδη καὶ τὸν Κωνσταντῖνο Ρωμαῖο. Τὸ 1983 ἐπαναλήφθηκε καὶ ἔκτοτε γίνεται συνεχῶς ἀπὸ τὸν κ. Παπαποστόλου ὁ ὁποῖος ἔφθασε σὲ σημαντικὰ ἀρχαιολογικὰ καὶ ἱστορικὰ συμπεράσματα. Προκαλεῖ λοιπὸν ἀπορία πῶς σὲ ἐκπομπὴ τῆς κρατικῆς τηλεόρασης, σχετικὴ μὲ τὸν Θέρμο μνημονεύσαν ἐπιμόνως καὶ μὲ ἔμφαση μόνον ἢ μέχρι τοῦ 1932 ἔρευνα καὶ ἀγνοήθηκε ἢ ἀπὸ κάθε ἄποψη σημαντικότερη ἔρευνα τῶν τελευταίων δεκαεξί ἐτῶν.

61 Τμήμα τοῦ δ. τοῖχου τοῦ μεγάρου Β.

10. ΦΙΛΙΠΠΙΑΣ
Μονή Παντανάσσης

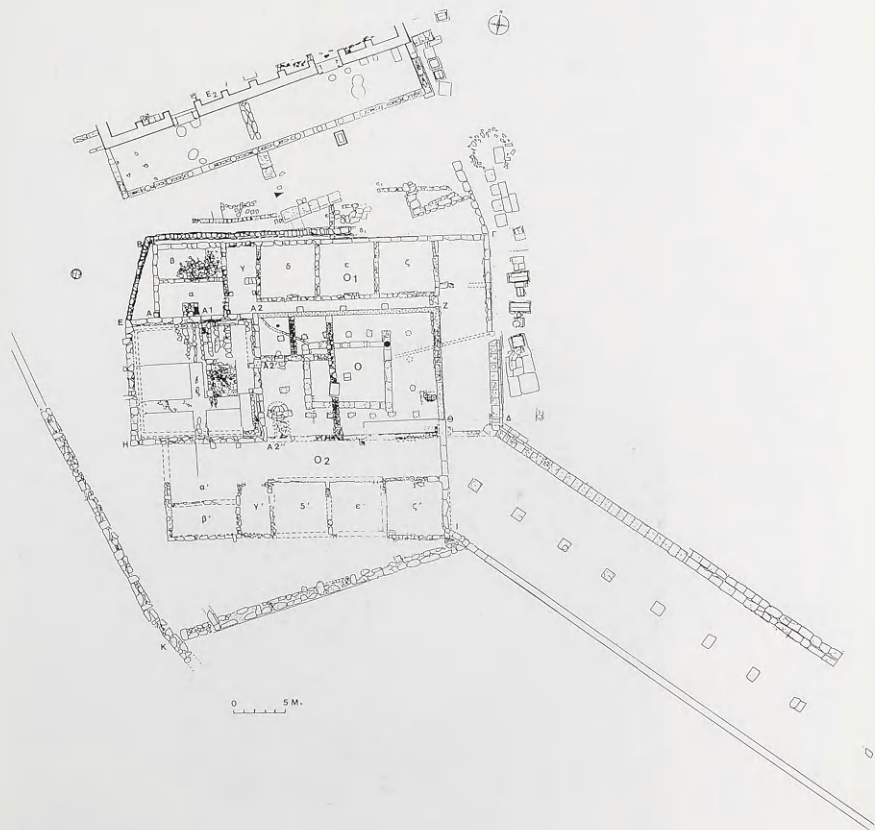
Στὸ καθολικὸ τῆς μονῆς Παντανάσσης Φιλιππιάδος ἔγιναν, μὲ τὴ διεύθυνση τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ κ. Παναγιώτου Βοκοτοπούλου, ἐργασίες ἀναστήλωσης τοῦ μνημείου. Ἀποκαταστάθηκε ὁ τροῦλλος τοῦ νοτίου παρεκκλησίου καὶ καλύφθηκε μὲ κεραμίδια εἰδικῆς κατασκευῆς (εἰκ. 62) καὶ συγκολλήθηκαν ὅσα θραύσματα ἦταν δυνατὸν τῆς μεγάλης φιάλης ποῦ ἦταν ἰδρυμένη δυτικῶς τοῦ καθολικοῦ. Ἀποκαταστάθηκε ἐπίσης ἡ μαρμάρινη λεκάνη ἣ ὁποία γέμιζε ἀπὸ κρουνοῦ μορφῆς κεφαλίου κριαριοῦ (ΠΑΕ 1977, 151, εἰκ. 2, πίν. 92,93). Πρόβλημα ἀποτελεῖ τὸ ὅτι ἡ συντήρηση τῶν σπαραγμάτων τῶν τοιχογραφιῶν ποῦ ἔχουν βρεθεῖ στὴν ἀνασκαφή, δὲν προχωρεῖ.

62 Μονή Παντανάσσης Φιλιππιάδος. Ὁ τροῦλλος τοῦ νοτίου παρεκκλησίου ἀποκατεστημένος.

Ἡ ἔρευνα τῆς Δωδώνης συνεχίστηκε ἀπὸ τὶς καθηγήτριες κυρίες Χρυσήδα Σούλη, Ἀμαλία Βλαχοπούλου καὶ Κωνσταντῖνα Γραβάνη. Ἀνασκάφηκαν στὸ νότιο τμήμα τοῦ Πρυτανείου δωμάτια καὶ ὁ πρὸς Β διάδρομος (εἶκ. 63-64). Στὰ δυτικότερα δωμάτια βρέθηκε ἡ μάζα τῶν ὠμῶν πλίνθων τῶν

11. ΔΩΔΩΝΗ

τοίχων που καταστράφηκαν τὸ 167 π.Χ. καὶ σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ δωμάτια τμήμα τῆς κεράμωσης τῆς στέγης. Μερικὰ κεραμίδια φέρουν τὴ γνωστὴ ἔντυπη ἐπιγραφή Διὸς Νάου.

Στὸ ἀκραῖο ἀνατολικὸ δωμάτιο τῆς πτέρυγος καὶ στὸν πρὸς Β διάδρομο ἀποκαλύφθηκε τὸ στρώμα τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς. Τὴν ὕστερη χρῆση τοῦ χώρου δείχνει καὶ ἀκτέριστος τάφος παιδιοῦ σκεπασμένος μὲ κεραμίδες.

Ἔρευνα ἔγινε καὶ στὴ στοὰ πού βρίσκεται ἀνατολικῶς τοῦ Πρύτανείου· ἀποκαλύφθηκαν ἄλλοι πέντε κίονες τῆς ἐσωτερικῆς κιονοστοιχίας καὶ ἔλλιπεις οἱ βαθμίδες τῆς πρόσοψης τοῦ κτιρίου. Ἡ ὀλοκλήρωση τῆς ἔρευνας θὰ μᾶς δώσει σημαντικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴ διαμόρφωση τοῦ ἱεροῦ τῆς Δωδώνης κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴ περίοδο.

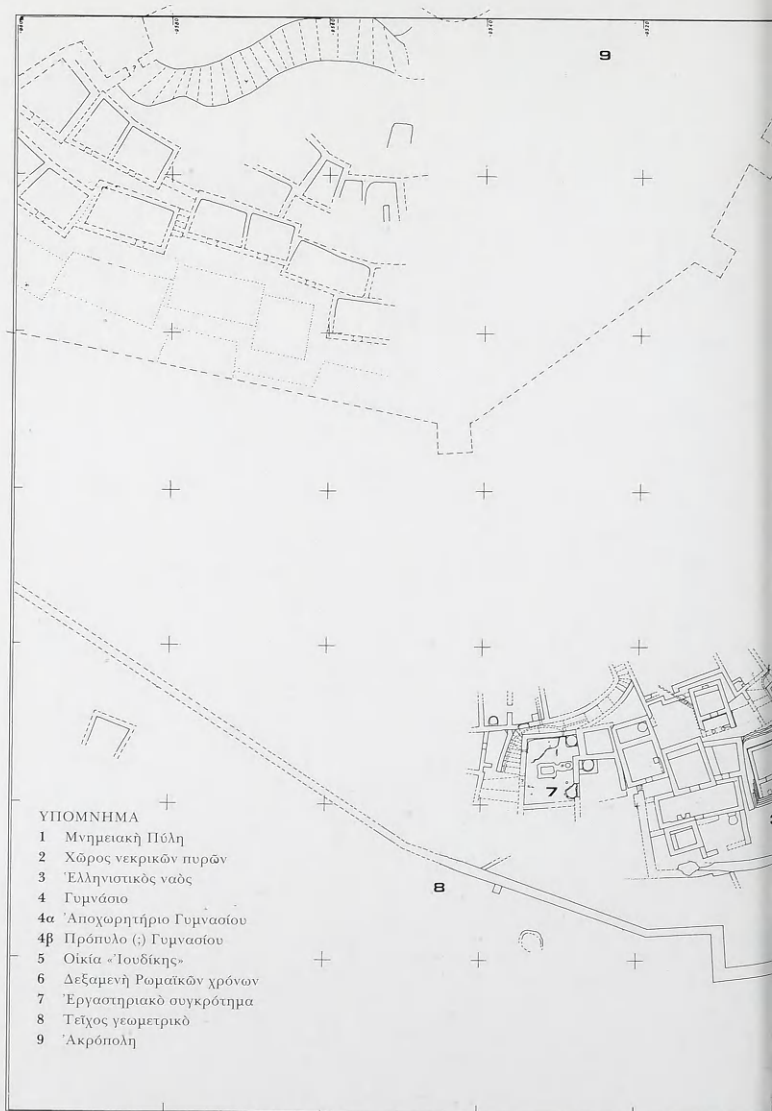

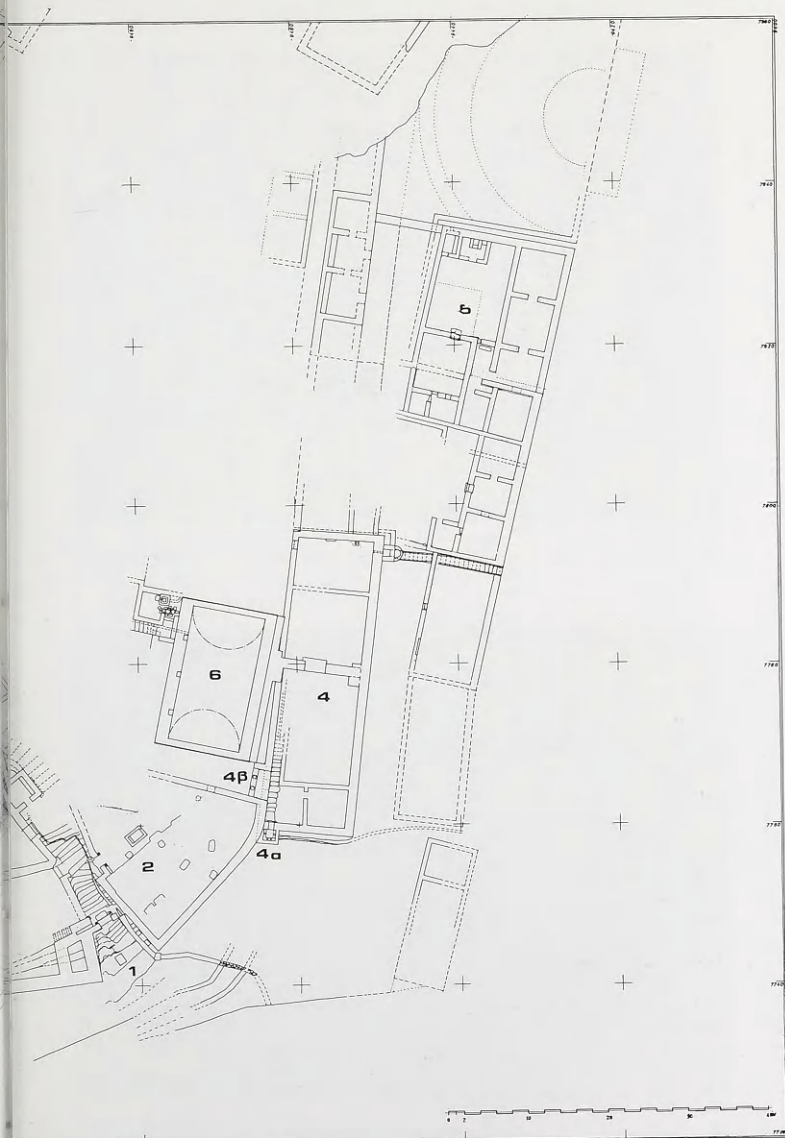
64 Ἀποψη τοῦ Πρύτανείου τῆς Δωδώνης.

Στή Μινωά τῆς Ἀμοργοῦ γίνονται ἀπὸ ἐτῶν ἐργασίες συντήρησης τῶν ἐρείπιων ὑπὸ τῆ διεύθυνση τῆς καθηγητρίας τοῦ Πανεπιστημίου κυρίας Λίλας Μαραγκοῦ. Κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐργασιῶν αὐτῶν γίνονται, ἀναγκαστικῶς, καθαρισμοὶ καὶ μικρὲς ἀνασκαφές μὲ τις ὁποῖες διευκρινίζονται κυρίως ζητήματα τῆς τοπογραφίας (εἰκ. 65-66). Μὲ τις περυσινές ἔρευνες ἀποκαλύφθηκε τὸ βόρειο ὄριο τοῦ ταφικοῦ περιβόλου καὶ τμημα δρόμου μεταξὺ τοῦ περιβόλου καὶ τῆς δεξαμενῆς τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, δυτικῶς τοῦ γυμνασίου.

12. ΜΙΝΩΑ ΑΜΟΡΓΟΥ

68 Ὀσπευδοῦχο πῆλινο ἀγγεῖο ὑποπρωτογεωμετρικῶν χρόνων, κατὰ χώραν.

69 Οἰκοδομικά λείψανα Β καὶ ΝΑ τοῦ Γυμνασίου.

Τοῦ νεκροταφείου τῶν ἱστορικῶν χρόνων ἡ θέση ἦταν ἄγνωστη. Μὲ τὴν εὕρεση πήλινης κάλπιδος (εἰκ. 68) τοῦ τέλους τῆς πρωτογεωμετρικῆς ἐποχῆς ἐντοπίστηκε στὴν ἐκτὸς τοῦ τείχους περιοχή, ΝΑ τῆς πύλης.

Στὰ βόρεια καὶ τὰ ΝΑ τοῦ γυμνασίου ἀποκαλύφθηκαν λείψανα σημαντικῶν οἰκοδομημάτων σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ ὁποῖα βρίσκεται ἐντοιχισμένη ἡ ἐπιγραφὴ ὄρος οἰκίης Ἰουδίκης (εἰκ. 67, 69-72). Ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴ καὶ ἀπὸ τὴ μορφή τῶν λειψάνων,

70 Ὁ ἐντοιχισμένος ὄρος οἰκίης Ἰουδίκης.

71 Οἰκοδομικὰ λείψανα Β καὶ ΝΑ τοῦ Γυμνασίου.

ἡ ἀνασκαφεὺς πιστεύει ὅτι τὰ ἐρείπια ἀνήκουν σὲ σπίτια πλουσιῶν πολιτῶν.

Ἰδιαίτερα σημαντικὴ εἶναι ἡ κατὰ τὸ 1999 ἔκδοση, ἀπὸ τὴν κυρία Μαραγκοῦ, τοῦ μικροῦ τόμου «Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Ἀμοργοῦ. I Μαρμάρινα Γλυπτὰ». Περιέχει τὶς πλήρεις περιγραφές τῶν γλυπτῶν τῆς συλλογῆς, μικρὲς εἰσαγωγές κατὰ ἐποχὲς καὶ ἀπεικονίζονται σχεδὸν ὅλα ὅσα περιγράφονται. Ἀναγγέλλεται ἡ προσεχὴς ἔκδοση τριῶν ἀκόμη τόμων πού θὰ περιέχουν τὴ συλλογὴ Ἰωαννίδη, τὶς ἐπιγραφές καὶ τὰ προϊστορικὰ εὐρήματα. Οἱ κατάλογοι τοῦ περιεχομένου τῶν μουσείων κατοχυρώνουν νομικῶς τὰ ἀρχαῖα καὶ προάγουν τὴν ἔρευνα. Ἄγνωστα καὶ στοὺς εἰδικούς μνημεῖα ἀποκτοῦν ὑπόσταση.

Οἱ κατὰ τὸ 1999 ἐργασίες στὴ Μινῶα Ἀμοργοῦ πραγματοποιήθηκαν, κατὰ μέγα μέρος, χάρις στὴν οἰκονομικὴ ἐνίσχυση τοῦ «Ἰδρύματος Σταύρου Σ. Νιάρχου».

Ἡ κατασκευὴ νέου στεγάστρου γιὰ τὴν προστασία τῶν κατὰ χώραν ἀρχαίων στὸ Ἀκρωτήρι τῆς Θήρας, ἀνάγκασε τὸν καθηγητὴ κ. Χρῆστο Ντούμα πού διευθύνει τὶς ἐκεῖ ἐργασίες, στὴν εἰς βάθος ἀνασκαφὴ τῶν σημείων ὅπου θὰ στερεωθοῦν οἱ στύλοι τοῦ στεγάστρου. Οἱ τομῆς ἔχουν τὴ μορφή φρεάτων τὰ ὁποῖα φθάνουν μέχρι τοῦ ἀρχικοῦ καθαροῦ ἐδάφους.

Μὲ τὶς νέες ἐρευνες ὑπάρχει πλέον βεβαιότητα ὅτι ὁ χώρος τῶν ἐρειπίων κατοικεῖται συνεχῶς ἀπὸ τὰ ὕστερα νεολιθικὰ χρόνια ἕως τὴν ὑστεροκυκλαδική Ι περίοδο. Τότε, μὲ τὴν ἔκρηξη τοῦ ἡφαιστείου τῆς Θήρας ἡ προϊστορική πόλη ἐξαφανίστηκε κάτω ἀπὸ τὶς σπάχτες.

Ἡ παλαιότερη οἰκηση, κατὰ τὰ νεολιθικὰ χρόνια, περιοριζόταν γύρω ἀπὸ τὴν Ξεστή 3 ἐνῶ ὁ πρωτοκυκλαδικὸς οἰκισμὸς ἦταν μεγαλύτερος, ὅσος καὶ ὁ μισὸς στεγασμένος σήμερα ἀρχαιολογικὸς χώρος. Ἀκόμη περισσότερο ἐκτεταμένη ἦταν ἡ ἐπόμενη πόλη, ἡ μεσοκυκλαδική, ἐκείνη ἢ ὁποῖα ἔφθασε ἕως

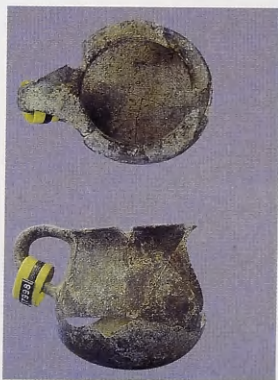

τὴν ὑστεροκυκλαδική I καὶ χάθηκε. Κατὰ τὶς νέες ἀνασκαφές βρέθηκαν σημεῖα ὅπου ἡ ἡφαιστειακὴ στάχτη φθάνει τὸ ὕψος τῶν 15 μέτρων.

Στὶς τομὲς ποὺ ἔγιναν στὸν χῶρο τοῦ κτιρίου Β βρέθηκε, σὲ πρωτοκυκλαδικὸ στρώμα, κεραμεικὴ ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὰ νησιά τοῦ ΒΑ Αἰγαίου (εἰκ. 73,74,75,76). Ὁ τρόπος κατασκευῆς καὶ τὰ σχήματα ἀποτελοῦν νέα στοιχεῖα γιὰ τὴν ἀρχαιολογία τοῦ Ἀκρωτηρίου καὶ γιὰ τὶς σχέσεις τῶν κατοίκων τοῦ οἰκισμοῦ ἐκείνης τῆς ἐποχῆς μὲ τοὺς κατοίκους τῶν ἄλλων νησιῶν.

Κατὰ τὸν ἀνασκαφέα ἡ κεραμεικὴ αὐτὴ ἴσως ἀνήκει σὲ πρόσφυγες ἀπὸ τὰ νησιά τοῦ ΒΑ Αἰγαίου, οἱ ὅποιοι ἐγκατέλειψαν τὶς ἐστίες τους καὶ ἴδρυσαν οἰκισμοὺς σὲ παραλίες τῆς νότιας Ἑλλάδος καὶ στὶς Κυκλάδες.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κεραμεικὴ σημαντικὰ εἶναι καὶ τὰ ἄλλα εὐρήματα, ὅπως ζευγὸς ρυτῶν μορφῆς ταύρου καὶ ζευγὸς κραυτῶν (βάσεις γιὰ μικρὲς σοῦβλες), οἱ ὅποιοι ἀπολήγουν στὸ ἓνα ἄκρο σὲ κεφαλὲς ταύρων.

75 Κτίριο Β, κεραμεικὴ.

Νοτιοδυτικά τῆς Ἐεστῆς 3, μέσα σὲ στρώμα ἐλαφρόπετρας βρέθηκε σωρὸς κεράτων, κυρίως αἰγοειδῶν (εἰκ. 77) καὶ κοντά του, στὸ ἴδιο στρώμα, βρέθηκε μικρὴ πήλινη λάρνακα μέσα στὴν ὁποία ἦταν φυλαγμένο χρυσὸ ἀγαλματάκι ζώου (εἰκ. 78), ἴσως αἰγοειδοῦς, μήκους 0.11 καὶ βάρους 180 γρ. Εἶναι χυτὸ καὶ κοίλο καὶ τὰ πόδια, ὁ λαιμὸς καὶ ἡ βάση κατασκευάστηκαν χωριστὰ καὶ κολλήθηκαν στὸ κυρίως σῶμα (εἰκ. 79).

76 Κτίριο Β, κεραμική.

77 Σωρὸς κεράτων αἰγοειδῶν.

78 Χρυσό ειδώλιο αιγάγρου κατά χώραν.

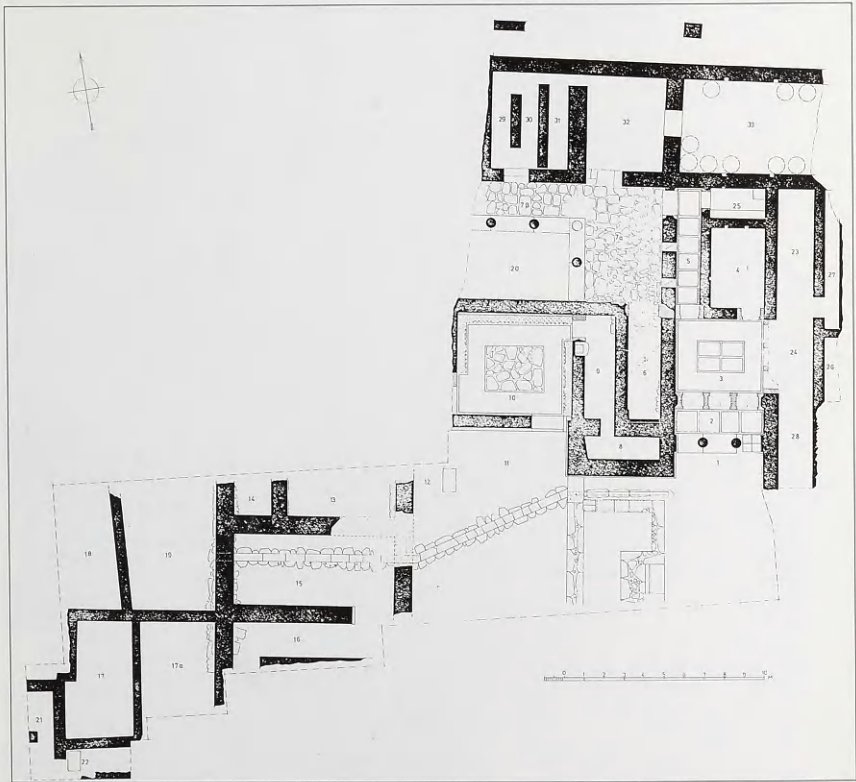

79 Χρυσό ειδώλιο αιγάγρου.

Εἶναι ἔνωρις ἀκόμη γιὰ νὰ ἐξηγηθεῖ ἡ σημασία τοῦ πολύ-
τιμου γιὰ μᾶς εὐρήματος τὸ ὁποῖο εἶχε σχέσηη μετὰ τὴν λατρεία
καὶ γι' αὐτὸ φυλάχτηκε μετὰ τόση προσοχή. Ἀποτελοῦσε ἴσως
τελετουργικὸν ἐξάρτημα ἢ σκεῦος.

Μετά διακοπή μερικῶν ἐτῶν συνεχίστηκε, ἀπὸ τὴν κυρία Ἐφη Σακελλαράκη καὶ τὸν κ. Ἰωάννη Σακελλαράκη, Ἐφόρους τῶν ἀρχαιοτήτων ἐ.π., ἡ ἀνασκαφὴ στὶς Ἀρχάνες τῆς Κρήτης. Ὁλοκληρώθηκε κατὰ τὸ 1999 ἡ ἔρευνα τοῦ δωματίου 25, ὅπως ἔχει χαρακτηριστεῖ, καὶ ἄρχισε ἡ ἀνασκαφὴ νέου χώρου, τοῦ 33 (εἰκ. 80).

14. APXANEEΣ

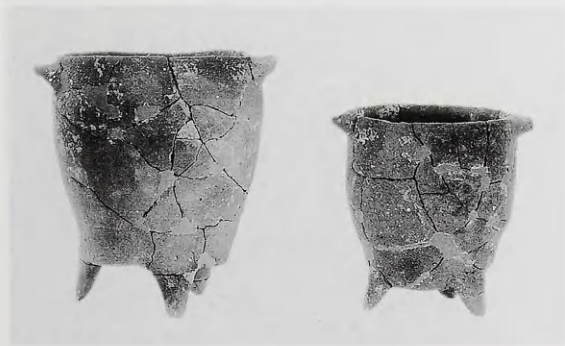
Στὴ ΒΑ γωνία τοῦ δωματίου 25 βρέθηκαν λείψανα ὀρθογώνιας κτιστῆς κατασκευῆς (εἰκ. 81), τῆς ὁποίας σώθηκε τμήμα τῆς σκευῆς τῆς, εἰδῶλια καὶ ἀγγεῖα, εἰδῶλιο ταύρου, φρουτοδόχη καὶ κωνικά κύπελλα. Ὅμοια κύπελλα βρέθηκαν μαζί μὲ χύτρες (εἰκ. 83) καὶ σὲ ἄλλο σημεῖο τοῦ δωματίου, καθὼς καὶ δύο πῆλινα κωνικά ἀγγεῖα τὰ ὁποῖα φέρουν ἀπεικονίσεις κρίνων καὶ τὸ στόμιό τους εἶναι κλειστὸ ἀλλὰ φέρει ὀπὲς στὶς ὁποῖες κατὰ τοὺς ἀνασκαφεῖς τοποθετοῦσαν κρίνους (εἰκ. 82, 84).

81 Τὸ δωμάτιο 25 ἀπὸ Δ μετὰ τὴν ἀνασκαφή.

82 Τα δύο ἀνθοδοχεῖα κατὰ μῆκος τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ δωματίου 25 κατὰ χῶραν, ἀπὸ Ν.

83 Χύτρες ἀπὸ τὸ δωμάτιο 25.

84 α-β. Ἄνθοδοχείο διακοσμημένο με κρίνα και ὁ δίσκος του. γ. Τὸ δεύτερο ἄνθοδοχείο.

85 Πεσμένη πλάκα δαπέδου τοῦ ὀρόφου.

Ὁ χώρος 33 εἶναι κατασκευασμένος ἀπὸ μεγάλες πωροπλίνθους μεταξύ τῶν ὁποίων, κατὰ διαστήματα, ὑπῆρχαν ξυλοδεσιές. Ἐρευνήθηκε ἡ ἐπίχωση τοῦ ὀρόφου καὶ διαπιστώθηκε ὅτι εἶχε καταστραφεῖ ἀπὸ φωτιά. Τὸ δάπεδο τοῦ ὀρόφου ἦταν κατασκευασμένο ἀπὸ πλάκες μαρμάρου καὶ σχιστολίθου διαφόρων χρωμάτων (εἰκ. 85). Ἀπὸ μερικά μισοκατεργασμένα κομμάτια στεατίτη συμπεραίνεται ὅτι ἐκεῖ ἐργαζόταν, πιθανῶς, κάποιοι λιθοξόοι. Ἀπὸ τὰ διάφορα ἄλλα ἀντικείμενα ποὺ ἤλθαν στὸ φῶς στὴν ἐπίχωση ἀναφέρονται τμημα κεφαλῆς πήλινου εἰδωλίου ταύρου, πήλινο σφράγισμα, μερικὲς λεπίδες καὶ ἀπολεπίσματα ὄψιανῶν, μία χάντρα ἀπὸ ἡμιπολύτιμη πέτρα καὶ πολλὰ ἄωτα κωνικά κύπελλα.

87 Χῶρος 33, βορειοδυτική γωνία.

88 Χῶρος 33. Λεπτομέρεια τῆς ἀλλοίωσης τοῦ πίθου τῆς ΝΔ γωνίας ἀπὸ τὴν πυρκαγιά.

Στὸ ἰσόγειο τοῦ χώρου βρέθηκαν ἑννέα πιθάρια μὲ πλαστικό διάκοσμο σχοινοῦ, τὰ περισσότερα θραυσμένα (εἰκ. 86-87). Ἐνα ἀπὸ αὐτά, ὕψους τουλάχιστον 1.20 μ., ἔχει υποστεί ὑαλοποίηση ἀπὸ τὴ μεγάλη πυρκαγιά πὺ κατέστρεψε τὸ κτίριο (εἰκ. 88).

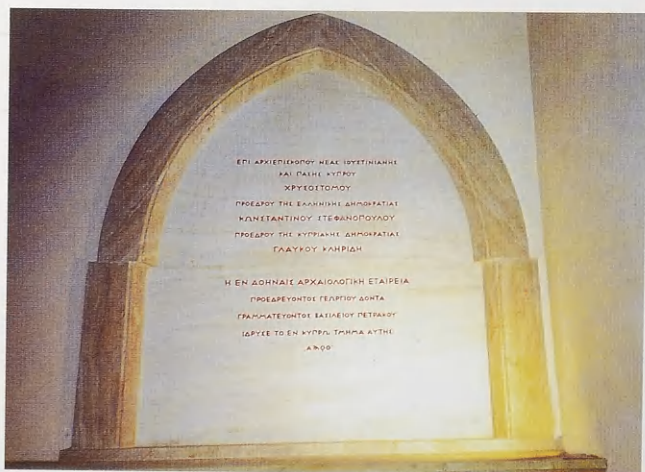
Στὴν ἀνώτερη ἐπίχωση τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ χώρου βρέθηκε τάφος τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων μὲ τὰ λείψανα γυναικὸς ἢ ὁποῖα ἔφερε κατὰ τὴν ταφή της περιδέραιο ἀπὸ γυάλινες χάντρες, γάλκινα σκουλαρίκια καὶ ἀσημένιο δαχτυλίδι (εἰκ. 89).

89 Περιδέραιο, ἐνώτια καὶ δαχτύλιος ἀπὸ τὴ ρωμαϊκὴ ταφή.

ΤΜΗΜΑ ΚΥΠΡΟΥ

Πέρυσι, στις 9 Μαΐου, σᾶς μίλησα γιὰ τὸ Τμήμα τῆς Ἑταιρείας στὴ Λευκωσία, τὸ ὁποῖο μὲ πολυετεῖς κόπους καὶ τὴ βοήθεια τοῦ Κυπριακοῦ Κράτους ἰδρύθηκε καὶ ἀποτελεῖ τὸ μόνο ἑλληνικὸ ἀρχαιολογικὸ ἴδρυμα στὸ ἐξωτερικόν. Στις 3 Ἰουνίου ἔγιναν στὴ Λευκωσία μὲ κάθε ἐπισημότητα τὰ ἐγκαίνια τῆς λειτουργίας τοῦ Τμήματος ἀπὸ τὸν Ἀρχιεπίσκοπο Κύπρου κύριο Χρυσόστομο καὶ τὸν Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας τῆς Κύπρου κύριο Γλαῦκο Κληρίδη (εἰκ. 90-92). Τὴν ἱστορία τῆς ἰδρύσεως μὲ κάθε λεπτομέρεια καὶ τὴν ἐορτὴ τῶν ἐγκαίνιων διαβάσατε ἤδη στὸν *Μέντορα* (51, 1999, 73-104). Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ εἶχε ὀριστεῖ ὅτι ἡ Ἑταιρεία θὰ συγκεντρῶσει τὴν προσοχὴ τῆς στὴν ἀναστήλωση καὶ συντήρηση τῶν ἐκκλησιαστικῶν βυζαντινῶν μνημείων. Μὲ τὴν ἔγκριση τοῦ Ἀρχιεπισκόπου καὶ τοῦ Τμήματος Ἀρχαιοτήτων τῆς Κύπρου ἐγκαί-

90 Ἡ πλάκα τῆς ἰδρύσεως τοῦ Τμήματος Κύπρου.

91

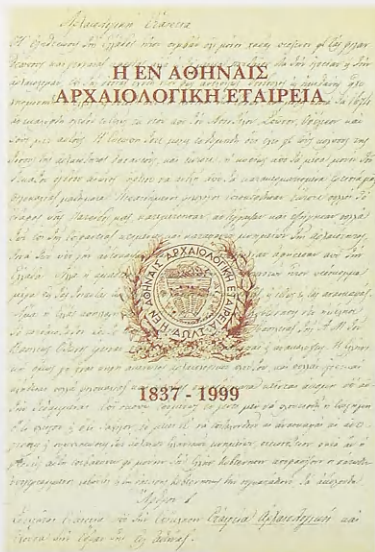

91-92 3 Ιουνίου 1999. Από τα έργα της ίδρυσης του Τμήματος Κύπρου.

νιάσαμε τὴ δραστηριότητα τῆς Ἑταιρείας μὲ τὴ συντήρηση τῶν τοιχογραφιῶν τῆς Παναγίας τῶν Ἀσταθικῶν ἢ Ἀσταθικιώτισσας. Πρόκειται γιὰ μονόχωρη καμαροσκέπαστη ἐκκλησία μὲ δύο εἰσόδους, τὴ μία ὀρθογώνια, τὴ δεύτερη ὀξυκόρυφη. Ἡ ἐκκλησία εἶναι κατάγραφη ἐσωτερικά, μάλιστα σώζονται δύο στρώματα τοιχογραφιῶν.

Ἡ τοιχογράφηση τῆς ἐκκλησίας χρονολογεῖται στὶς ἀρχές ἢ τὶς πρώτες δεκαετίες τοῦ 16ου αἰ. Ἦδη εἶχαν γίνει ὀρισμένες ἐργασίες ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία Ἀρχαιοτήτων τῆς Κύπρου τὶς ὁποῖες ἀναλάβαμε νὰ ὀλοκληρώσουμε ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψη, ἐκ μέρους τῆς Ἑταιρείας, τοῦ κ. Σταύρου Μπαλτογιάννη.

Τὸ Τμῆμα Κύπρου ἀπασχολήθηκε καὶ μὲ ἓνα ἄλλο ἐπιστημονικὸ θέμα: τὴ συντήρηση καὶ ἀποκατάσταση τῶν ψηφι-

δωτῶν μιᾶς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς παρὰ τὴν ἀκτὴ τοῦ Κουρίου. Ἡ βασιλικὴ αὕτη, τρίκλιτη καὶ τρίκογχη, κατασκευάστηκε στὰ τέλη τοῦ 4ου αἰ., ἀνανεώθηκε στὶς ἀρχές τοῦ 6ου καὶ καταστράφηκε ἀπὸ σεισμό στὰ τέλη τοῦ 7ου ἢ τὶς ἀρχές τοῦ 8ου αἰ. Τοὺς τοίχους τῆς βασιλικῆς κοσμοῦσαν ψηφιδωτὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα σώζονται πολλὰ λείψανα. Αὐτὰ τὰ ψηφιδωτὰ ἀνέλαβε ἡ Ἑταιρεία νὰ συντηρήσει, νὰ συγκολλήσει, νὰ ἀποκαταστήσει καὶ νὰ δημοσιεύσει.

Μετὰ τὴν εὐκαιρία τῶν ἐγκαινίων τοῦ Τμήματος Κύπρου ἡ Ἑταιρεία ἐξέδωσε μικρὸ τόμο, ἔργο τοῦ ὀμιλοῦντος, μετὰ τὴ σύντομὴ ἱστορία τῆς Ἑταιρείας, τὶς κυριότερες ἀνασκαφές της, πίνακα τῶν προέδρων καὶ τῶν γραμματέων μετὰ τὶς εἰκόνες τους καὶ σύντομο ἱστορικὸ τοῦ Τμήματος Κύπρου (εἰκ. 93-94).

26

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΙΧΑΛΟΣ
(1772-1838)

Ἐπέλαθε τὴν ἰδέαν τῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑταιρείας. Γενήθηκε στὴ Φιλαδέλφεια καὶ πῆγε στὴ Βιέννη. Ἦταν πλεονεξ ἱεραπόστολος καὶ ἀρχιεπίσκοπος μὲ τὰ γράμματα. Στὴν Ἑλλάδα ἦλθε σὺν τῷ 1836 καὶ ἔμεινε λίγους μῆνες.

27

ΙΑΚΩΒΟΣ ΠΙΣΟΣ ΝΕΦΟΥΛΟΣ
(1778-1849)

Ἦρθη τῆς Ἑταιρείας, πρῶτος Πρόεδρος τῆς Ἑταιρείας, ὑπέβλεψε ἱστορίαν Παλαιᾶς Ἑπιτομῆς καὶ ἀποκαταστάσεως.

ΚΥΡΙΑΚΟΣ Σ. ΠΙΤΤΑΚΗΣ
(1798-23 Δεκ. 1863)

Ἦρθη τῆς Ἑταιρείας. Σηφιακός, Γραμματεὺς καὶ Ἀναγνώστης τῆς Ἑταιρείας. Διέτελε προέταγμα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας (1836-1863) καὶ ἐκδότας τῆς Ἐπιτομῆς Ἀρχαιολογικῆς τῆς πρώτης περιόδου (1837-1860), τῆς ἑποῦς ἦσαν σχεδὸν ἕξι μῆνες ἀνεκτίκτες.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΠΙΣΟΣ ΡΑΪΚΑΚΗΣ
(1809-1892)

Ἦρθη τῆς Ἑταιρείας. Γραμματεὺς τῆς Ἑταιρείας. Διέτελε καθήκοντα τῆς ἀρχαιολογίας σὺν Πανεπιστήμιον, ἱστορίαν τῶν Ἐπιτομῶν, πρῶτοντος.

Ἡ συντήρηση μνημείων

ΛΕΧΑΙΟΝ

Κατὰ τὸ 1999 συνεχίστηκε, γιὰ δεύτερη χρονιά, ἡ σύνταξη τοῦ συστηματικοῦ καταλόγου τῶν ἀρχιτεκτονικῶν γλυπτῶν τῆς βασιλικῆς τοῦ Λεχαίου ἀπὸ τὸν συνεργάτη τοῦ Δημητρίου Πάλλα ἀρχαιολόγο-Λυκειάρχη κ. Παναγιώτη Βελισσαρίου. Ἡ σύνταξη τοῦ καταλόγου ἔχει προχωρήσει σημαντικά καὶ στὰ ἐπόμενα χρόνια θὰ παρουσιαστῆι πλήρως ἓνα τμῆμα τῶν εὐρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ μεγάλου μνημείου.

Στὸ γυμνάσιο τῆς ἀρχαίας Ἀμφιπόλεως ἔγιναν ἐργασίες συντήρησης τῶν ἐρείπιων ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τῆς ἀρχαιολόγου κ. Καλλιόπης Δ. Λαζαρίδη, καὶ συνεχίστηκε ἡ μελέτη τῶν εὐρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ γυμνασίου. Τῶν ἐπιγραφῶν τοῦ γυμνασίου, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ ἐφηβάρχικὸς νόμος ἐκτάσεως 139 στίχων (Ἔργον 1984, 23-24· ΠΑΕ 1984, 37-38) ἀναγγέλλεται ἡ προετοιμασία τῆς δημοσιεύσεως. Τὰ σημαντικὰ ἐπιγραφικὰ κείμενα ἀπὸ τὸ γυμνάσιο θὰ προσφέρουν, ὅταν δημοσιευθοῦν, στοὺς ἀρχαιολόγους καὶ τοὺς ἱστορικούς, πολὺτιμα ἱστορικὰ στοιχεῖα μὲ τὰ ὁποῖα θὰ διευκρινιστοῦν πολλὰ ζητήματα τῆς ἀρχαίας κοινωνικῆς ζωῆς.

Συνεχίστηκε ἡ μελέτη καὶ ἡ συντήρηση τῶν μνημείων καὶ τῶν εὐρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς Ζάκρου ὑπὸ τὴν διεύθυνση τοῦ ἀρχαιολόγου κ. Ἐλευθερίου Πλάτωνος. Καταγράφηκε ἡ κεραμική τοῦ λεγομένου «Παλαιοανακτορικοῦ κτιρίου κάτω ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴν πτέρυγα τοῦ ἀνακτόρου» καὶ συντηρήθηκαν κοινάματα καὶ τμήματα τοιχογραφιῶν ἀπὸ τὴ μινωικὴ ἔπαυλη τῆς ἐπάνω Ζάκρου. Οἱ τοιχογραφίες εἰκονίζουν φυτικά θέματα καὶ παρουσιάζουν ὁμοιότητες μὲ τὶς τοιχογραφίες τῆς ἔπαυλης τῆς Ἀμισοῦ καὶ τοῦ Ἀκρωτηρίου Θήρας. Ἀποκαταστάθηκαν ἀκόμη μεγάλο πιθάρι μὲ δύο σειρὲς λαβῶν καὶ σχινοσιδῆ πλαστικὸ διάκοσμο, καθὼς καὶ χάλκινο πριόνι μὲ δύο λαβές.

Οἱ φωτογραφίες τῆς "Ἐκθεσης τῆς Ρώμης

Τὰ τελευταῖα χρόνια μνημόνευσα ἀρκετὲς φορές τὴ συντήρηση τῶν μεγάλων φωτογραφιῶν μὲ τις ὁποῖες τὸ ἑλληνικὸ κράτος ἔλαβε μέρος στὴ Διεθνή "Ἐκθεση τῆς Ρώμης τοῦ 1911. Οἱ φωτογραφίες αὐτές, 555 στὸ σύνολό τους, ἔγιναν τὸ 1891/92 μὲ χρηματοδότηση τοῦ Kaiser Γουλιέλμου τοῦ Β', ὁ ὁποῖος ἦταν αὐτοκράτωρ μόλις τρία χρόνια. Ὁ ἴδιος, τὸ 1910, χρηματοδότησε δεύτερη φωτογράφιση τῶν ἑλληνικῶν τόπων καὶ μνημείων. Σημαντικὸς ἀριθμὸς λήψεων κατὰ τὴ δεύτερη φωτογράφιση ἔγιναν μὲ ἔξοδα τῆς Ἑλληνικῆς Κυβέρνησης. Ὅλες οἱ φωτογραφίες ἔχουν σήμερα σχεδὸν τὴν ἀξία μνη-

μείων και ἂν ἐπιμένω στὴν πρωτοβουλία γιὰ τὴ φωτογράφηση καὶ τὴν ἀνάληψη τῆς δαπάνης, τὸ κάνω γιὰ νὰ δείξω ὅτι τὰ πολιτικά συμφέροντα, ὅταν ὑπάρχει σὲ ὀρισμένους κύκλους παιδεία, μποροῦν νὰ συμβαδίζουν μὲ τὸ πνευματικὸ καὶ ἐπιστημονικὸ ὄφελος.

Ὁ αὐτοκράτωρ Γουλιέλμος εἶναι κυρίως γνωστὸς σὲ ἡμᾶς, ὡς πρὸς τὴν ἀρχαιολογία, γιὰ τὴν ἐπιρροή πού ἄσκησε ὥστε ἡ ἀνασκαφή τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος στὴν Κέρκυρα νὰ περιέλθει στὸ Γερμανικὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτούτο. Τελευταῖα ἀποδείχθηκε ὅτι τὸ ἴδιο ἔκαμε καὶ γιὰ τὴν ἀνασκαφή τοῦ Κεραμεικοῦ. Ἄν αὐτὲς οἱ ἐνέργειές του μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν, τελικῶς, δυσμενεῖς γιὰ τοὺς Ἕλληνας ἀπὸ πολιτικὴ ἄποψη, ἡ φωτογράφηση τῶν ἑλληνικῶν τόπων ὑπῆρξε εὐεργετικὴ. Καὶ ἡ εὐεργεσία εἶναι μόνιμη. Ἀκόμη χρεωστοῦμε εὐγνωμο-

σύνη στους Έλληνες οργανωτές τῆς συμμετοχῆς μας στήν ἔκθεση τοῦ 1911, γιατί εἶναι ἡ μόνη, ἀπό τίς ἑκατοντάδες στίς ὁποῖες ἔχουμε συμμετάσχει, πού μᾶς ἄφησε πραγματικό κέρδος, τίς φωτογραφίες αὐτές τῆς Ἑλλάδος τῆς πρὶν ἀπὸ τὸ 1911. Χρεωστοῦμε ἐπίσης εὐχαριστίες σὲ ἐκείνους τοὺς γιὰ πάντα ἄγνωστους, πού μετὰ τῆ λήξη τῆς ἔκθεσης φύλαξαν τίς φωτογραφίες, μὲ θέματα τῆς ἀρχαιότητος στήν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία καὶ μὲ θέματα τῆς Βυζαντινῆς Ἑλλάδος στήν Ἱστορικὴ καὶ Ἐθνολογικὴ Ἑταιρεία.

Ἡ συντήρηση τῶν 325 φωτογραφιῶν τῆς συλλογῆς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἄρχισε τὸν Ἰούνιο τοῦ 1993 καὶ τελείωσε τὸν ἴδιο μῆνα τοῦ 1999. Τὸ ἔργο αὐτό, δαπανηρό, ἐπίπονο καὶ μεγάλῃς λεπτότητος, ἐπετέλεσε ἡ κυρία Γιούλη Ζουμπούλη, εἰδικὴ συντηρήτρια, μὲ τὴ συνεργασία τῆς κυρίας Διονυσίας Γκλαβᾶ.

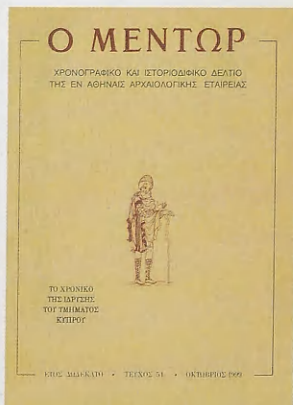
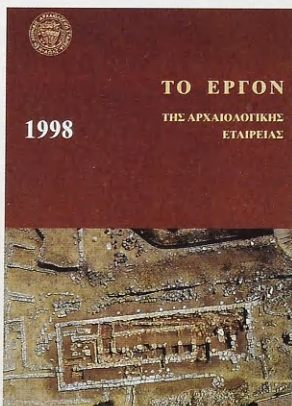
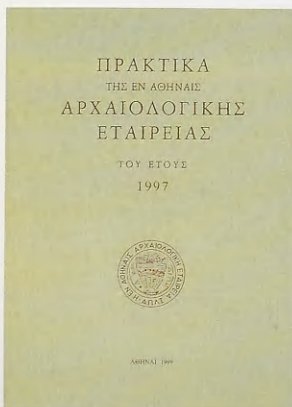
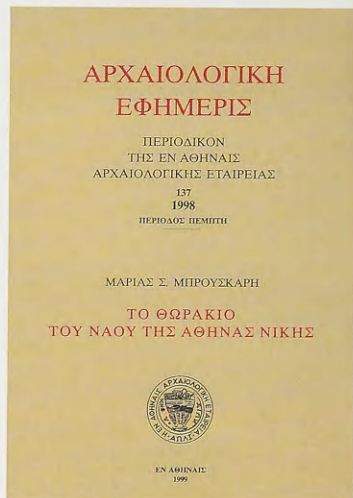
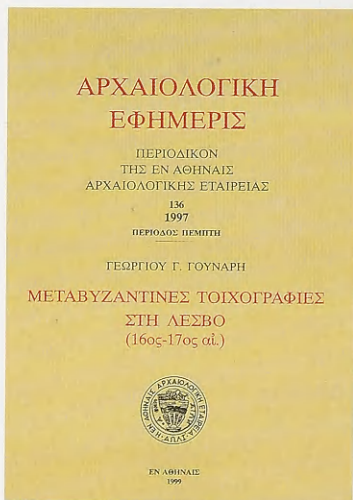
Τὰ δημοσιεύματα

Ἐάν ἡ ἀνασκαφή εἶναι ἔργο σημαντικό καὶ προκαλεῖ πολλές φορές εὐχαρίστηση καὶ χαρὰ στους ἀνασκαφεῖς, ἡ δημοσίευση τῆς ἀνασκαφῆς εἶναι ἔργο αἰώνιο πὸ ὠφελεῖ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, προάγει τὴν ἐπιστήμη καὶ τίς γνώσεις μας, καὶ βλέποντας τὸ ζήτημα στενὰ τοπικιστικά, αὐξάνει τὸ κύρος σὲ ἓνα σημαντικό τομέα τῆς ἐλληνικῆς ἐπιστήμης.

Καὶ τὸ 1999 ἡ Ἑταιρεία αὐξήσε τὸ δημοσιευτικό τῆς ἔργο σὲ μεγάλο βαθμό. Πρῶτα πρῶτα ἐξέδωσε τοὺς τόμους τοῦ Ἔργου 1998, τὰ Πρακτικά τοῦ 1996 καὶ 1997, τὸν δωδέκατο τόμο τοῦ γνωστοῦ σας Μέντορος (τεύχη 49-52) καὶ τέλος ἐξέδωσε τοὺς τόμους τοῦ 1997 καὶ 1998 τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος.

Καὶ οἱ δύο τόμοι, ὅπως καὶ ὁ τοῦ 1996 περιέχουν μόνο μία ἐκτεταμένη μονογραφία, καὶ τοῦτο γιὰ εἰδικούς λόγους.

Σημαντικότερα εἶναι τὰ ἔργα παλαιῶν ἀρχαιολόγων τὰ ὁποῖα ἐπανεξέδωσε ἡ Ἑταιρεία. Πρῶτο οἱ ἐπτὰ διεξοδικές ἐκθέσεις τοῦ Σπυρίδωνος Μαρινάτου, μὲ τὸν τίτλο «Ἀνασκαφαὶ Θήρας», οἱ ὁποῖες εἶχαν ἐκδοθεῖ ἐλληνικά καὶ ἀγγλικά.

THE ARCHAEOLOGICAL SOCIETY OF ATHENS LIBRARY No. 174

SPYRIDON MARINATOS

Excavations at Thera I-III

1967-1968 SEASONS

SECOND EDITION
ATHENS 1999

THE ARCHAEOLOGICAL SOCIETY OF ATHENS LIBRARY No. 175

SPYRIDON MARINATOS

Excavations at Thera IV-V

1970-1971 SEASONS

SECOND EDITION
ATHENS 1999

THE ARCHAEOLOGICAL SOCIETY OF ATHENS LIBRARY No. 180

SPYRIDON MARINATOS

Excavations at Thera VI-VII

1972-1973 SEASONS

SECOND EDITION
ATHENS 1999

ΒΙΒΛΙΟΦΑΝΕΙ ΤΗΣ ΕΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

APXEION

ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ
ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ
ΣΥΣΤΑΣΙΜΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΙΜΩΝ

ΤΟΥ

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ Κ. ΟΡΠΑΝΟΥ

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΩΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΑΘΗΝΩΝ

ΤΟΜΟΙ Α 1935 - Β 1936 - Γ 1937

ΑΝΑΤΙΘΕΙΤΕ
ΑΡΧΑΙΑ 1999

ΒΙΒΛΙΟΦΑΝΕΙ ΤΗΣ ΕΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

APXEION

ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ
ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ
ΣΥΣΤΑΣΙΜΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΙΜΩΝ

ΤΟΥ

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ Κ. ΟΡΠΑΝΟΥ

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΩΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΑΘΗΝΩΝ

ΤΟΜΟΙ Δ 1938 - Ε 1939/40 - Ζ 1942

ΑΝΑΤΙΘΕΙΤΕ
ΑΡΧΑΙΑ 1999

ΒΙΒΛΙΟΦΑΝΕΙ ΤΗΣ ΕΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

APXEION

ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ
ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ
ΣΥΣΤΑΣΙΜΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΙΜΩΝ

ΤΟΥ

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ Κ. ΟΡΠΑΝΟΥ

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΩΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΑΘΗΝΩΝ

ΤΟΜΟΙ Ζ 1951 - Η 1955/56 - Θ 1961

ΑΝΑΤΙΘΕΙΤΕ
ΑΡΧΑΙΑ 1999

ΒΙΒΛΙΟΦΑΝΕΙ ΤΗΣ ΕΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

APXEION

ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ
ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ
ΣΥΣΤΑΣΙΜΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΙΜΩΝ

ΤΟΥ

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ Κ. ΟΡΠΑΝΟΥ

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΩΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΑΘΗΝΩΝ

ΤΟΜΟΙ Ι 1964 - ΙΑ 1969 - ΙΒ 1973

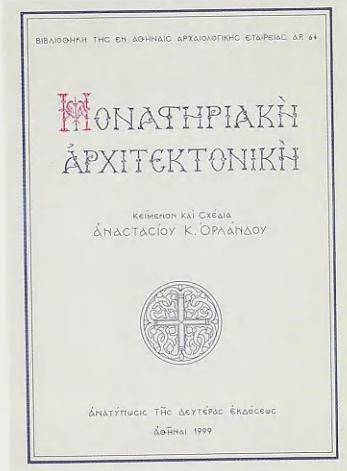
ΑΝΑΤΙΘΕΙΤΕ
ΑΡΧΑΙΑ 1999

Ἐπανεκδόθηκαν καὶ οἱ ἑπτὰ τῆς ἀγγλικῆς ἔκδοσης σὲ τρεῖς ὀγκώδεις τόμους 400 σελίδων καὶ 512 πινάκων συνολικῶς, καὶ ἱκανοποιήθηκε μόνιμο αἶτημα τῶν μελετητῶν τῆς προϊστορικῆς ἀρχαιολογίας. Οἱ ἐκθέσεις αὐτὲς τοῦ Μαρινάτου ἀποτελοῦν τὴν πρώτη καὶ ἀπαραίτητη πηγή πληροφοριῶν γιὰ τὴ μεγάλη ἀνασκαφὴ τοῦ Ἀκρωτηρίου ποῦ ἔγινε κατὰ τὰ ἔτη 1967-1973, τὴ μεγαλύτερη καὶ σπουδαιότερη κατὰ τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 20οῦ αἰῶνος στὴν Ἑλλάδα.

Ἡ ἐπανεκδόση αὐτὴ ἦταν ἡ πρώτη τιμὴ, ἐκ μέρους τῆς Ἑταιρείας, πρὸς τὸν παλαιότατο συνεργάτη καὶ σύμβουλο τῆς Ἑταιρείας, μὲ τὴ συμπλήρωση, κατὰ τὸ 1999, ἐνὸς τετάρτου τοῦ αἰῶνος ἀπὸ τὸν θάνατό του.

Γιὰ τὸν Ἀναστάσιο Ὀρλάνδο σὰς μίλησα διεξοδικῶς πέρυσι. Ἡ Ἑταιρεία πιστὴ στὴν ἐπαγγελία της προχώρησε στὴν ἐπανεκδόση δύο ἔργων του. Τὸ πρῶτο εἶναι ἡ «Μοναστηριακὴ Ἀρχιτεκτονικὴ», ἔργο σημαντικὸ καὶ ἀναντικατάστατο ἀπὸ τὸ 1926 ποῦ ἐκδόθηκε γιὰ πρώτη φορά, πλούσια εἰκονογραφημένο μὲ τὰ ἀπαραμίλλα σχέδια τοῦ Ὀρλάνδου. Ἐδῶ πρέπει νὰ παρατηρήσω, ὅτι ἐνῶ τὰ παλαιότερα χρόνια εἶχε δημιουργηθεῖ παράδοση στὸ ἀρχαιολογικὸ σχέδιο, μὲ ἐξέχοντες ἀρχιτέκτονες καὶ ἀρχαιολόγους, ὅπως ὁ Koldewey, ὁ Dörpfeld, ὁ Ὀρλάνδος, ὁ Τραυλός, τὰ τελευταῖα χρόνια ἡ χρῆση ἠλεκτρονικῶν μέσων μπορεῖ νὰ διατηρεῖ τὴν ἀκρίβεια τῶν μετρήσεων, τὰ στερεῖ ὅμως ἀπὸ κάθε προσωπικὸ χαρακτῆρα καὶ ὁμορφιά. Οἱ παλαιοὶ ἦσαν καὶ ζωγράφοι καὶ ἡ τέχνη, τὴν ὁποία πρόσθεταν στὴν ἀκρίβεια τῶν σχεδίων τους, ἀποτελοῦσε καὶ μία ἐρμηνεία.

Τὸ δεύτερο ἔργο τοῦ Ὀρλάνδου ποῦ ἐπανεκδόθηκε εἶναι τὸ «Ἀρχεῖον τῶν βυζαντινῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος», τεύχη Α΄-ΙΒ΄, σελίδων 2570 καὶ 1100 εἰκόνων. Πρόκειται γιὰ τὸ μέγα ἔργο τοῦ Ὀρλάνδου, ποῦ ἄρχισε τὸ 1935 καὶ διακόπηκε τὸ 1973. Ἡ περιγραφή καὶ ἀνάλυσή του περιττεῦει καθὼς

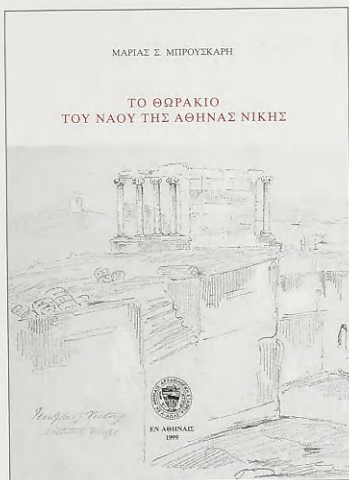

ἀποτελεῖ ἔργο πασίγνωστο καὶ ἀναντικατάστατο ταμεῖο βυζαντινῆς ἀρχιτεκτονικῆς, τέχνης καὶ ἱστορίας. Τὰ δώδεκα τεύχη ἐκδόθησαν σὲ τέσσερις τόμους χωρὶς καμία περικοπή. Μὲ αὐτοὺς γίνεται προσιτὸ στὶς νεώτερες γενεές τῶν βυζαντινολόγων καὶ τῶν ἀρχιτεκτόνων μνημειῶδες ἔργο πού θά τιμᾷ τὴν ἐλληνικὴ ἐπιστήμη.

Ἐξαιρετικῆς σημασίας γιὰ τὴ μελέτη τῆς βυζαντινῆς τέχνης εἶναι ἡ ἐπανεκδόση τοῦ ἐξαντλημένου ἀπὸ μακροῦ ἔργου τοῦ Ἀνδρέα Ξυγγόπουλου, «Σχεδιάσμα ἱστορίας τῆς θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς μετὰ τὴν Ἄλωσιν». Παρὰ τὸ ὅτι ἔχουν περάσει δεκαετίες ἀπὸ τὴν ἐκδόσή του, τὸ 1957, τὸ ἔργο αὐτὸ διατηρεῖ τὴν ἀξία τῆς πρώτης σύνθεσης τῶν στοιχείων γιὰ τὴν τέχνη μιᾶς περιόδου, τὴν ὁποία οἱ νέες ἔρευνες καὶ ἡ ἐν τῷ μεταξὺ δημοσίευση ἀγνώστων, πολυαρίθμων, μνημείων ἀποκαλύπτουν πλέον ὡς περισσότερο σημαντικὴ ἀπὸ ὅσο νομίζαμε. Τοῦτο θά τὸ δείξει μία νέα σύνθεση ἡ ὁποία δὲν φαίνεται νὰ συντελεῖται.

Ἡ Ἐφημερίς τοῦ 1997 περιέχει τὴν ἐκτάσεως 280 σελίδων καὶ 178 πινάκων μελέτη τοῦ καθηγητοῦ κ. Γεωργίου Γούναρη, «Μεταβυζαντινὲς τοιχογραφίες στὴ Λέσβο (16ος-17ος αἰ.)». Πρόκειται γιὰ συστηματικὴ μονογραφία στὴν ὁποία ἐξετάζεται τὸ ἱστορικὸ περίγραμμα τῆς ἐποχῆς τῶν μνημείων, ἀναλύεται ἡ μετάβαση τῆς θρησκευτικῆς τέχνης ἀπὸ τὴν παλαιохριστιανικὴ ἐποχὴ στὴ μεταβυζαντινὴ, ἐξετάζονται εἰκονογραφικὰ καὶ τεχνοτροπικὰ δέκα ἐκκλησίες τῆς Λέσβου, μεταξύ τῶν ὁποίων περιλαμβάνονται τὸ καθολικὸ τῆς μονῆς Λειμῶνος, οἱ Ταξιάρχες στὸ Κάτω Τρίτος, τὸ καθολικὸ τῆς μονῆς Περιβολῆς καὶ ἡ Μεταμόρφωση τῶν Παππιανῶν Καλλονῆς καί, τέλος, ἐξετάζεται συνθετικὰ τὸ ζήτημα τῶν ἀγιογράφων τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Λέσβου καὶ σὲ ἐπέκταση, τῶν ἐκκλησιῶν τῶν νησιῶν τοῦ ἀνατολικοῦ Αἰγαίου κατὰ τὸν 17ο καὶ 18ο αἰῶνα. Τὸ ἔργο εἶναι σημαντικό, γιατί τὰ μνημεῖα φθείρονται καὶ οἱ τοιχογραφίες εἰδικῶς εἶναι δυνατόν νὰ καταστραφοῦν. Ἡ δημοσίευσή τους τὰ σώζει τουλάχιστον γιὰ τὴν

έπιστήμη. Η Έταιρεία είχε ζητήσει πριν από λίγα χρόνια χρηματική συνδρομή, για την έκδοση της μελέτης, από αρμόδιο για τα νησιά του Αιγαίου υπουργείο. Δεν φάνηκε να δόθηκε σημασία στο αίτημα.

Ο τόμος της Έφημερίδος του 1998 περιέχει τη μελέτη της κυρίας Μαρίας Μπούσκαρη, «Τὸ θωράκιο τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης». Τὸ θωράκιο εἶναι ἐκεῖνο μὲ τις ἀνάγλυφες πλάκες ποὺ βρισκόταν στὴ βόρεια, τὴ δυτικὴ καὶ τὴ νότια πλευρὰ τοῦ πύργου πάνω στὸν ὁποῖο οἰκοδομήθηκε ὁ ναὸς τῆς Νίκης στὴν Ἀκρόπολη. Ἡ ζωφόρος αὐτὴ σώζεται κατὰ μικρὸ μέρος καὶ μάλιστα σὲ θραύσματα. Εἶχε κατ' ἐπανάληψη μελετηθεῖ ἀπὸ ἱστορικοὺς τῆς τέχνης καὶ τῆς ἀρχαίας ἀρχιτεκτονικῆς, ποτὲ ὅμως πλήρως.

Ἡ δημοσίευση τῆς κυρίας Μπούσκαρη περιλαμβάνει ὅλα τὰ σωζόμενα τμήματα τῆς ζωφόρου, πλάκες καὶ θραύσματα. Ἕνα μέρος τοῦ ἔργου εἶναι ὁ ἀναλυτικὸς κατάλογός του μὲ

τῆ βιβλιογραφία. Σὲ ἄλλα μέρη ἐξετάζονται ἀναλυτικὰ τὰ ζητήματα τῆς ἀκριβοῦς χρονολόγησής τοῦ ἔργου, ἀνιχνεύονται οἱ καλλιτέχνες ποὺ φιλοτέχνησαν τὰ γλυπτά καὶ μὲ βάση τεχνοτροπικὰ καὶ ἄλλα κριτήρια ἢ συγγραφεὺς καταλήγει σὸ συμπέρασμα, ὅτι οἱ γλύπτες δὲν ἦσαν ἕξι ἢ ἑπτὰ ἀλλὰ περισσότεροι. Ἐξετάζονται ἀκόμη τὰ θέματα τῆς παράστασης τῆς ζωφόρου, τὰ ὁποῖα εἶναι περίπλοκα, ἐξαιτίας τῆς ἀποσπασματικότητάς στὴν ὁποία μᾶς σώθηκε. Σὲ ἰδιαίτερο μέρος τῆς μελέτης ἀναλύονται τὰ μορφολογικὰ καὶ τεχνικὰ ζητήματα τοῦ θωρακίου, τοῦ ὁποίου οἱ ἀνάγλυφες πλάκες ἀποτελοῦν τὸ κύριο στοιχεῖο.

Ἡ εἰκονογράφηση εἶναι πλούσια, 86 πίνακες φωτογραφιῶν καὶ 19 πίνακες σχεδίων.

Ἡ σημαντικὴ ἀνασκαφὴ ποὺ ἔγινε στὴν ἀρχαία Σολύγεια κοντὰ σὸ χωριὸ Γαλατάκι τῆς Κορινθίας, ἀπὸ τὸν Ἔφορο τῶν Ἀρχαιοτήτων Νικόλαο Βερδελῆ, δημοσιεύεται ἀπὸ τὴν ἑταιρὸν κυρία Ροζαλίνδη Παπαντωνίου στὸν τόμο «Σολύγεια. Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ 1957-1958». Ὁ τόμος εἶναι πολυσέλιδος καὶ ἡ διαπραγμάτευση λεπτομερῆς. Τὸ πρῶτο μέρος εἶναι ἀφιερωμένο στὴ μελέτη τοῦ ἀψιδωτοῦ ναοῦ τοῦ ὁποίου ἀνιχνεύονται οἱ οἰκοδομικὲς φάσεις, ἀπὸ τὰ ἸΕ χρόνια ἕως τὰ κλασικὰ.

Σὲ λόφῳ κοντὰ σὸν ναὸ εἶχαν ἀνασκαφεῖ ἕξι ἀσύλητοι τάφοι τῆς ἸΕ ΠΑ-Β περιόδου οἱ ὁποῖοι ἐξετάζονται συστηματικὰ ἀπὸ ἄποψη ἀρχιτεκτονικῆ. Ἡ περιγραφή καὶ μελέτη τῶν κτερισμάτων, τῶν ἀγγείων κυρίως, ἀποτελεῖ ἄλλο κεφάλαιο ὅπου γίνονται οἱ ἀναγκαῖες παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν θεμάτων τοῦ διακόσμου καὶ σχημάτων.

Ἐνας ἀπὸ τοὺς θαλάμους τῶν τάφων ἦταν κοιλότητα σὸν βράχο, ἡ ὁποία χρησιμοποιήθηκε ὡς ἀποθέτης πραγμάτων τοῦ ἀψιδωτοῦ ναοῦ. Στὸν ἀποθέτη αὐτὸν βρέθηκαν 1162 κορινθιακὰ ἀγγεῖα καὶ 78 ἀρχαῖα εἰδώλια. Τὰ ἀγγεῖα χρονολογῶνται ἀπὸ τὸ τέλος τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς ἕως τὸν 5ο

αι. π.Χ. Τὰ ἀρχαῖα εἰδῶλια ἀνήκουν στὰ καλύτερα τῆς κορινθιακῆς κοροπλαστικῆς, λίγων μάλιστα εἶναι γνωστὸ καὶ τὸ ἐργαστήριον ποὺ τὰ κατασκεύασε.

Μεγάλον κεφάλαιον τοῦ βιβλίου ἀποτελοῦν τὰ κορινθιακὰ ἀγεία τοῦ ἀποθέτου τὰ ὅποια εἶναι ποικίλα κατὰ τὰ σχήματα καὶ τὴ διακόσμηση. Καὶ ἐδῶ ἡ συγγραφεὺς τὰ ἐξετάζει ἀπὸ κάθε ἄποψη καὶ τὰ κατατάσσει ἀνάλογα μὲ τὸ σχῆμα, τὴν παράστασιν ἢ τὸν διάκοσμον.

Κάθε κεφάλαιον ἢ μέρος τοῦ ἔργου τῆς κυρίας Παπαντωνίου περιέχει καὶ τὴ θεωρητικὴν ἀνάλυσιν τῶν ἐξεταζομένων ἀρχαίων καὶ συμπεράσματα μὲ τὰ ὅποια συνοψίζεται ἡ περιγραφή τῶν ἀρχαίων.

Τὰ ἀρχαῖα τῆς ἀνασκαφῆς Ἀκρωτηρίου Θήρας ἐξετάζονται σὲ δύο ἀκόμη βιβλία ποὺ ἐκδόθησαν τὸ 1999. Τὸ πρῶτον εἶναι τῆς κυρίας Κλαίρης Παλυβοῦ, «Ἀκρωτήρι Θήρας. Ἡ οἰκοδομικὴ τέχνη», μὲ 227 εἰκόνες ἐντὸς κειμένου. Στὸ βιβλίον

ἐξετάζονται, στὸ πρῶτο μέρος, τὰ οἰκοδομικὰ ὑλικά ποὺ χρησιμοποίησαν οἱ προϊστορικοὶ κάτοικοι τοῦ Ἀκρωτηρίου, οἱ χῶροι προέλευσης τῶν ὑλικῶν καὶ ἡ ἔκταση τῆς χρήσης τους. Τὸ δεύτερο μέρος εἶναι ἀφιερωμένο στὰ μέρη ποὺ ἀπαρτίζουν τίς οἰκοδομὲς τοῦ Ἀκρωτηρίου: θεμέλια, τοῖχοι, δάπεδα, κλίμακες, θύρες, παράθυρα τὰ ὁποῖα καὶ ἐξετάζονται συστηματικὰ ὡς πρὸς τὴν τεχνικὴ κατασκευῆς σὲ ὅλες τους τίς λεπτομέρειες.

Τὸ κάθε στοιχεῖο τῆς οἰκοδομῆς ἀποτελεῖ μία κατηγορία στὴν ὁποία ἀναπτύσσονται οἱ ποικιλίες τῶν μορφῶν ἀλλὰ καὶ οἱ ἐξαιρέσεις ἀπὸ τὸν κανόνα. Δὲν παραλείπεται ἡ συγκριτικὴ ἐξέταση ὁμοίων πραγμάτων ποὺ ἔχουν βρεθεῖ σὲ ἄλλους τόπους τοῦ Αἰγαίου καὶ κυρίως στὴν Κρήτη, τῆς ὁποίας ἐξετάζεται καὶ ἡ ἐπιρροή στὴ Θήρα καὶ τίς Κυκλάδες κατὰ τὴν περίοδο τῆς Χαλκοκρατίας.

Τὸ δεύτερο βιβλίο γιὰ τὰ ἀρχαῖα τῆς Θήρας εἶναι τῆς κυρίας Παναγιώτας Σωτηρακοπούλου, « Ἀκρωτήρι Θήρας. Ἡ

νεολιθική και η πρώιμη εποχή του Χαλκού επί τη βάσει της κεραμεικής».

Όπως γίνεται φανερό από τον τίτλο του βιβλίου, η συγγραφέας ασχολείται με τη μελέτη της κεραμεικής, κυρίως θραυσμάτων αγγείων που βρέθηκαν στο Άκρωτήρι σε έρευνα κατά την περίοδο 1985-1988 που έγινε σε στρώματα βαθύτερα του οικισμού που καταστράφηκε από τους σεισμούς και την έκρηξη του ήφαιστείου του νησιού. Έξετάζεται στο βιβλίο συστηματικά το Άκρωτήρι της νεολιθικής και πρωτοκυκλαδικής περιόδου, πρώτα πρώτα η κεραμική, η οποία κατατάσσεται κατά τα σχήματα, κατά τον διάκοσμο και κατά την προέλευση των αγγείων. Έξετάζονται ακόμη οι σχέσεις της Θήρας με τις άλλες Κυκλάδες, με την κεντρική ήπειρωτική Ελλάδα, με τα νησιά του προς Βορράν Αιγαίου, με την Τρωάδα της Μ. Ασίας και τέλος με την Κρήτη.

Η πυκνότητα της εύρεσης των θραυσμάτων στον χώρο του Άκρωτηρίου οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο οικισμός στο Άκρωτήρι, κατά τη νεώτερη νεολιθική περίοδο, πρέπει να βρισκόταν στο νότιο και νοτιοδυτικό μέρος του μετέπειτα οικισμού, όπου είναι η Ξεστή 3, και κατόπιν επεκτάθηκε βαθμηδόν βορειότερα.

Το βιβλίο της κυρίας Κωνσταντίνας Κόκκου Βυριδῆ, «Πρώιμες πυρές θυσιῶν στο Τελεστήριο της Έλευσινος», αποτελεί τη συστηματική δημοσίευση των αρχαίων που βρέθηκαν σε στρώματα στάχτης έξω από την αὐλή του ύστερογεωμετρικού και του αρχαϊκού Τελεστηρίου, κατά τις ανασκαφές του Δημητρίου Φιλίου, το 1883 και το 1885, και του Κωνσταντίνου Κουρουγιώτη το 1931.

Τὰ εὑρήματα ἀπὸ τὰ στρώματα τῆς στάχτης, πού εἶχαν δημιουργηθεῖ ἀπὸ πυρές θυσιῶν, ἦσαν πολυάριθμα καὶ ποικίλα: ἀγγεῖα, λυχάρια, ζωγραφισμένοι πήλινοι πίνακες, εἰδώλια, μετὰλλια ἀντικείμενα. Αὐτὰ περιγράφονται, κατατάσσονται χρονολογοῦνται καὶ ἐρμηνεύεται ἡ χρῆση καὶ ἡ σημασία τους

ΒΙΒΛΙΟΦΙΛΙΑ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΑΡ. 155

ΕΛΕΥΣΙΣ

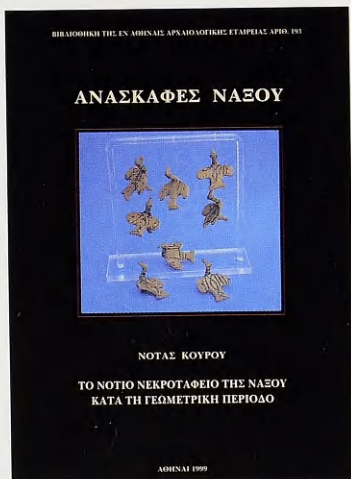
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑΣ ΚΟΚΚΟΥ-ΒΥΡΙΑΗ

ΠΡΩΙΜΕΣ ΠΥΡΕΣ ΘΥΣΙΩΝ
ΣΤΟ ΤΕΛΕΣΤΗΡΙΟ ΤΗΣ ΕΛΕΥΣΙΝΟΣ

ΑΘΗΝΑΙ 1939

στή λατρεία τοῦ μεγάλου ἄττικοῦ ἱεροῦ. Περιγράφεται ἀκόμη ἡ ἐξέλιξη τοῦ ἱεροῦ, ἀπὸ τὴν ἰδρυσὴ του ἕως τὰ χρόνια τοῦ Κίμωνος στὸν ὁποῖο ἀποδίδονται κατασκευὲς στὸ ἱερό, καὶ ἐξετάζονται οἱ πυρὲς σὲ σχέση μετὰ τὴν λατρεία. Ἰδιαιτέρα σημαντικό ἐῖναι τὸ μέρος τοῦ βιβλίου, τὸ σχετικὸ μετὰ τὴν ἀνασκαφὴ τῶν πυρῶν, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ὁποίας ἔχουν περάσει 115 καὶ 70 χρόνια. Ἡ συγγραφεὺς τις ἐξετάζει ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς λατρείας καὶ διευκρινίζει τὴν σχέση τους μετὰ τις χθόνιες ἐτήσιες τελετουργίες τῆς Ἐλευσίνος κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς σπορᾶς. Ὁ λεπτομερὴς κατάλογος τῶν σημαντικῶν εὐρημάτων τῶν πυρῶν συνοδεύεται ἀπὸ εἰκόνες τῶν ἀρχαίων, πολύτιμες γιὰ τὴν γνώση τῆς ἀρχαίῃς λατρείας στὴν Ἐλευσίνα καὶ τὴν Ἀττικὴ. Ἡ ταύτιση τῶν εὐρημάτων καὶ ἡ ἀνασύσταση τῆς εἰκόνας τῆς ἀνασκαφῆς ἀποτελέσαν ἐγχείρημα κοπιαστικό.

Ἡ διακοπὴ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου τῆς δευτέρας περιόδου στίς ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ '30, ἐκδόση

ή όποία είχε αρχίσει υπό αίσίους οίωvους τὸ 1915 καὶ ἀποτέλεσε τὴν κύρια ἔνδειξη τῆς ἀναγέννησης τῆς Ὑπηρεσίας, μετὰ τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ Παναγιώτη Καββαδία, ὑπῆρξε ἡ αἰτία τῆς μὴ δημοσιεύσεως πλήθους ἀνασκαφῶν. Ἀνάμεσα σὲ αὐτὲς συγκαταλέγεται ἀνασκαφὴ τάφων στὴ Νάξο πού διενήργησε τὸ 1935 ὁ Νικόλαος Κοντολέων στὰ εὐρήματα τοῦ ὁποίου προστίθενται ἀρχαῖα τάφων πού βρίσκονταν τυχαῖα στὸ νησί. Ὅλες αὐτὲς οἱ ἀνασκαφὲς συντάσσονται στὸ βιβλίο τῆς κυρίας Νότας Κούρου, «Τὸ νότιο νεκροταφεῖο τῆς Νάξου κατὰ τὴ γεωμετρικὴ περίοδο» καὶ ἀποτελοῦν ἑνιαῖο σύνολο χάρις στὴν κριτικὴ ἐπεξεργασία τῶν εὐρημάτων καὶ τὲς μακρὲς ἔρευνες καὶ ἀναζητήσεις πληροφοριῶν γιὰ εὐρήματα πού ἔγιναν πρὶν ἀπὸ 65 χρόνια.

Ἡ ἐκτεταμένη μονογραφία τῆς κυρίας Ν. Κούρου ἀρχίζει μὲ τὸν κατάλογο τῆς δημοσιευόμενης κεραμεικῆς καὶ συνεχίζεται μὲ τὴν κατάταξη τῶν ἀγγείων καὶ τὴ σχετικὴ χρονολόγησή τους. Ἡ τεχνικὴ τῶν ἀγγειοπλαστῶν καὶ οἱ ρυθμοὶ τοῦ

κάθε έργαστηρίου εξετάζονται σέ ιδιαίτερα κεφάλαια. Ἡ συγγραφεὺς γιὰ τὴν ἐπίτευξη μεγαλύτερης ἀκρίβειας στὸ ζήτημα τῆς χρονολόγησης καὶ τῆς προέλευσης τῶν ἀγγείων, τὰ ἐξετάζει καὶ ἀπὸ τῆ μαθηματικὴ καὶ γεωμετρικὴ ἄποψη τῆς δομῆς τους καὶ καταλήγει σέ συμπεράσματα.

Ἄλλα μέρη τοῦ βιβλίου εἶναι ἀφιερωμένα στὴ διακίνηση τῆς κεραμεικῆς καὶ τὴν ποικιλία τῶν ρυθμῶν, στὴν ἱστορία τῆς ἀνασκαφῆς καὶ τὴν ἀνασύσταση τῆς εἰκόνας της μὲ βάση πληροφορίες τρίτων καὶ σημειώσεις τοῦ Ν. Κοντολέοντος, καὶ στίς συνήθειες τῶν ἀρχαίων κατὰ τοὺς ἐνταφιασμοὺς καὶ τὰ ταφικὰ ἔθιμά τους. Ἐλπίζουμε ὅτι σύντομα θὰ μιλήσουμε καὶ γιὰ τὸ βόρειο νεκροταφεῖο τῆς γεωμετρικῆς περιόδου στὴ Νάξο, τοῦ ὁποῦ ἀναγγέλλεται ἡ ἐτοιμασία τῆς δημοσιεύσεως.

Τὸ ζήτημα τῆς ἀνάκτησης τῶν ἀρχαίων ποὺ ἀφαίρεσε ὁ Elgin ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη βρίσκεται τὰ τελευταῖα χρόνια σέ ἔξαρση. Τὸ 1837 τὸ ἔθεσε πρῶτος στὴν Ἑλλάδα ἐπισήμως ὁ Ἀλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβῆς στὴ συνεδρία τῶν ἐταίρων. Τώρα εἶναι ζήτημα σχεδὸν διεθνὲς καὶ ἀναγκαστικῶς ἐξετάζεται σοβαρὰ πλεόν ἀπὸ τοὺς Βρετανοὺς παρὰ τὰ ὅσα γραφικὰ λέγονται.

Πρὶν ἀπὸ 70 χρόνια, τὸ 1930, ἡ Ἑταιρεία εἶχε ἐκδώσει τὸ γνωστὸ ἔργο τοῦ Ἰωάννου Γενναδίου, γιὰ τὸν λόρδο Ἐλγιν καὶ τοὺς προδρόμους του ἀρπαγεῖς ἀρχαίων τῆς Ἑλλάδος. Τὸ 1999 ἐκδόθηκε ἀγγλικὰ τὸ βιβλίο τῆς κυρίας Εὐγενίας Κεφαλληναίου, «Ὁ Byron καὶ τὰ ἀρχαῖα τῆς Ἀκροπόλεως». Ἄξονας τοῦ βιβλίου εἶναι ἡ ποίηση τοῦ Byron, μὲ τὴν ὁποία καταγγέλλεται καὶ καυτηριάζεται ἡ πράξη τοῦ Elgin: τὸ μεγάλο ποίημά του Τσαίλντ Χάρολντ (Childe Harold's pilgrimage), ἡ κατάρα τῆς Ἀθηνᾶς (The curse of Minerva) καὶ τὰ ἐπιγράμματά του. Ἐξετάζεται ἡ παρουσία τοῦ Byron στὴν ἑλληνικὴ πνευματικὴ ζωὴ μὲ τίς μεταφράσεις τῶν ποιημάτων

του και εξιστορούνται οι ενέργειες στη Μ. Βρετανία και την Ευρώπη για την επιστροφή των αρχαίων, ήδη από το 1916 με την κατάθεση της σχετικής πρότασης στο αγγλικό κοινοβούλιο, έως την πρόσφατη απόφαση της Ευρωπαϊκής Βουλής.

Σε παράρτημα παρατίθενται τα κείμενα του Bygon που αφορούν τα αρχαία της Ακροπόλεως, οι επίσημες προτάσεις εκ μέρους προσωπικοτήτων προς τη Μ. Βρετανία για την απόδοση στην Ελλάδα των αρχαίων και ο κατάλογός τους που συνέταξε ο Visconti για την ενημέρωση του αγγλικού κοινοβουλίου, όταν γίνονταν οι διαπραγματεύσεις αγοράς τους από το αγγλικό κράτος. Με το νέο βιβλίο προσφέρεται μία νέα άποψη του μεγάλου ζητήματος.

Το 1999 συμπληρώθηκαν 100 χρόνια από τον θάνατο του Στεφάνου Α. Κουμανούδη. Πλήν των όσων ελέγχθησαν πέρυσι κατά την έκθεση του έργου του 1998 και την αφιέρωση του τεύχους του Οκτωβρίου 1999 στον μεγάλο Γραμματέα, ή Εταιρεία, κατά την εξαγγελία της, σās παρουσιάζει το βιβλίο της κυρίας Σοφίας Ματθαίου, «Στέφανος Α. Κουμανούδης, Σχεδιάσμα βιογραφίας». Τη σύνταξη της βιογραφίας αυτής είχαμε δυνατή ή συστηματική μελέτη των δημοσιευμάτων του Κουμανούδη και κυρίως ή μελέτη των χειρογράφων καταλοίπων του τα όποια, κατά το μεγαλύτερο μέρος τους, βρίσκονται στην Εθνική Βιβλιοθήκη, ολιγότερα στο Αρχείο της Εταιρείας και άλλα στα χέρια ιδιωτών ή απογόνων του. Με τα όσα είχαν δημοσιευθεί για τον Κουμανούδη, με τα άμετρατα έγγραφα που συνέταξε και τα όποια φυλάσσονται στο Αρχείο μας, με τα ήμερολόγια των ανασκαφών του τα όποια επίσης κατέχουμε, ήταν δυνατόν να γραφεί ακριβής βιογραφία του Κουμανούδη. Με τις σημειώσεις του όμως στα κατάλοιπά του, των όποιων γίνεται μεγάλη χρήση στο νέο βιβλίο, αποκαλύπτεται πλήρως εκείνος ο άνθρωπος τον όποιο ο Ίωάννης

Δημαρχᾶς ὀνόμασε ὁ ἑσωτερικός Κουμανούδης. Αὐτὴ ἡ ξεχωριστὴ μορφή στὴν ὁποία ἡ ἐπιστήμη, ἡ Ἑλλάδα καὶ ἰδιαίτερα ἡ Ἀθήνα τοῦ ὀφείλουσαν πολλά, ζωγραφίζεται στὴν ἔκδοσή μας μὲ τὴν ὁποία ἡ Ἐταιρεία πιστεύει ὅτι ἀποδίδεται ἓνα μέρος τῆς ὀφειλῆς τῆς πρὸς αὐτόν.

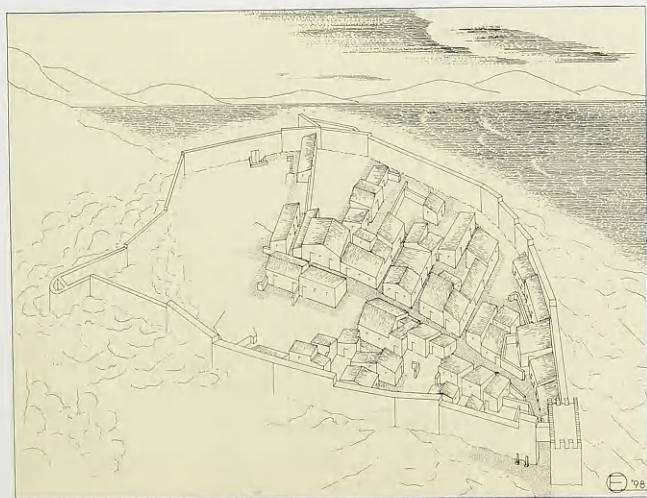
Τελευταῖο σᾶς μνημονεύω τὸ ἔργο τοῦ ὀμιλοῦντος «Ὁ δῆμος τοῦ Ραμνοῦντος». Τόμος πρῶτος, «Ἡ τοπογραφία». Τόμος δεύτερος, «Οἱ ἐπιγραφές». Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ Ραμνοῦντος ἄρχισε τὸ 1813 ἀπὸ τὸν Ἄγγλο John Peter Gandy Deering, συνεχίστηκε τὸ 1880 καὶ 1890-1892 ἀπὸ τὸν Δημήτριο Φίλιο καὶ τὸν Βαλέριο Στάη καὶ ἀπὸ τὸ 1975 διεξάγεται συστηματικῶς ἀπὸ τὸν ὀμιλοῦντα. Ὅλων αὐτῶν τῶν ἐτῶν τίς ἐρευνες καὶ τὰ συμπεράσματα ἔκρινα ὅτι ἔπρεπε νὰ συνοψίσω, καὶ ἡ συνόψιση ἀπαίτησε τὴν ἔκταση δύο τόμων, ἡ σύνταξη τῶν ὁποίων ἦταν ἀναγκαῖα πρῶτον γιὰ νὰ ὑπάρχει, ἔπειτα ἀπὸ 25 χρόνια δικῆς μου ἐργασίας, ὑπεύθυνη περιγραφή τοῦ ἔργου ποὺ συντελέστηκε καὶ δεύτερον γιὰ νὰ βάλω σὲ τάξη τὰ ὅσα εἶχα ἀποκαλύψει, ἐργασία ποὺ χρειάστηκε καὶ αὐτὴ 25 χρόνια. Ἡ ἐργασία τῆς τελικῆς δημοσίευσης ἀρχίζει τὴν πρώτη ἡμέρα τῆς ἀνασκαφῆς, καὶ διαρκεῖ, φυσικὰ, περισσότερο ἀπὸ αὐτήν. Οἱ ἀνασκαφεῖς ὅμως ἀρέσκονται νὰ αὐταπατῶνται. Νομίζουν πάντοτε ὅτι ἔχουν πολὺ χρόνο, αἰσθάνονται αἰώνιοι. Τὴν ἀντίληψη αὐτὴ ἔχουν οἱ περισσότεροι ἀρχαιολόγοι, ἀλλιώως δὲν θὰ ὑπῆρχαν τόσες πολλές, καὶ σημαντικῆς, ἀδημοσίευτες ἀνασκαφές ἢ σύνολα γλυπτῶν, ἐπιγραφῶν καὶ ἀγγείων.

Στὸν πρῶτο τόμο, ὁ ὁποῖος ἔχει 450 σελίδες, ἐκτίθεται ἡ γεωγραφία καὶ ἡ ἱστορία τοῦ δήμου τοῦ Ραμνοῦντος, περιγράφεται ἡ τοπογραφία τοῦ φρουρίου, τοῦ ἱεροῦ τῆς Νεμέσεως καὶ τῶν ἄλλων ἱερῶν, ἐξετάζονται οἱ λατρεῖες καὶ σκιαγραφεῖται ἡ ζωὴ τῶν δημοτῶν, μὲ τοὺς περιορισμοὺς ποὺ ἔθετε ἡ ὑπαρξὴ τοῦ μεγάλου φρουρίου ποὺ τὸ διοικοῦσαν οἱ στρατιωτικοί. Αὐτῶν τῶν στρατιωτικῶν καὶ τῶν σωματῶν ποὺ κατὰ καιροὺς

ὕψηροτοῦσαν σπὸ φρούριο παρατίθεται σπὸ τέλος τοῦ τόμου πί-
νακας πὸν περιέχει ὅσους γνωρίζουμε, ἀπὸ τὸ 336 ἕως τὴν τρί-
τη δεκαετία τοῦ 1ου π.Χ. αἰ., περίοδο κατὰ τὴν ὁποία μνημο-
νεύεται ὁ τελευταῖος στρατηγὸς τοῦ Ραμνοῦντος.

Ὁ δεύτερος τόμος περιέχει 400 ἐπιγραφές τοῦ δήμου, κα-
ταταγμένες εἰδολογικὰ καὶ σχολιασμένες. Σὲ αὐτὲς φαίνεται
ἡ ὑπεροχὴ τοῦ Ραμνοῦντος, τοῦ σημαντικότερου, ἀρχαιολογι-
κῶς καὶ ἱστορικῶς, δήμου ἀπέναντι στοὺς ἄλλους δήμους τῆς
Ἀττικῆς, μὲ τὴν ἐξαιρέση τῆς Ἐλευσίνος, ὡς πηγῆς γιὰ τὴν
ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν.

Καὶ οἱ δύο τόμοι εἰκονογραφοῦνται μὲ 486 φωτογραφίες,
σχέδια καὶ χάρτες. Ἀπεικονίζονται τὰ κτίσματα μὲ κατόψεις,
ὄψεις, καὶ ἀναπαραστάσεις καθὼς καὶ οἱ περισσότερες ἐπιγρα-
φές, κυρίως ἐκεῖνες οἱ ὁποῖες εἶναι χαραγμένες σὲ μνημεῖα ἰ-
διαίτερου τεκτονικοῦ ἐνδιαφέροντος.

Βασιλείου Χ. Πετράκου, Ὁ δήμος τοῦ Ραμνοῦντος. I Τοπογραφία, σελ. 140,
εἰκ. 87 (Τὸ στρατόπεδο τῆς ἀκρόπολης τοῦ φρουρίου, ἀναπαραστάση).

Ἐπίλογος

Τὸ 1999 κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ὁποίου πλῆθος ἀνθρώπων κατεῖχε ἡ προσμονὴ τῆς νέας χιλιετίας δὲν μᾶς κληροδότησε μεγάλη πρόοδο στὴν ἀρχαιολογία, τουλάχιστον ἐκεῖ ὅπου ἔπρεπε νὰ ὑπάρχει, κρίνοντας ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἀνθρώπων ποὺ ἀσχολοῦνται μὲ τὰ μνημεῖα καὶ τὸ μέγεθος τῶν οἰκονομικῶν μέσων. Ἀλλὰ ἡ πρόοδος δὲν ἐξαρτᾶται τόσο ἀπὸ τίς ποσότητες ὅσο ἀπὸ τὸ ἦθος, στὴ δημιουργία καὶ τὴν ἐξύψωση τοῦ ὁποίου δὲν βοήθησαν τὰ πράγματα τῆς χρονιᾶς. Τὸ μεγάλο πολιτικὸ συμβᾶν στὸ ὁποῖο πρωταγωνίστησε ἡ χώρα μας κατὰ τὸν δεῦτερο μῆνα, ὁ πόλεμος στὴ γειτονικὴ μας χώρα ποὺ ξέσπασε τὴν παραμονὴ τῆς ἐπετείου τοῦ 1821, τὸ πλήγμα τῆς 7ης Σεπτεμβρίου, τὰ ὅσα ἔγιναν κατὰ τὴ 19η Νοεμβρίου καὶ τέλος ἡ διάσκεψη τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης στὴν ὑπερβόρεια χώρα, εἶναι γεγονότα ποὺ ἐπηρέασαν τοὺς ἀνθρώπους.

Ζοῦμε σὲ μιὰ ἀρνητικὰ ἐξαιρετικὴ ἐποχὴ καὶ αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο στὴν ἀρχαιολογία παρατηρεῖται κινητικότητα ἀλλὰ ὄχι ἡ κίνηση, ποὺ φέρει τὴ μεταβολὴ τῶν πραγμάτων.

Ἡ ἔλλειψη προόδου φαίνεται ἀπὸ τὰ ζητήματα ποὺ μᾶς ἀπασχόλησαν· εἶναι τὰ ἴδια τῶν προηγουμένων ἐτῶν, ἕνα

μάλιστα έχει ηλικία σχεδόν δύο αιώνων, άλλο 25 χρόνων και τὰ λοιπὰ σεβαστή. Όλα ὅμως προκαλοῦν ἀνία καθὼς ἐμφανίζονται μὲ τακτικὸ ρυθμὸ στὶς ἐφημερίδες, ἀναγγέλλονται κάθε φορὰ ὡς νέα, ἢ ὅτι ὁ χειρισμὸς τους ἀποτελεῖ νέο ξεκίνημα, ἀπαλλαγμένο ἀπὸ τὶς ἀμαρτίες τοῦ παρελθόντος, καὶ πολὺ γρήγορα πέφτουν στὴ λήθη.

Τὰ τελευταῖα χρόνια ἀναπτύχθηκε καὶ στὸν τόπο μας, σὲ μεγάλο βαθμὸ, ἡ πολιτικὴ τεχνικὴ τῆς μετατόπισης τοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν ἀνθρώπων. Γιὰ νὰ καλυφθεῖ ἓνα πρόβλημα, τοῦ ὁποῖου ἡ λύση θὰ εἶχε παντὸς εἶδους ἀρνητικὲς συνέπειες γιὰ ἐκεῖνον ποὺ εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ τὸ λύσει, δίνεται ἔμφαση σὲ μικρά, ἀσήμαντα προβλήματα καὶ σὲ ψευδοπροβλήματα ἢ τίθεται γιὰ ἐπίτευξη ἓνας κενὸς περιεχομένου στόχος (πρβ. Murray Edelman, *Constructing the political spectacle*, The University of Chicago Press 1988, σ. 27). Ποιὸ εἶναι τὸ μόνιμο πρόβλημά μας στὴν ἀρχαιολογία; Ἡ προστασία, συντήρηση καὶ ἀναστήλωση τῶν μνημείων καὶ ἡ ἐγκαιρὴ καὶ πλήρης δημοσίευσή τους. Ἐπὶ πολλὰ χρόνια ὅμως μοναδικὴ μέριμνα τῶν ἀρμοδίων, δὲν εἶναι ἡ θεραπεία αὐτῶν τῶν πνευματικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν αἰτημάτων ἀλλὰ ὁ διὰ τῶν μνημείων σχηματισμὸς εὐάρεστης, ψεύτικης, εἰκόνας μας πρὸς τὰ ἔξω. Οἱ ἐκθέσεις ἀρχαίων στὸ Ἐξωτερικόν, τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς καὶ ὁ τόπος ὅπου γίνονται μένει ἄγνωστος, ἡ ἴδρυση μουσείων, θεαρέστων ἔργων, τὰ ὁποῖα ὅμως χρειάζονται συνεχὴ φροντίδα, περιποίηση, δαπάνες καὶ μόνιμο προσωπικόν, ἡ εὕρεση, κατὰ τὴν ἐκτέλεση δημοσίων ἔργων σημαντικῶν καὶ μεγάλων οἰκοδομικῶν συγκροτημάτων ποὺ ἀξίζουν τὴν τιμὴ συστηματικῆς δημοσίευσης ἀλλὰ μένουν καὶ αὐτὰ ἄγνωστα, εἶναι πράγματα ποὺ διαβάζουμε σχεδὸν καθημερινῶς στὶς ἐφημερίδες μαζί μὲ συνεντεύξεις κενὲς περιεχομένου, δημιουργοῦν τὸ φαινόμενο τοῦ ἀρχαιολογικοῦ πληθωρισμοῦ.

Ἄλλὰ ἡ μετατόπιση τοῦ ἐνδιαφέροντος πρὸς ψευδοπροβλήματα δὲν σημαίνει ὅτι δὲν ὑπῆρξαν τὰ πραγματικά. Δὲν

ἐκδηλώθηκε ὅμως φροντίδα γι' αὐτά, ἀλλὰ γιὰ τὰ εἰδωλά τους. Γι' αὐτὸ λέγω ὅτι ὑπάρχει κινητικότητα ἀλλὰ ὄχι κίνηση.

Τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ μεγάλα ζητήματα τοῦ 1999 εἶναι ἡ λεγόμενη ἐνοποίηση τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων τῆς Ἀθήνας. Γιὰ τοὺς περισσότερους ἢ, τουλάχιστον, γιὰ ὅσους ἀγνοοῦν τὴν σημερινὴ ἔννοια τῆς λέξης, σημαίνει ἀπαλλοτριώσεις, κατεδάφιση οἰκοδομῶν καὶ ἐπαναφορά, ὅσο εἶναι δυνατόν, τοῦ τοπίου στὴν ἀρχαία μορφή, ὅπως ἔγινε μὲ τὸν Κεραμεικὸ ἢ τὴν Ἀρχαία Ἀγορά. Ἀλλὰ, ἀντὶ νὰ γίνεταί ἐνωση τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων βλέπουμε τὴν ἀπαγόρευση κυκλοφορίας τῶν αὐτοκινήτων σὲ κύριους δρόμους καὶ τὴ μεταβολὴ τῶν δρόμων αὐτῶν σὲ σύγχρονους πολυτελεῖς περιπάτους ὅπου, ἂν βρεθοῦν, ρομαντικοὶ Ἀθηναῖοι θὰ ἀναζητοῦν τὰ ἴχνη τῶν ἀρχαίων.

Δὲν ἀπαλλοτριώνεται ὁ χώρος τῆς ἀρχαίας πόλης, δὲν αὐξάνει ἡ ἐλευθέρη ἔκτασή της, δὲν ἀποκαλύπτονται ἄγνωστες ἀρχαιότητες. Μένουμε σὲ ὅσα ἔφερε στὸ φῶς καὶ ἔσωσε ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία καὶ ἀργότερα ἡ Ἀμερικανικὴ Σχολὴ μὲ τὴν ἀνασκαφὴ τῆς Ἀγορᾶς. Συγχρόνως καταργοῦνται δρόμοι τῆς σύγχρονης πόλης τοὺς ὁποίους ἐχάραξε ἡ χρῆση καὶ ἡ λογικὴ καὶ ταλαιπωροῦνται οἱ κάτοικοί της οἱ ὁποῖοι βλέπουν τὰ ἀρχαῖα ὡς αἰτία τῶν καθημερινῶν βασάνων τους.

Θυμᾶστε, ὅτι πρὶν ἀπὸ ἐννέα χρόνια, τὸ 1991, εἶχε δημιουργηθεῖ μεγάλο ζήτημα μὲ τὴν ἀποστολὴ στὸ Ὀλυμπιακὸ μουσεῖο τῆς Λωζάννης ἀρχαίων γιὰ τὸ στόλισμά του. Ἐπειτα ἀπὸ ἰσχυρὴ ἀντίδραση καὶ παρὰ τὴν εὐνοϊκὴ γιὰ τὴν ἐξαγωγή τῶν ἀρχαίων ἀπόφαση τοῦ ΚΑΣ, φάνηκε ὅτι τὸ ἐγγχείρημα εἶχε ματαιωθεῖ, παρὰ τὸ ὅτι εἶχε ὑπογραφεῖ σχετικὴ συμφωνία ἀπὸ τὸν τότε ὑπουργό. Ἀπὸ διάδοχό του ὑπογράφηκε καὶ δεύτερη συμφωνία καὶ τὸ μόνο πού μένει ἄγνωστο στοὺς πολλοὺς εἶναι ἂν τὰ ἀρχαῖα πού θὰ ξενιτευτοῦν θὰ γίνουν ὄλυ-

μπιακή ιδιοκτησία ή θα επαναφέρονται και θα αντικαθίστανται από άλλα, κάπως σαν τους αστροναύτες. Το άρμόδιο συμβούλιο γνωμάτευσε ευνόικα υπέρ της εξαγωγής, μάλιστα ο πρώτος κατάλογος εκθεμάτων θεωρήθηκε ισχνός από κάθε άποψη.

Ἡ Ἀκρόπολη κυριάρχησε, ὅπως πάντα, στὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ Τύπου καὶ τοῦ κοινοῦ καὶ αὐτὸ εἶναι φυσικό. Ὅπως θὰ ἔχετε ἤδη διαπιστώσει τὰ ζητήματα πού τὴν ἀφοροῦν εἶναι περισσότερα: ἡ Ἀκρόπολη καὶ ἡ συντήρησή τῶν μνημείων της, ἡ Ἀκρόπολη καὶ τὰ γλυπτὰ πού ἀφαίρεσε ὁ Elgin, τὸ νέο μουσεῖο τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ἡ Ἀκρόπολη τῆς 31 Δεκεμβρίου πού μᾶς εἰσήγαγε στὸ ἔτος 2000.

Ἡ συντήρησή τῶν μνημείων ἄρχισε πρὶν ἀπὸ 25 χρόνια ἀλλὰ, ὅπως ὑπολογίζουν ἐκεῖνοι πού γνωρίζουν τὰ πράγματα, θὰ χρειαστεῖ διπλάσιος ἀκόμη χρόνος γιὰ νὰ ολοκληρωθεῖ. Ἀπὸ τὰ τέσσερα μεγάλα μνημεῖα της, τὰ τρία, ὁ Παρθενών, τὰ Προπύλαια καὶ ὁ ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης, ἔχουν μερικῶς διαλυθεῖ καὶ θὰ περάσουν πολλὰ χρόνια ἕως ὅτου τὰ ἰδοῦμε, ὅσοι ἀπὸ μᾶς τὰ ἰδοῦν, πάλι στὴ γνωστὴ τους μορφή καὶ ἀπαλλαγμένα ἀπὸ σκαλωσιὲς καὶ γερανοὺς.

Ἀλλὰ μὲ τὸ ζήτημα αὐτό, τῆς προόδου τῶν ἔργων συντήρησης τῶν μνημείων, συνδέεται καὶ ἓνα ἄλλο, αὐτὸ τῆς δημιουργίας τῆς «Ἑπιμετείας Συντήρησης Μνημείων Ἀκροπόλης» (ΥΣΜΑ). Πρόκειται γιὰ Ἑπιμετεία πού σχεδιάστηκε νὰ λειτουργεῖ ὡς ΝΠΙΔ. Τοῦτο ἀπορρίφθηκε ἀπὸ τὸ Συμβούλιο τῆς Ἐπικρατείας τὸ ὁποῖο ἔκρινε ὅτι εἶναι ἀντισυνταγματικό. Ἐδῶ θὰ κάνω μιὰν ἀναδρομὴ. Ἐως τὸ 1991 τίς πιστώσεις τῶν ἔργων τῆς Ἀκροπόλης χειριζόταν ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, σύμφωνα ὅμως μὲ τοὺς γενικούς κανόνες τοῦ Δημοσίου Λογιστικοῦ. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ἕως τότε, χωρὶς ἀπρόοπτα, χωρὶς ἐμπόδια καὶ χωρὶς καθυστερήσεις, εἶχε συντελεστεῖ μεγάλο

ἔργο. Μὲ τὴν ἔκδοση τοῦ Ν.1943/1991 ποὺ ὄριζε ὅτι κατὰ τὴ διαχείριση δημοσίων χρημάτων ἀπὸ ΝΠΙΔ ὑπεύθυνα εἶναι, γιὰ τυχὸν παρανομίες καὶ ἀτασθαλίες τῶν ὑπολόγων, κατ' ἀρχὴν τὰ Διοικητικὰ Συμβούλια τῶν Νομικῶν προσώπων, ἡ Ἑταιρεία ζήτησε ἀρμοδίως τὴν τροποποίηση τοῦ νόμου καὶ τὴν ἀπαλλαγὴ τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἑταιρείας ἀπὸ τέτοιες εὐθύνες. Ἡ Κυβέρνηση ἀρνήθηκε καὶ ἡ Ἑταιρεία παρέδωσε στὸ ΥΠΠΟ τὴν περαιτέρω διαχείριση τῶν πιστώσεων (ΕΔΑΕ 18, 1991, 151-155). Ἐκτοτε ἔγιναν προσπάθειες ὑποκατάστασης τοῦ δημιουργικοῦ ρόλου τῆς Ἑταιρείας καὶ κατάληξη ἦταν τὸ Προεδρικὸ διάταγμα ποὺ ἀπορρίφθηκε ἀπὸ τὸ Συμβούλιο τῆς Ἐπικρατείας. Ἡ Ἑταιρεία δὲν εἶχε ζητήσει ἐξαιρέση ἀπὸ τίς διατάξεις τοῦ Δημοσίου Λογιστικοῦ. Ἀντίθετα τίς ἐφαρμόζει εὐχαρίστως καὶ στὴ δική της διαχείριση, γιατί γνωρίζει ὅτι τὴν προστατεύουν.

Τὸ ζήτημα τῆς ἀπόδοσης στὴν Ἑλλάδα ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων τῶν γλυπτῶν τῆς Ἀκρόπολης ἀπασχολεῖ συνεχῶς πολυτίμες δυνάμεις, ἔχει μεταβληθεῖ τεχνιγέντως σὲ παραπολιτικὸ ἐνῶ εἶναι καθαρὰ πολιτικὸ, καὶ δὲν σημειώνει πρόοδο, ἀκριβῶς γι' αὐτὸν τὸν λόγο, ὅτι ἔγινε παραπολιτικὸ.

Κατὰ τὸ 1999 ἓνα νέο παραεπιχείρημα προστέθηκε σὲ ὅσα προβάλλουμε ἐπὶ χρόνια γιὰ νὰ στηρίξουμε τὸ δίκαιο αἴτημά μας: τὸ ὅτι οἱ συντηρητὲς τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου, πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο, καθαρίζοντας τὰ μάρμαρα μὲ ἰδιότυπο τρόπο καὶ μέθοδο τὰ ἔβλαψαν σὲ μεγάλο βαθμὸ. Ἄλλὰ αὐτὸ τὸ δῆθεν νέο ἦταν γνωστὸ ἐδῶ καὶ 50 χρόνια στοὺς φοιτητὲς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Τὸ εἶχε ἀνακοινώσει τὸ 1953, ὁ Σπυρίδων Μαρινᾶτος κατὰ τὸ μάθημά του τῆς ἀρχαίας τέχνης. Τὴ βλάβη εἶχαν διαπιστώσει καὶ οἱ Ἕλληνες ἱστορικοὶ τῆς τέχνης, ὅσοι εἶχαν ἀσχοληθεῖ μὲ τὰ γλυπτὰ τοῦ Παρθενῶνος καὶ ἔπρεπε νὰ τὸ γνωρίζουν, μαζί μὲ τὴν ἀρχαία τέχνη, καὶ ὅσοι

ἀσχολοῦνται μὲ τὸν χειρισμὸ τοῦ ζητήματος. Καὶ ὁ χειρισμὸς ἔγινε μὲ τέτοιο τρόπο ὥστε ἀπὸ τὰ σοβαρὰ πράγματα, ὅπως εἶναι ἡ δίκαιη ἀπαίτησή μας ἐπιστροφῆς τῶν ἀρχαίων, νὰ στραφῆ ἡ κοινὴ γνώμη στὶς γραφικότητες μιᾶς δεξιώσης στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο καὶ τίς δηλώσεις ἑνὸς ὑπαλλήλου τοῦ μουσείου αὐτοῦ.

Τὸ ζήτημα τοῦ νέου μουσείου Ἀκροπόλεως βρίσκεται σὲ ἀδιέξοδο. Γιὰ μιὰ ἀκόμη φορά, μετὰ τὸ 1836, ἀποδείχτηκε ὅτι ὁ χώρος ποὺ ὀρίστηκε γιὰ τὴν κατασκευὴ του καλύπτεται ἀπὸ ἀρχαῖα, κυρίως τοῦ ἑνδοξοῦ βυζαντινισμοῦ, τὰ ὁποῖα, κατὰ ἀνακοίνωση στὶς ἐφημερίδες, ἴσως ἀνήκουν στὰ εἰρηπία τοῦ ἀνακτόρου τοῦ αὐτοκράτορος Κώνσταντος Β' (641-668), ἐγγονοῦ τοῦ Ἡρακλείου, ὁ ὁποῖος τὸν χειμῶνα τοῦ 662 διέμεινε στὴν Ἀθήνα. Ἐδῶ καὶ πολλὲς δεκαετίες οἱ εἰδικοί ἔχουν συνδέσει τὴν ἐδῶ παραμονή του μὲ μνημειώδεις κατασκευές. Δὲν ὑπάρχει ἐπιστημονικὴ ἀνακοίνωση γιὰ τὸ μεγάλο πολυτελὲς οἰκοδομικὸ συγκρότημα ποὺ βρέθηκε, ἡ μελέτη τοῦ ὁποίου θὰ διαφωτίσει σπουδαία περίοδο τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηνῶν.

Ἡ Ἀκρόπολη τοῦ μεσονυχτίου τῆς 31 Δεκεμβρίου 1999 ὑπῆρξε ἡ συμπύκνωση τῆς γύρω ἀπὸ τὸ παρελθὸν μας ἀποψῆς μεγάλης μερίδας ἀνθρώπων, ἀποψῆς ὕβριστικῆς γιὰ τὰ μνημεῖα καὶ περιφρονητικῆς. Ἡ χρῆση τῶν μνημείων ἔχει, ἢ πρέπει νὰ ἔχει, ὅρια τὰ ὁποῖα κανεὶς νουνεχῆς ἄνθρωπος δὲν ὑπερβαίνει. Ὅμως κατὰ τὴν νύχτα ἐκεῖνη ξεπεράστηκε κάθε ὄριο ἔλλειψης σεβασμοῦ πρὸς ὅ,τι ἰσχυρίζομαστε ὅτι ἀποτελεῖ τὴ βάση τῆς ἱστορίας μας. Καὶ ἐκεῖνοι ποὺ ξόδεψαν τὴ ζωὴ τους γιὰ τὰ μνημεῖα αἰσθάνθηκαν ὅτι τὴν ἔφθειραν γιὰ νὰ γίνεῖ δυνατὸς ὁ ἑορτασμὸς ἀνυπόστατου ἰσχυρισμοῦ.

Τέθηκε πάλι, μὲ ὅσα ἔγιναν, τὸ αἰῶνιο θέμα: τί εἶναι γιὰ τοὺς Ἕλληνες τὰ μνημεῖα; Πνευματικὲς ἀξίες ὅπως πιστεύουμε ἢ

Ἡ Ἀκρόπολη τοῦ μεσονυκτίου τῆς 31 Δεκεμβρίου 1999.

πράγματα που μπορούμε να τα φθείρουμε ελεύθερα, όπως την περιουσία μας; Σκεφθείτε το.

Όταν έγραφα την ομιλία που ακούσατε και ξαναδιάβαξα τα δημοσιεύματα των εφημερίδων του 1999, που αφορούσαν τα αρχαία του τόπου, είχα πολλές φορές την εντύπωση πως διάβαζα όχι για τα ίδια τα αρχαία και την παράδοση αλλά για τα είδωλά τους, όπως εκείνοι οι δούλοι στην Πολιτεία του Πλάτωνος (Ζ' 514 κέ.) μέσα στη σπηλιά, οι οποίοι βλέποντας σε όλη τη ζωή τους τις σκιές των πραγμάτων θεωρούσαν αυτές αληθινές και όχι εκείνα που τις δημιουργούσαν.

Άλλα θα αντείπει κανείς: ποιά είναι η αλήθεια, τί είναι το πραγματικό και ποιο το είδωλο; σ' αυτό ζήτησε την απάντηση το τραγικό εκείνο πρόσωπο που ρώτησε τον Χριστό: τί είναι αλήθεια; Η αλήθεια ηρισκόταν εμπρός του, την έβλεπε, αλλά δεν είχε τη δύναμη να την δεχθεί (Ιωάνν. 18, 38).

Ο Παρθενών (φωτογράφηση 1910).

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ	7
ΟΙ ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ	13
1. Ραμνοῦς	13
2. Μαραθῶν. Τσέπι	22
3. Βραυρῶν	29
4. Σκάλα Ἰωρωποῦ	32
5. Καλλιθέα Πατρῶν	40
6. Μεσσήνη	45
7. Ἐπίδαυρος. Ἱερὸν Ἀπόλλωνος Μαλεάτα	56
8. Ἰκλαινα Μεσσηνίας	59
9. Θέρμος	61
10. Φιλιππιάς	66
11. Δωδώνη	67
12. Μινῶ Ἀμοργοῦ	69
13. Ἀκρωτήρι Θήρας	77
14. Ἀρχάνες	81
Τμῆμα Κύπρου	88
Η ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ	92
Λέχαιον	92
Ἀμφίπολις	93
Ζάχρος	93
ΟΙ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ ΤΗΣ ΕΚΘΕΣΗΣ ΤΗΣ ΡΩΜΗΣ	94
ΤΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ	97
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	114

ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΚΑΤΑ ΤΟ 1999

ΑΡ. ΤΟΜΟΥ 46

ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΤΟΝ ΑΠΡΙΛΙΟ ΤΟΥ 2000

ΣΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ

«ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ

Ε. ΜΠΟΥΛΟΥΚΟΣ - Α. ΛΟΓΟΘΕΤΗΣ Ο.Ε.»

ΜΙΛΩΝΟΣ 26 - ΑΘΗΝΑ

ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ ΕΦΗΣ ΑΧΛΑΔΗ

ΗΛΕΚΤΡ. ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ ΕΙΚΟΝΩΝ

ΜΕΛΠΩΣ ΤΣΑΦΑΡΙΔΟΥ

ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ ΣΧΕΔΙΩΝ

ΓΡΗΓΟΡΗ ΚΑΡΙΑΝΑΚΗ

ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ ΕΥ. ΑΝΔΡΟΒΙΚ

Η ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΙΝΑΙ ΤΗΣ

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΚΟΝΔΥΛΑΚΗ